

Αλέξανδρος Δάγκας

Ο πολιτικός Edgar Morin.

Η προοδευτική διάνοηση στη Γαλλία:
ένας απολογισμός.

1. Η κοινωνική ιστορία, υπό αναθεώρηση

Οι Εβραίοι έχουν αντιμετωπισθεί από την ιστορική έρευνα, σε μεγάλο βαθμό, ως μία κοινωνική ομάδα κατά το μάλλον ή ήττον ομοιογενής. Για τους ομοεθνείς τους στη Θεσσαλονίκη, η επί μέρους βιβλιογραφία επέβαλε το στερεότυπο σύμφωνα με το οποίο μία ενιαία πολιτιστική ταυτότητα, ανταποκρινόμενη στις σταθερές που είχαν διαμορφωθεί τοπικά από το 1492 (έτος εκτοπισμού τους από την καθολική Ισπανία στην οθωμανική περιοχή), αναπαράγοταν, ανά τις δεκαετίες από τις αρχές του 20ού αιώνα –επί οθωμανικής κυριαρχίας, ακολούθως στην ελληνική εποχή– έως την εξαφάνιση της ανθρώπινης μάζας στη διάρκεια της ναζιστικής κατάκτησης και των αντισημιτικών διωγμών στην πόλη. Το μοντέλο έπασχε ως προς την αποσιώπηση της παραμέτρου της αμφισβήτησης του κοινωνικού status quo εκ μέρους των αποστατών Εβραίων (σοσιαλιστών, κομμουνιστών, άλλων κοινωνικών ακτιβιστών και όσων τους ακολουθούσαν –το ήμισυ περίπου των μελών της εν λόγω κοινότητας–). Εκτός από τις κατηγορίες των Θεσσαλονικέων αφομοιωτικών και σιωνιστών που οριοθετούσαν ευκρινείς ομάδες, ο τρίτος πόλος, οι κοινωνικοί επαναστάτες, οι οποίοι συνέστησαν ιδιαίτερη κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ομοταξία, δεν αναλύονταν δεόντως. Η κατά καιρούς σύγκρουση ή σύζευξη των τριών πόλων – αναλόγως των συγκυριών– αποτέλεσε ήσσον ερευνητικό αντικείμενο.

Με την ιστορική *αλήθεια*[‡] ισχυρώς ιδεολογικοποιημένη, η αναθεώρηση της κοινωνικής ιστορίας μετά τη σοβιετική κατάρρευση το 1991 (πρόσωπα κινούμενα παραλλήλως, με επί μέρους ατομικά βήματα, χωρίς να εντάσσονται σε μία γενική θεώρηση της κοινωνίας) προβαίνει σε προβολή του παρόντος στο παρελθόν και αφήνει τις δράσεις των ανθρώπων να διασκορπίζουν θραύσματα (μνήμες, ημιτελείς δράσεις, άλλα στοιχεία που συνθέτουν τη δυναμική των εξελίξεων), τα οποία δεν ανήκουν σε ένα ορισμένο κίνημα (υπονοείται το ταξικό εργατικό κίνημα του 20ού αιώνα και το όχημά του, οι φιλοσοβιετικοί κομμουνιστές). Τα θραύσματα υφίστανται οικειοποίηση από πλειάδα δυνάμεων (για παράδειγμα, από τους διανοούμενους και άλλους εκπροσώπους της κουλτούρας), αναλόγως του πεδίου (φαντασιακό) στο οποίο παραπέμπονται οι άνθρωποι. Η αγορά αναδείχθηκε στον κύριο θεσμό της μετανεωτερικότητας. Οι οικονομικοί και πολιτικοί κύκλοι κήρυξαν το τέλος της μαρξιστικής σκέψης και της μεγάλης αφήγησης της χειραφέτησης. Όταν η αναθεώρηση της κοινωνικής ιστορίας περιέλαβε την εβραϊκή συνιστώσα, προτάθηκε μία διαφορετική μεθο-

δολογική αφετηρία μελέτης των ανωτέρω διαφορών, που τονίζουν το ειδικό (για παράδειγμα, την κουλτούρα) εις βάρος του γενικού, της οικονομικής βάσης των κοινωνικών φαινομένων¹. Η παρέμβαση του Edgar Morin, εν προκειμένω, με το έργο *Ο Βιντάλ και οι δικοί του (Vidal et les siens)* και με σχετικές αποστροφές σε άλλα κοινωνιολογικά και φιλοσοφικά πονήματά του, ήταν χρήσιμη για τον εμπλουτισμό της σκέψης επάνω στις κοινωνικές πλευρές του εβραϊκού ζητήματος. Η δική μας προσέγγιση αξιολογεί λιγώτερο τις πτυχές της πολιτιστικής καλλιέργειας, που χαρακτήριζαν τον ήρωα του συγγραφέα, Βιντάλ (Θεσσαλονίκη - Ανατολή, Γαλλία - Δυτική Ευρώπη), και περισσότερο τη συνάρτηση αυτής της κουλτούρας με τα γενικότερα γνωρίσματα της ιστορικής περιόδου, στην οποία κινήθηκε ο πολιτικός Edgar Morin. Σε σχέση με τα ανωτέρω, η συμβολή του συγγραφέα στη σύγχρονη εποχή εκδηλώνεται στην κατεύθυνση της ανάπτυξης του προβληματισμού όσον αφορά στα τρέχοντα θέματα. Η κάθε επιλογή του πολιτικού Edgar Morin με αναφορά στη θεώρηση της ιστορικής εξέλιξης έχει και την πολιτιστική πλευρά της –το πολιτιστικό, απόρροια του κοινωνικού–. Διαπιστώνεται ότι το πολύπλευρο της επιστημονικής παρατήρησης του Edgar Morin αντανakλούσε πλευρές των φαινομένων κατά τον οξύ ανταγωνισμό των κόσμων (των Δυτικών, των Σοβιετικών, του τρίτου κόσμου) στον οικονομικό-κοινωνικό και πολιτικό τομέα, επίσης στο φιλοσοφικό και εν γένει κοσμοθεωρητικό πεδίο, με ιδέες που έφεραν την ιδιότυπη προσωπική σφραγίδα του. Ανεξάρτητα από το σύμφωνο ή μη της γνώμης των συνομιλητών, ο στοχασμός του Edgar Morin άξιζε πάντοτε σεβασμού για τις συνεισφορές του στο διάλογο υπέρ της προόδου –όσο δυσχερής και αν είναι ο ορισμός αυτής της έννοιας–.

2. Η διάνοηση στη Γαλλία

Ο χώρος της προοδευτικής διάνοησης στη γαλλική κοινωνία (οι διανοούμενοι, κοινωνικά προσανατολισμένοι, πολιτικά ενεργοί) συνιστά το πλαίσιο μέσα στο οποίο, στην παρούσα θεώρησή μας, εκτυλίσσονταν οι δραστηριότητες (η πολιτική σκέψη, προτιμήσεις, δράση) του Edgar Morin και των άλλων πολιτικών υποκειμένων και αναζητείται ο απολογισμός αυτών.

Στη σύγκρουση των αντίπαλων εξουσιών, η κύρια ιδεολογική αντιδικία στον 20ό αιώνα ήταν η στάση των πολιτικών υποκειμένων υπέρ ή κατά του σοβιετισμού. Ο Edgar Morin ανήκει στην κατηγορία των διανοουμένων, οι οποίοι παρενέβησαν στη Γαλλία, κοινωνικά, πολιτικά, πολιτιστικά, έκαστος με το δικό

του τρόπου, στη σύγκρουση της Δύσης με το σοβιετισμό.

Στη θεωρητική ιδεολογική διαμάχη με τις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού, οι αντίπαλοι του μαρξιστικού κινήματος προέβαλαν μία κατασκευή, σύμφωνα με την οποία οι διανοούμενοι των ανατολικών καθεστώτων, έχοντας σχέση με το κόμμα και το κράτος, στοιχήθηκαν όπισθεν της εξουσίας. Στη Δύση, αντιστοίχως, αναπτύχθηκαν ποικίλες συναφείς στάσεις.

Μία, κατά το δυνατό «αποϊδεολογικοποιημένη», θεώρηση του φαινομένου των διανοουμένων της Γαλλίας περιλαμβάνει την προσέλευση αυτών από το κυρίαρχο κοινωνικό σύστημα με την προσφορά ελευθερίας υψηλού βαθμού. Φιλόσοφοι, συγγραφείς, δημοσιολόγοι, προέβησαν, σε πρώιμες φάσεις της διανοητικής εργασίας τους, στη δικαιολόγηση των «αυταρχικών» και «ολοκληρωτικών» σοσιαλιστικών καθεστώτων. Ενώ στην κομμουνιστική Ανατολή τα κράτη ήταν ορθόδοξα, το γαλλικό κοινωνικό-πολιτικό κρατικό σύστημα είχε ελαστικότητα. Άφηγε, μεταξύ των «λούμπεν» (μέλη των μορφωτικών και εν γένει διανοητικών στρωμάτων τα οποία δεν απολάμβαναν προκαταβολικά δημόσιας αναγνώρισης), ορισμένους να μετατρέπονται σε ελίτ και να αναδύονται στον αφρό. Ο Edgar Morin, όπως θα αναφέρουμε περαιτέρω, πλησίαζε σε αυτό το πρότυπο.

Ομοειδής ήταν η διαμόρφωση του γαλλικού μαρξιστικού ρεύματος. Οι περισσότεροι εκ των διανοουμένων θήτευσαν σε αυτό. Κατόπιν αυτονομήθηκαν και άνοιξαν θεωρητικούς δρόμους, που διεμβόλιζαν το μαρξισμό. Παράλληλως, στο πολιτικό κίνημα, σε μεγάλο αριθμό διήλθαν από το γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα. Ελάχιστοι εξ αυτών έμειναν αμετακίνητοι, οι υπόλοιποι αποχώρησαν.

Οι επιλογές του Edgar Morin τίθενται σε κρίση με αναφορά στις ανωτέρω παραμέτρους. Μπορούμε να διαπιστώσουμε την ύπαρξη διακριτών φάσεων στην ιδεολογική, φιλοσοφική, πολιτική και ιστορική εξέλιξη της κρίσης του μεγάλου διανοητή: τις πρώιμες, και τις ύστερες.

3. Οι δύο ζώες του Edgar Morin

3.1. Ο νεαρός Edgar Morin

Στα πρώτα βήματα της σκέψης του, ο Edgar Morin δεν επέλεξε την ιδιότητα του «πολίτη του κόσμου».

Απέναντι στο βιομηχανικό καπιταλισμό, ο οποίος είχε ως θεμέλια την εργασία, το φετιχισμό του εμπορεύματος, την αξία, το χρήμα, την αγορά, τον ανταγωνισμό, το κράτος, το έθνος, ετίθετο στους ανθρώπους το δίλημμα είτε να τον υπηρετήσουν, να τον βελτιώσουν, είτε να εργασθούν για την έξοδο από

αυτόν². Η σκέψη συγγραφέων μετά τον Karl Marx –μεταξύ αυτών, ο Edgar Morin– καταγράφηκε σαφώς στη διανοητική ιστορία του 20ού αιώνα για το εύρος των ζητημάτων που προσήγγισαν και για το νέο πλούτο επιχειρημάτων που κόμισαν. Ως προς τη θεωρία του Marx, οι διανοητικές θέσεις τους είχαν στο περιεχόμενό τους αντιφατικές εκτιμήσεις, οι οποίες άσκησαν επιρροή και οδήγησαν στη σχηματοποίηση εκδοχών εντός του μαρξιστικού ρεύματος. Υπήρξαν μετακλήσεις των μαρξιστών συγγραφέων σε θέσεις που αγνοούσαν το ζήτημα της εξουσίας, αλλά και προωθήσεις σε πιο ριζοσπαστικές θέσεις, όπως οι λενινιστικές. Σύμφωνα με το γνωστό αξίωμα του Jean-Paul Sartre για τη διαλεκτική του μαρξισμού, η μαρξιστική προσέγγιση, ως θεωρία, ήταν αξεπέραστη στο μέτρο που η ιστορική στιγμή, της οποίας αποτελούσε την έκφραση, δεν είχε ξεπεραστεί³. Εξάλλου, στο Μεσοπόλεμο –περίοδο των πρώτων βημάτων του Edgar Morin– σοβούσαν, σε κεκαλυμμένη μορφή, εμφύλιοι πόλεμοι στην κάθε χώρα, σύγκρουση των «ολοκληρωτισμών και ουτοπιών του φασισμού, φιλελευθερισμού, κομμουνισμού⁴». Ο συλλογικός προοδευτικός διανοούμενος στη Γαλλία, στο πρώιμο στάδιο οργάνωσης της σκέψης του, αναγνώριζε στο σοβιετισμό τη μόνη συσπείρωση επίφοβη για ανατροπή του κεφαλαιικού συστήματος. Ο «μαρξισμός-λενινισμός» εναντιωνόταν σε ένα άδικο σύστημα, στο οποίο οι πολιτικές επιλογές οδηγούσαν στη δουλεία, αποικιοκρατία, φυλετικές διακρίσεις, γενοκτονίες, άλλες ανελεύθερες καταστάσεις⁵. Ήταν η θεωρία η οποία επηρέαζε καθοριστικά την πρόοδο της ανθρωπότητας προς ωριμότερες εξελίξεις των κοινωνικών και πολιτικών πραγμάτων. Οι περισσότεροι –σχεδόν όλοι– απέκτησαν την κομματική εμπειρία, διελθόντες από το στάδιο της ατομικής προσφοράς στην ενίσχυση του σοβιετισμού.

Το ανωτέρω περίγραμμα καθόρισε εξίσου την κατεύθυνση των κινήσεων του νεαρού Edgar Morin. Οι εκκρεμότητες του Μεσοπολέμου συνδέονταν με κεφαλαιώδη ζητήματα της κοινωνίας, την υπεράσπιση της ειρήνης, την άνοδο του φασισμού, την προπαγάνδα διάδοσης του κομμουνισμού, και δημιουργούσαν ιδεολογικά ρεύματα, τα οποία περιδινίζονταν ενώπιον των νεαρών ανθρώπων και τους διαπαιδαγωγούσαν προς αμφιλεγόμενες κατευθύνσεις.

3.1.1. Η αρχική ιδεολογική διαμόρφωση, 1934-1940

Ο Edgar Morin, σε ηλικία δεκατριών ετών (γεννηθείς το 1921), ήλθε σε επαφή με κοινωνικές ιδέες ανταγωνιστικές του σοβιετισμού και με τους πολιτικούς φορείς που τις εξυπηρετούσαν. Το 1936, υπέστη τις επιδράσεις, τις οποίες ά-

σκησε στις συνειδήσεις των ανθρώπων η άμυνα κατά του φασισμού, η σύσταση στη Γαλλία του Λαϊκού Μετώπου (Front populaire) και η έναρξη του ισπανικού εμφύλιου πολέμου.

Μέχρι το 1937, ο νεαρός Edgar Morin παρακολουθούσε τις δραστηριότητες της σοσιαλιστικής νεολαίας, των αναρχικών της ομάδας του Louis Lecoïn που εξέδιδαν το έντυπο *S.I.A.* (όργανο της Solidarité internationale antifasciste), άλλων φοιτητικών σοσιαλιστικών ομάδων που προωθούσαν αμαλγάματα ιδεών του Marceau Pivert και του Léon Trotski μέσω του περιοδικού *Essais et Combats*, οργάνου της Fédération des étudiants révolutionnaires. Ο Edgar Morin ήταν επίσης ενήμερος για τη δράση του μετωπικού κόμματος υπό το Gaston Bergery και του εβδομαδιαίου οργάνου του, *La Flèche*, βήματος ιδεών ποικίλων τάσεων –από ειρηνιστές (Georges Pioch) και παλαιούς κομμουνιστές (Charles Rappoport) έως μεταρρυθμιστές σοσιαλιστές (Jean Maze)–6.

Ο Louis Lecoïn, ήδη 50 ετών, ήταν παλαιός αναρχικός και πασιφιστής. Είχε αναμειχθεί ενεργητικά, το 1926, κατά της σύλληψης στη Γαλλία των Ισπανών αναρχοσυνδικαλιστών Buenaventura Durruti και Francisco Ascaso⁷, επίσης το 1927 υπέρ των θανατοποινιτών Nicola Sacco και Bartolomeo Vanzetti στις Ηνωμένες Πολιτείες⁸. Η δράση του για το δικαίωμα στο άσυλο (θεσμό που είχε, όπως θα δούμε, πλήρη αποδοχή από τον ύστερο Edgar Morin) ήταν πολύπλευρη.

Ο Marceau Pivert, διδάσκαλος, στέλεχος του γαλλικού σοσιαλιστικού κόμματος της Δευτέρας Διεθνούς (Section française de l'Internationale ouvrière [SFIO]), εκπροσωπούσε την επαναστατική πτέρυγα. Το 1936 κατήγγειλε το Λαϊκό Μέτωπο (Front populaire) για πειθήνια πολιτική έναντι του καπιταλισμού και εκλογικίστικη νοοτροπία, αντιπροτείνοντας την ταξική πάλη και εργατική εξουσία. Την εποχή που ο Edgar Morin ερχόταν σε επαφή με τις ιδέες του, η υπ' αυτόν τάση είχε αποκλεισθεί από το σοσιαλιστικό κόμμα και είχε ιδρυθεί το 1938 άλλο κόμμα, το Parti socialiste ouvrier et paysan⁹. Μετά τη γαλλική ήττα το 1940, ο Pivert κατέφυγε στο Μεξικό, όπου είχε δράση αντιστασιακή, συνεργαζόμενος με το Julián Gorkin του ισπανικού επαναστατικού POUM (Partido Obrero de Unificación Marxista) και το Ρώσο τροτσκιστή Victor Serge.

Ο Gaston Bergery, δικηγόρος, βουλευτής μετά το 1928 με τους ριζοσπάστες-σοσιαλιστές, ίδρυσε το Μάρτιο 1933 αντιφασιστικό κίνημα (Front commun contre le fascisme, contre la guerre et pour la justice sociale)¹⁰. Το 1936 δημιούργησε το Μετωπικό Κόμμα (Parti frontiste) και, ως βουλευτής του Λαϊ-

κού Μετώπου, υποστήριξε το 1938 ειρηνιστικές θέσεις υπέρ των συμφωνιών του Μονάχου¹¹. Μετά την ήττα το 1940, τάχθηκε υπέρ του προδότη Philippe Rétaïn και της συνεργασίας με τους κατακτητές. Το 1941 ανέλαβε το αξίωμα του πρέσβυ του καθεστώτος του Vichy στη Σοβιετική Ένωση, μέχρι τη ναζιστική επίθεση στη χώρα¹².

Ο Georges Pioch, στέλεχος του γαλλικού σοσιαλιστικού κόμματος (SFIO), εκ των πρώτων μελών του γαλλικού κομμουνιστικού κόμματος SFIC [πρόδρομο του Parti communiste français (PCF)] και αναπληρωματικό μέλος της κεντρικής επιτροπής του, διαγράφηκε το 1923 και έκτοτε ανέπτυξε πασιφιστική και αντιφασιστική δράση. Επί γερμανικής κατοχής, ήταν από το 1940 έως το 1942 τακτικός συνεργάτης της επιθεώρησης *L'Œuvre*, εκδόσεως του Marcel Déat, υψηλού αξιωματούχου του καθεστώτος συνεργατών υπό τον Rétaïn¹³.

Ο Charles Rappoport, Λιθουανός Εβραίος, μέλος του κόμματος Narodnaia Volia (ναρόντικιοι) το 1880, αναγορεύθηκε διδάκτωρ φιλοσοφίας στη Ζυρίχη το 1897 και εγκαταστάθηκε έκτοτε στο Παρίσι. Στέλεχος του SFIO, υποστήριξε την Τρίτη (Κομμουνιστική) Διεθνή [Komintern] και εκλέχθηκε μέλος της πρώτης κεντρικής επιτροπής του γαλλικού κομμουνιστικού κόμματος το 1920 (έως το 1922). Χωρίς καθοδηγητικές κομματικές αρμοδιότητες στα επόμενα χρόνια, έλαβε θέση εναντίον του Τροτσκι όσον αφορούσε στις διαμάχες στο κόμμα των μπολσεβίκων, το 1928, και εν συνεχεία ανέλαβε καθήκοντα ανταποκριτή της εφημερίδας του σοβιετικού κράτους *Izvestija*. Εναντιώθηκε στις δίκες της Μόσχας και το 1938 αποχώρησε από το γαλλικό κόμμα και από την *Izvestija*¹⁴. Ζούσε, την εποχή που ο Edgar Morin διάβαζε τα κείμενά του στην επιθεώρηση *La Flèche*, μέσα σε προσωπική πικρία αναλογιζόμενος τα προβλήματα του σοσιαλισμού. Κατέφυγε, μετά τη γαλλική ήττα το 1940, στη ζώνη του Vichy, αποβίωσε το 1941.

Ο Jean Maze, στενός συνεργάτης του Gaston Bergery, ενεπλάκη δραστήρια, μετά τη γερμανική νίκη το 1940, στις δουλειές της διοίκησης του Vichy¹⁵.

Πασιφισμός, φασισμός

Η βαθιά κρίση της [αστικής] δημοκρατίας¹⁶ είχε αναφορά στα ανωτέρω πρόσωπα και δράσεις. Η βιομηχανική ανάπτυξη της Γαλλίας στο Μεσοπόλεμο¹⁷, ο εκσυγχρονισμός, συνοδεύονταν –ομοίως επίσης στην υπόλοιπη Δυτική Ευρώπη– από την κρίση¹⁸, και περαιτέρω από τα προϊόντα αυτής, το φασισμό και τον επερχόμενο πόλεμο. Μεταξύ των κινήσεων, απότοκων των ρευμάτων στην κοινωνία, ο φιλερηνισμός άσκησε έλξη στον έφηβο Edgar Morin¹⁹.

Η δράση των αριστερών –ανάμεσά τους, ποικίλες αντικομμουνιστικές τάσεις– στη δεκαετία 1920 προσέβλεπε στην ανάπτυξη του αντιμιλιταρισμού. Εμφανίσθηκαν οι αντιρρησίες συνείδησης²⁰. Αντιπολεμικά μυθιστορήματα, που εξέφραζαν τους πόθους των λαών και τις ανάγκες τους, του Henri Barbusse (*Le Feu*, γραμμένο το 1916), του Romain Rolland (*Clérambault*, το 1920), του Αμερικανού Ernest Hemingway (*A Farewell to Arms*, το 1929)²¹, του Γερμανού Erich Maria Remarque (*Im Westen nichts Neues*, το 1929), είχαν επιτυχία²². Στην κομμουνιστική εφημερίδα *L'Humanité* δημοσιεύονταν το 1920-1922 νουβέλλες αντιπολεμικού και εργατικού περιεχομένου²³. Ο σουρρεαλισμός, ρεύμαστο Παρίσι αρχικά, ιμάντας της αντίδρασης νέων αστών, οι οποίοι έχοντας ζήσει τις αγωνίες του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου κατήγγειλαν την ψευδή γλώσσα μίας κοινωνίας που προστάτευε τα προνόμια ολίγων και δεν δίσταζε να βυθίζει τον κόσμο στο αίμα, υφίστατο κρίσεις, καθώς ο André Breton υπερασπιζόταν την ανεξαρτησία του κινήματος έναντι του Paul Eluard και Louis Aragon, οπαδών της μετατροπής του σε πυρήνα πολιτικής συσπείρωσης. Οι διανοούμενοι με διακηρύξεις και κινητοποιήσεις δήλωναν την αλληλεγγύη τους στην επαναστατική δράση, στα φιλοσοφικά, συνδικαλιστικά και πολιτικά ρεύματα. Κινήθηκαν κατά του πολέμου μέσα από εφημερίδες και περιοδικά με μία πασιφιστική προπαγάνδα. Τον Ιούλιο 1925, με το κείμενο « Appel aux consciences » ζήτησαν την αναθεώρηση της συνθήκης των Βερσαλλιών, με ακύρωση των άρθρων 227 και 230 για τις κυρώσεις, και την τροποποίηση του άρθρου 231 που θεωρούσε υπεύθυνη για την έκρηξη του πολέμου τη Γερμανία. Στην Αγγλία όμοιο κείμενο υπέγραψαν μεταξύ άλλων οι φαβιανοί Bernard Shaw και H.-G. Wells. Ορισμένοι δεν αρκέσθηκαν στα γραπτά αλλά επιδόθηκαν σε ενεργητική προπαγάνδα υπέρ της ειρήνης από πόλη σε πόλη²⁴. Η War Resisters International, ιδρυθείσα στην Ολλανδία το 1921 από άτομα και ομάδες πασιφιστών και αντιρρησιών συνείδησης, με έδρα στο Λονδίνο, εξελίχθηκε και απέκτησε ειδικό βάρος έχοντας σύνθημα «ο πόλεμος είναι έγκλημα κατά της ανθρωπότητας». Κατά καιρούς συμμετείχαν στις δραστηριότητες επώνυμοι όπως ο Romain Rolland, Albert Einstein, Mahatma Gandhi, Bertrand Russel.

Στη Γαλλία, το ρεύμα του πασιφισμού, ισχυρό, είχε ρίζες στη εθνική πολιτική κουλτούρα. Ο φιλελεύθερος ουμανισμός και οι ιδέες της οικουμενικότητας, έχοντας αφετηρία τη Γαλλική Επανάσταση, συνδυάσθηκαν με τη γαλλική αστική δημοκρατική παράδοση των ριζοσπαστικών κινήματων και του σοσιαλισμού. Οι

μορφές του Victor Hugo, του Jean Jaurès και των άλλων δημοκρατών οραματιστών εξακολουθούσαν να επηρεάζουν και να συγκινούν. Παρέμενε ανά πάσα στιγμή προς διευκρίνιση εάν το κίνημα των μη πατριωτών (κομμουνιστές) συνδεόταν με το ρεύμα της εναντίωσης στις αξίες του έθνους ή τις υποστήριζε²⁵. Μέσα στη γαλλική αριστερά, συμβίωναν διαφορετικές τάσεις. Εμφανίσθηκαν πασιφιστές οι οποίοι κατηγορούσαν το γαλλικό πνεύμα υπεράσπισης της ειρήνης ως μία εθνική μορφή πολεμοκαπηλείας, μία υποκριτική στάση κατά του πολέμου που όφειλαν να καταγγείλουν. Όσοι θεωρούσαν εαυτούς αληθινούς πασιφιστές αρνούσαν κάθε στρατιωτική σύγκρουση, κάθε προσωπική συμμετοχή. Ο Félicien Challaye (φιλόσοφος προσκείμενος, στις αρχές της δεκαετίας 1920, στο γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα) διακήρυξε «καλύτερα ξένη κατοχή παρά πόλεμος»²⁶ (προσήγγισε μετά το 1938 τους Γερμανούς πεπεισμένος για τις πασιφιστικές διαθέσεις τους και υποστήριξε κατόπιν –υποτίθεται, για τον ίδιο λόγο– το καθεστώς του Vichy).

Οι πασιφιστικές θέσεις προκαλούσαν βίαιες αντιδράσεις του γαλλικού κομμουνιστικού κόμματος, με αντίλογο στηριγμένο στο επιχείρημα ότι αυτά τα συνθήματα θα ίσχυαν μετά την εξάλειψη του καπιταλισμού. Ο V.I. Lenin, το Φεβρουάριο 1922 πριν από τη διάσκεψη της Γένουας δήλωσε ότι οι μπολσεβίκοι αγωνίσθηκαν, ως προλεταριακό κόμμα, κατά του πασιφισμού, αλλά θα το βοηθούσαν εάν επρόκειτο να διαλύσει τον εχθρό, την αστική τάξη. Η αντίληψη του μπολσεβικικού κόμματος δεν άλλαξε ούτε με την εμφάνιση του φασιστικού κινήματος, δεδομένης της θέσης ότι η αστική τάξη διατηρούσε την εξουσία μέσα από τη ρύθμιση των σχέσεών της με το φασισμό και τη σοσιαλδημοκρατία²⁷. Μετά το 1924, ίσχυε το σύνθημα για διατήρηση της ειρήνης, σε συνδυασμό με τη θέση για ουδετερότητα έναντι μίας ενδοϊμπεριαλιστικής σύρραξης κατά την οποία οι αντίπαλες δυνάμεις θα εξαντλούνταν. Έπειτα (μεσολάβησε, το 1927, η ρήξη σχέσεων με την Αγγλία), η θέση μετατράπηκε από υπεράσπιση της ειρήνης σε υπεράσπιση της Σοβιετικής Ένωσης (το σύνθημα καθιερώθηκε στο 6ο συνέδριο της Komintern το 1928)²⁸. Στη δεκαετία 1930, η Komintern άλλαξε βαθμηδόν στάση²⁹. Στο όργανο αυτής, *Inprecor*, υπήρχε στήλη «Κατά του πολέμου»³⁰, μετά το 1931 κατά του ιμπεριαλιστικού πολέμου³¹. Διατυπώθηκε η ιδέα για συνέδριο κατά του πολέμου, οι Henri Barbusse και Romain Rolland απηύθυναν πρόσκληση μέσω της εφημερίδας *L'Humanité* στις 27 Μαΐου 1932 και απάντησαν θετικά πολλοί διανοούμενοι όπως ο André Gide και ο

Paul Langevin. Το συνέδριο έγινε στις 17 έως 19 Αυγούστου 1932 στο Άμστερνταμ. Λόγω της συγκυρίας της ανόδου του ναζισμού, το πασιφιστικό κίνημα μετέθετε τους στόχους του στον αντιφασισμό και στην υπεράσπιση της Σοβιετικής Ένωσης. Οι κομμουνιστές, αφ' ετέρου, κατήγγειλαν το ναζισμό ως προϊόν της συνθήκης των Βερσαλλιών, αλλά δεν παρέλειψαν τις αδιάκοπες επιθέσεις εναντίον της σοσιαλιστικής Διεθνούς (Internationale ouvrière socialiste [IOS]). Εκλέχθηκε Επιτροπή Αγώνα κατά του Ιμπεριαλιστικού Πολέμου (Comité mondial de lutte contre la guerre impérialiste) και στη συνέχεια όμοιες επιτροπές περιοχών. Η κίνηση έλαβε ώθηση μετά τον Ιανουάριο 1933 με την άνοδο του Adolf Hitler στην εξουσία, επακολούθησαν διεθνείς συναντήσεις στην Πράγα και Κοπεγχάγη και πολλοί από τους παρόντες στο Άμστερνταμ βρέθηκαν τον Ιούνιο 1933 στο Παρίσι, στη σάλλα Pleyel, σε συνέδριο που είχε ως άξονα τον αγώνα κατά του φασισμού. Συμμετείχαν 2.000 αντιπρόσωποι, οι περισσότεροι της Κόκκινης Διεθνούς (Internationale syndicale rouge), πολλοί σοσιαλιστές και συνδικαλιστές μη διαπιστευμένοι από τις οργανώσεις τους. Η γραμμή δεν είχε αλλάξει και οι κομμουνιστές καλούσαν τους σοσιαλιστές να αποκηρύξουν τους προδότες ηγέτες τους. Η κίνηση έμεινε γνωστή με το όνομα Amsterdam-Pleyel³². Οι κινητοποιήσεις των κομμουνιστών συνέπεσαν με τη δράση της ακροδεξιάς Action Française, που, ενθαρρυμένη από τις επιτυχίες του Hitler και Mussolini, εκμεταλλεύθηκε την υπόθεση Stavisky (απατεώνας που καταχράσθηκε τεράστια ποσά αφού παρέσυρε βουλευτές και ένα υπουργό) για να επιτεθεί κατά της κυβέρνησης των ριζοσπαστών (Parti radical). Επιδιώκοντας την πτώση της κυβέρνησης, οι φασιστικές οργανώσεις πραγματοποίησαν συγκέντρωση στις 6 Φεβρουαρίου 1934 (παραδόξως συμμετείχαν εργάτες, μετά από προτροπή της εφημερίδας *L'Humanité* που προσδοκούσε οφέλη και επηρεασμό των εξελίξεων), η οποία κατέληξε σε συγκρούσεις με την αστυνομία, με 20 νεκρούς και εκατοντάδες τραυματίες. Η κυβέρνηση υπό τον Edouard Daladier κατέρρευσε. Προ του κινδύνου, οι εργάτες κινητοποιήθηκαν, με ομάδες περιφρούρησης στις έδρες των οργανώσεων και σε άλλα καίρια σημεία των πόλεων. Η συνδικαλιστική συνομοσπονδία CGT (σοσιαλιστές) κήρυξε μετωπική απεργία για τις 12 Φεβρουαρίου 1934, η οποία, παρά την εναντίωση των κομμουνιστών της συνομοσπονδίας CGTU, είχε μεγάλη επιτυχία³³. Κατά την άνοδο του φασισμού, οι κομμουνιστικές αγκυλώσεις τέθηκαν σε δοκιμασία. Το γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα συνέχισε να υλοποιεί τη διεθνή

γραμμή αποκαλώντας τους σοσιαλδημοκράτες «σοσιαλπροδότες» και «σοσιαλ-φασίστες». Το 1935 παρενέβη η Komintern. Η πολιτική των κομμουνιστών, ρεαλιστική, λαμβάνοντας υπόψη το συσχετισμό δυνάμεων, στράφηκε σε όλα ανεξαιρέτως τα πεδία, όπως η υπεράσπιση της ειρήνης (παρά την κουλτούρα της σύγκρουσης που τους διακατείχε), με αξιοποίηση των οργανωτικών δυνα-τοτήτων τους, ιδίως αυτών της εξεύρεσης συμμαχιών. Εκτυλίχθηκαν συνεννοή-σεις, τα δύο μέρη συναντήθηκαν στις 2 Ιουλίου 1935 στη σάλλα Bullier και, στις 16 Ιουλίου 1935, υπογράφηκε συμφωνία για αφοπλισμό και διάλυση των φασιστικών οργανώσεων, υπεράσπιση των δημοκρατικών ελευθεριών, δράση κατά των πολεμικών προετοιμασιών, κατά του ναζιστικού τρόμου. Ως μέσα ορίζονταν κοινές συγκεντρώσεις, ενώ το κάθε κόμμα δεν θα εξέφραζε επικριτι-κά σχόλια για το άλλο, ελεύθερο παραλλήλως για τη διενέργεια προπαγάνδας και στρατολογιών. Η πολιτική του γαλλικού κόμματος μεταβλήθηκε από τον επαναστατικό ντεφαιτισμό [σκοπούμενη ηττοπάθεια για την κατάρρευση της αστικής τάξης] και την καταψήφιση στη βουλή των πολεμικών κονδυλίων σε στάση ρεαλισμού απέναντι στους γαλλικούς εξοπλισμούς και συμπεριφορά πατριωτική³⁴. Με την αναγνώριση, ακολούθως, των αποφάσεων της Κοινωνίας των Εθνών (Société des Nations), η οποία αποκαλούνταν προηγουμένως φωλιά των ιμπεριαλιστών ληστών και καταγγελλόταν για την απραξία κατά την ιταλι-κή εισβολή στην Αιθιοπία τον Οκτώβριο 1935, ο θεσμός της Γενεύης απέκτησε το κύρος ενός στοιχείου συλλογικής ασφάλειας των φιλειρηνικών κρατών³⁵. Το κόμμα πιστώθηκε με το κτίσιμο του λαϊκού μετώπου και την εκλογική επιτυχία στις 26 Απριλίου και 3 Μαΐου 1936 (έστω εάν ακολούθησε η πτώση το 1938)³⁶. Αντίθετα με τις κομμουνιστικές διακυμάνσεις, το σοσιαλδημοκρατικό κόμ-μα (SFIO) θεωρούσε ότι η ειρήνη όφειλε να συγκροτεί το θεμέλιο της πολιτικής και, μέχρι το 1936, έθετε τροχοπέδη σε κάθε μιλιταριστική τακτική. Οι σοσια-λιστές πίστευαν ότι ο αφοπλισμός ήταν το μόνο μέσο για να εξασφαλισθεί η ειρήνη στην Ευρώπη, και αποκήρυσσαν την κατοχή του Ruhr το 1923 ως όρο της ιμπεριαλιστικής ειρήνης. Κάποιοι έλεγαν «καλύτερα ξένη κατοχή παρά πόλεμος» και στο συνέδριο του κόμματος το 1934 υποστηρίχθηκε ότι έπρεπε να παρεμποδιστεί κάθε αύξηση των πολεμικών δαπανών και παράταση του χρόνου θητείας. Στη γειτονική Αγγλία, όπου η κοινή γνώμη έκλινε υπέρ της ειρήνης, οι ομοϊδεάτες του εργατικού κόμματος (Labour Party), στην ετήσια σύνοδο στις 4 Οκτωβρίου 1933, έρριψαν το σύνθημα «καμμία συμμετοχή σε πόλεμο» και το

επανέλαβαν τον Οκτώβριο 1934 στην επόμενη σύνοδο του κόμματος (είχε μεσολαβήσει, τον Ιούλιο 1934, η ανακοίνωση της κυβέρνησης για το πρώτο πρόγραμμα επανεξοπλισμού παρόλο που διατηρούσε την προηγούμενη συνετήεξωτερική πολιτική)³⁷. Η δράση εμποδιζόταν από χωριστικές ενέργειες των κομμουνιστών, που εξυπηρετούσαν πολιτικούς στόχους, την υπεράσπιση της Σοβιετικής Ένωσης³⁸. Τον Οκτώβριο 1935, κατά την εισβολή στην Αβησσυνία³⁹, ξεκίνησε αντιιταλική καμπάνια, με έκκληση στο αγγλικό εργατικό κίνημα και στις Διεθνείς, σοσιαλιστική (IOS) και κομμουνιστική (Komintern), για εμπάργκο πρώτων υλών εις βάρος της ιταλικής πολεμικής βιομηχανίας. Στην εφαρμογή του αντιπολεμικού αποκλεισμού απάντησαν θετικά ορισμένα βρετανικά συνδικάτα λιμενεργατών, αλλά οι Διεθνείς όχι. Η Komintern είχε δικές της δεσμεύσεις, καθώς οι διμερείς σχέσεις της Σοβιετικής Ένωσης με την Ιταλία ήταν φιλικές (η ιταλική κυβέρνηση ήταν μία από τις πρώτες που είχαν αναγνωρίσει το καθεστώς). Υφίσταντο εμπορικές σχέσεις, με την αποστολή σοβιετικού πετρελαίου, και τροφοδοτούνταν σε εκείνη τη φάση το ιταλικό εκστρατευτικό σώμα με σιτάρι και βρώμη. Αντίστοιχα η Σοσιαλιστική Εργατική Διεθνής (IOS) και η συναφής συνδικαλιστική ομοσπονδία Fédération syndicale internationale (FSI) εξέδωσαν αποφάσεις υπέρ των κυρώσεων, όμως δεν έλαβαν οιαδήποτε πρωτοβουλία για πρακτικά μέτρα⁴⁰. Επόμενα γεγονότα (η κατάληψη της Ρηνανίας το Μάρτιο 1936, η ανταρσία του Francisco Franco τον Ιούλιο 1936) ανέστρεψαν το ρεύμα στην αγγλική κοινή γνώμη.

Η δράση των Γάλλων σοσιαλιστών (SFIO) υπέρ της ειρήνης συνεχίστηκε έντονη μέχρι το 1936⁴¹. Με την αλλαγή θέσης, το σύνθημα αντικαταστάθηκε, τροποποιηθέν κατά του φασισμού, και η υποστήριξη των αποφάσεων της Κοινωνίας των Εθνών, μαζί με τους κομμουνιστές, συνοδευόταν από την απόφαση για προσφυγή, εάν χρειαζόταν, σε στρατιωτική δράση⁴². Οι ριζοσπάστες (Parti radical) έπρατταν ομοίως. Οι ως άνω δημοκρατικές εκδηλώσεις βρήκαν ανταπόκριση στην κοινή γνώμη, όπως έδειχναν τα συνθήματα του 1936 «ειρήνη, ψωμί, ελευθερία». Στην προσέγγιση των αριστερών δυνάμεων το 1935 για την εργατική ενότητα, μετά από δυστοκία έγινε τελικά στις 18 και 19 Ιανουαρίου 1936 το ενωτικό συνέδριο CGT-CGTU του Παρισιού⁴³. Μετά τη συνεργασία στο Λαϊκό Μέτωπο και τη νίκη στις εκλογές, ο Léon Blum συναντήθηκε στις 7 Ιουνίου 1936 με τους εργοδότες και προέκυψε η συμφωνία του Matignon για αυξήσεις, συλλογικές συμβάσεις εργασίας, δικαίωμα συνδικαλισμού, εκπροσώ-

πηση του προσωπικού των επιχειρήσεων. Ακολούθησε το 40ωρο, η πληρωμένη άδεια. Πολλοί εργοδότες φάνηκαν απρόθυμοι, προκλήθηκαν απεργίες⁴⁴.

Η σκληρή δεξιά, ακόμη και η πλέον γερμανόφοβη όπως η Action Française, επίσης οι εξτρεμιστές συντηρητικοί (συγκαταλεγόταν το Parti populaire français [PPF] του Jacques Doriot), ευνοούσαν τη διατήρηση της ειρήνης. Η παρατηρηθείσα στροφή στις διαθέσεις της δεξιάς είχε πολλαπλές αφετηρίες, περιλαμβανόμενης της ειρηνόφιλης πολιτικής της κυβέρνησης και της αντίστοιχης στάσης του επιτελείου. Τα οικονομικά στελέχη είχαν επίγνωση της ισχύος και της επιτάχυνσης της γερμανικής οικονομίας, με ακαθάριστο εθνικό προϊόν, το 1938, διπλάσιο από το γαλλικό. Συγκαταλέγονταν υπέρ της ειρήνης ιδεολογικές αιτίες, όπως ο φόβος του μπολσεβικισμού, ενισχυμένος μετά τη νίκη του Λαϊκού Μετώπου και τον ισπανικό εμφύλιο πόλεμο, ή ο θαυμασμός για τον ιταλικό φασισμό. Αναλλοίωτο πνεύμα διατηρήθηκε μετά την ήττα, με την εφεκτική στάση απέναντι σε ένα συμβιβασμό με τους νικητές και την προθυμία για συνεργασία⁴⁵.

Στο χώρο των αναρχοσυνδικαλιστών, το σύνθημα ήταν ενάντια σε όλες τις συρράξεις, κατά του κινδύνου ενός πολέμου που αποκαλούνταν αντιπρολεταριακός (ο προσδιορισμός πήγαζε από το χαρακτήρα του, καπιταλιστικό και ιμπεριαλιστικό, ανεξάρτητα από τον καταλογισμό ευθύνης σε ένα εκ των αντιπάλων για την έναρξη των εχθροπραξιών). Οι εργαζόμενοι καλούνταν να προετοιμάζονται, αντιμέτωποι με τις μιλιταριστικές δυνάμεις, για συμμετοχή σε ένα κίνημα επαναστατικό εναντίον του πολέμου, το οποίο θα αποκτούσε τη μορφή κήρυξης γενικής απεργίας με χαρακτήρα εξέγερσης⁴⁶. Όσον αφορούσε στους κομμουνιστές, η αναρχική πλευρά τους αντιμετώπιζε απαξιωτικά. Τους χλεύαζε ως «εθνικοκομμουνιστές» –συγκεκριμένα nacos (nationaux-communistes)–, εγκαλώντας αυτούς για προώθηση του εθνικισμού και σωβινισμού, για τήρηση πολεμικής στάσης κατά τη ναζιστική επανέναρξη της πολεμικής παραγωγής στη Ρηνανία το 1936, για προτροπές άμεσης απάντησης –θέση σύμφωνη με αντίστοιχη της σοβιετικής πρεσβείας για λήψη μέτρων– που θα οδηγούσε σε έκρηξη πολέμου⁴⁷.

Η κατακλείδα των αντιπολεμικών εκδηλώσεων ήταν ειρωνική. Οι προτάσεις του Hitler για ειρήνη και συνεννόηση, το αίτημα για ισότητα δικαιωμάτων και υποχρεώσεων της Γερμανίας εντός της Κοινωνίας των Εθνών (είχε ενταχθεί το 1926 αλλά αποχώρησε το 1933 διότι δεν βρήκε ανταπόκριση στις ειρηνικές πρωτοβουλίες της για γενικό αφοπλισμό, ενώ επιδίωκε μάταια την αποδοχή μίας ισορροπίας στους εξοπλισμούς), προσέκρουαν στην άρνηση οιασδήποτε

παραχώρησης και οι ναζί παρουσιάζονταν υποστηρικτές της δικαιοσύνης⁴⁸. Ενώπιον της χιτλερικής απειλής, ο ριζοσπάστης Edouard Daladier, υπουργός εθνικής άμυνας στην κυβέρνηση του L. Blum, συνέταξε και επέτυχε την ψήφιση ενός εξοπλιστικού προγράμματος, με προετοιμασία του γαλλικού έθνους για πόλεμο και οχύρωση των ανατολικών συνόρων. Για τις ανάγκες της πολεμικής παραγωγής, περιορίστηκαν τα εργατικά δικαιώματα με το επιχείρημα του εκτάκτου της καταστάσεως και η κυβέρνηση επέβαλε υποχρεωτική διαιτησία στις εργατικές διαφορές καταστέλλοντας το δικαίωμα στην απεργία. Ενώ προηγουμένως οι σοσιαλιστές τοποθετούνταν κατά της διαιτησίας, στη νέα κατάσταση ο Léon Jouhaux, γενικός γραμματέας της υπό σοσιαλδημοκρατική επιρροή CGT, δήλωσε στο L. Blum ότι τους έβρισκε σύμφωνους. Οι αναρχικοί κατήγγειλαν τους συνδικαλιστές ηγέτες γραφειοκράτες της CGT για την καταπρόδωση της εντολής των εργατών και την πρόσδεση της εργατικής τάξης στο άρμα του ιμπεριαλισμού, ως επίσης και την εφημερίδα *Le Peuple*, όργανο της CGT, ως ευθυγραμμιζόμενη με το κομμουνιστικό όργανο *L'Humanité* και με τις εντολές της Μόσχας⁴⁹.

Το γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα βρέθηκε σε επόμενη, εξίσου ειρωνική, κατάσταση όταν, στη διάρκεια ισχύος του συμφώνου Molotov-Ribbentrop το 1939-1941, κηρυχθέν παράνομο, στράφηκε ξανά στην εφαρμογή μίας φιλειρηνικής πολιτικής⁵⁰.

Τα νεφελώδη ιδεολογικά μηνύματα υπέρ της ειρήνης αποτύπωσαν στη συνείδηση του Edgar Morin μία τάση υποστήριξης της μη βίας, περαιτέρω του ντεφαιτισμού. Ο νεαρός ιδεολόγος εντυπωσιάστηκε από τη φιλοσοφική ιδέα, η οποία εμπεριεχόταν στην προσέγγιση της Simone Weil, το 1939, ότι ο ναζισμός, εάν επρόκειτο να επικρατήσει, θα εξαντλούσε ιστορικά τον κύκλο του, εκφυλιζόμενος στο απώτερο μέλλον κατ' αναλογία προς τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Η Simone Weil ήταν Εβραία, μαρξίστρια, η οποία ανήκε στην αντισοβιετική ομάδα Cercle communiste démocratique του Boris Souvarine. Πτυχιούχος φιλοσοφίας το 1931 από την Ecole normale supérieure της rue d'Ulm στο Παρίσι, πολυγλωσσίδα, κινήθηκε κατά του καπιταλισμού και του φασισμού. Εργάστηκε προς όφελος της ειρήνης, ωστόσο το 1936 συμμετέσχε στις συγκρούσεις του ισπανικού εμφύλιου πολέμου, ενταγμένη στις δυνάμεις των αναρχικών. Το 1937 στράφηκε στη θρησκοκλησία και το μυστικισμό, υποστηρίζοντας ταυτόχρονα, με αρθρογραφία στην επιθεώρηση *Nouveaux cahiers*, την οικονομική

προσέγγιση της Γαλλίας με τη χιτλερική Γερμανία. Το 1942, στο Λονδίνο, όπου εργάστηκε υπέρ της γαλλικής εθνικής αντίστασης, ασθένησε από φυματίωση και, υπό το κράτος νοητικής διατάραξης, οδηγήθηκε σε πρόωρο θάνατο (ήταν 34 ετών)⁵¹. Γίνεται αντιληπτό ότι, το 1939, που επιδιόταν σε ντεφαιτιστικούς διαλογισμούς περί επικράτησης του εθνικοσοσιαλισμού και επηρέαζε νέους όπως ο Edgar Morin, η Simone Weil διέθετε διανοητική εμβέλεια αμφίβολη. Ο πολιτισμός συνδεόταν με την ειρήνη. Περαιτέρω, ο φιλειρηνισμός, ως κίνημα που προωθούσε την ιδέα του ευρωπαϊσμού, παρέπεμπε στην ανάπτυξη διακρατικών πολιτιστικών επαφών.

Στη δεκαετία 1930, οι γαλλογερμανικές πολιτιστικές σχέσεις συνεχίσθηκαν και μετά την άνοδο του ναζιστικού καθεστώτος. Συναντήσεις της γαλλικής και γερμανικής νεολαίας, από το 1927, συνεχίσθηκαν το καλοκαίρι 1930 στο Μέλανα Δρυμό, στο Sohlberg (δημιουργία του ομίλου Cercle de Sohlberg [Sohlbergkreis]), με επόμενες συνομιλίες στο Rethel στις Αρδέννες (1931), στη Mayence (1932) και στο Παρίσι (1933)⁵². Ο Otto Abetz, σοσιαλδημοκράτης πασιφιστής, ήταν πρωτεργάτης του Cercle de Sohlberg μαζί με τους Jean Luchaire, Bertrand de Jouvenel, Pierre Brossolette. Παρά τα εμπόδια που ορθώνονταν λόγω των απαιτήσεων της συνθήκης των Βερσαλλιών και των γερμανικών πολεμικών επανορθώσεων, σημειώθηκε πρόοδος⁵³.

Σε αντίθεση με το αξιόλογο γαλλικό ρεύμα, στη γερμανική δημοκρατία της Βαϊμάρης οι δημοκράτες πασιφιστές περιθωριοποιήθηκαν μετά το 1933, έως την πλήρη σάρωσή τους από το χιτλερικό καθεστώς. Οι οργανώσεις παλαιών πολεμιστών, με δευτεροβάθμια όργανα (Union fédérale des anciens combattants και Reichsbund der Kriegsbeschädigten), είχαν συμβολή. Η υπόθεση της ειρήνης υποστηρίχθηκε από τους αστούς δημοκράτες διανοουμένους, πανεπιστημιακούς και άλλους, μέσω του προγραμματισμού αμοιβαίας μορφωτικής και πολιτιστικής προσπάθειας. Κοινή συνισταμένη ήταν ο αγώνας κατά του μολσεβικισμού. Η ρύθμιση των δραστηριοτήτων ευνοήθηκε από την εγκάρδια συνεννόηση των μεγάλων δυνάμεων (συνθήκη Locarno), με ελεύθερη και απρόσκοπτη ίδρυση μορφωτικών εταιρειών σε αστικά κέντρα της γερμανικής επικράτειας, ως και όμοιων οργανώσεων στη Γαλλία οι οποίες ανήκαν σε δευτεροβάθμιο όργανο, τη Ligue d'études germaniques. Οι αστικοί επιχειρηματικοί κύκλοι συνέθεσαν, παραπλεύρως, το 1926 το σύνδεσμο Comité francoallemand d'information et de documentation, ο οποίος παρείχε ενημέρωση, δια-

τησία στις αντιδικίες, πολιτική διευθέτηση προβλημάτων. Οι γερμανικές αστικές δημοκρατικές πασιφιστικές πρωτοβουλίες μετέπεσαν έως το 1936 σε εθνικοσοσιαλιστικές προπαγανδιστικές κινήσεις. Ο Otto Abetz, ο οποίος στρατολογήθηκε το 1935 ως συνεργάτης των ναζί από το von Ribbentrop και απέκτησε κάρτα μέλους του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος (πρέσβης της Γερμανίας στην κατεχόμενη Γαλλία το 1940-1944, με ευθύνη για εκτοπίσεις Εβραίων στα στρατόπεδα συγκέντρωσης), έλαβε την πρωτοβουλία ίδρυσης της Deutsche Französische Gesellschaft. Η οργάνωση, διαθέτουσα τεχνητή μαζικότητα (υποχρεωτική εγγραφή των μελών κορπορατιστικών οργανώσεων), συνεργάστηκε με το γαλλικό φορέα Comité France-Allemagne, ο οποίος στράφηκε στη δημιουργία τοπικών οργανώσεων χωρίς να επιτύχει την παραμικρή προσέλευση πολιτών. Οι γερμανικές οργανώσεις συνέχισαν την προπαγανδιστική και ιδεολογική δουλειά μετά την πτώση της Γαλλίας το 1940.

Χριστιανοί διανοούμενοι δηλώθηκαν υπέρ της γαλλογερμανικής προσέγγισης. Σε επιστημονικό, πανεπιστημιακό επίπεδο, υπήρχε συνεργασία, σε μία προσπάθεια για επιστήμη χωρίς σύνορα. Στο φιλολογικό περιβάλλον, ο φασισμός προσήλκυσε το Louis-Ferdinand Céline⁵⁵, Georges Bernanos⁵⁶, κι άλλους διανοούμενους. Ο Pierre Drieu la Rochelle, λογοτέχνης στο Παρίσι –σουρρεαλιστής το 1925 συνδεδεμένος με το Louis Aragon–, μετακινήθηκε το 1934 στο φασισμό (ήταν διευθυντής, επί γερμανικής κατοχής –από το 1940 έως το 1943– της έγκυρης φιλολογικής επιθεώρησης *La Nouvelle Revue Française*). Ο Céline, στο μυθιστόρημα *Voyage au bout de la nuit*, μετέφερε το δίδαγμα ότι ο κόσμος δεν είναι αυτός που προσλαμβάνουν οι άνθρωποι ούτε αυτός που φαίνεται διότι, υπό καθεστώς υποκρισίας, δεν υπάρχει συμπόνια, αγάπη, αλλά εγωισμός και προσήλωση στο υλικό όφελος. Οι φτωχοί σε αυτό τον κόσμο χάνονταν είτε, σε καιρό ειρήνης, μέσα στην αδιαφορία των ομοίων τους είτε σε καιρό πολέμου από το ανθρωποκτόνο πάθος των ίδιων. Απέναντι στην κομμουνιστική τακτική, ο Céline και ορισμένοι άλλοι λογοτέχνες προσπάθησαν να εγείρουν την κοινή γνώμη, αλλά είχαν ελάχιστη απήχηση μπροστά στο γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα με την προπαγάνδα του, προφορική και έντυπη, το κοινοβουλευτικό βήμα, την οικονομική ενίσχυση με μυστικά κονδύλια από τους Σοβιετικούς⁵⁷.

Η αντικομμουνιστική παράταξη ενισχύθηκε από θεωρητικούς σοβιετολόγους. Ο Frédéric Eccard, πρώην γερουσιαστής του νομού Bas-Rhin, ο οποίος, μετά από ταξίδι του στην Ιταλία τον Οκτώβριο 1937, έπλεξε εγκώμιο στο κοι-

νωνικό έργο του Benito Mussolini⁵⁸, παραπέμποντας σε πλείστα έργα κλασικών του μαρξισμού και σε ντοκουμέντα της Komintern, κατέληγε στη διαπίστωση ότι, όταν οι κομμουνιστές κηρύσσονταν οπαδοί και υπερασπιστές της Δημοκρατίας, ψεύδονταν ασύστολα. Τροποποιούσαν την τακτική ανάλογα με τις περιστάσεις, όμως όλοι οι ελιγμοί είχαν μοναδικό σκοπό την παγκόσμια επανάσταση. Ο διεθνής κομμουνισμός με τους πράκτορές του είχε κατορθώσει, μέχρι το 1938, να παραλύσει την εσωτερική και εξωτερική πολιτική της Γαλλίας, ενώ στη Μόσχα αλληλοεξοντώνονταν, με διεξαγωγή εικονικών δικών⁵⁹. Ο Eccard ενεργοποιήθηκε από το 1936 στις τάξεις της Entente Internationale Anticomuniste. Η οργάνωση είχε ιδρυθεί στη Χάγη το 1927 και παρείχε πληροφόρηση για τα τμήματα (εθνικά κομμουνιστικά κόμματα) της Komintern⁶⁰. Το Μάιο 1938 συγκάλεσε αντικομμουνιστική διάσκεψη στις Βρυξέλλες (προήδρευε ο Georges Theunis, υπουργός, πρώην πρωθυπουργός Βελγίου), στην οποία εξετάστηκαν οι αντικομμουνιστικές νομοθεσίες. Πρόεδρος της οργάνωσης ήταν ο Theodore Aubert, ο οποίος ανέλυσε την απόπειρα μπολσεβικοποίησης της Γαλλίας μέσω του λαϊκού μετώπου⁶¹ και τη νικηφόρο πάλη, συχνά ηρωική, των φασιστών και των ναζί κατά των κομμουνιστών⁶². Η αντίδραση κατά του μπολσεβικισμού, σύμφωνα με τον Aubert, η οποία έδωσε γέννηση στο φασισμό, αντιμετωπίστηκε από τη Μόσχα με μία εκστρατεία παροξυσμού κατά του μουσσολινικού καθεστώτος πολύ πριν από τη χιτλερική Γερμανία και κατά συνέπεια πολύ πριν από τη δημιουργία του Άξονα. Η συνεκτικότητα της γερμανοϊταλικής συμμαχίας δεν οφειλόταν μόνο στις ιταλικές πικρίες που γεννήθηκαν από τις κυρώσεις, αλλά επίσης στην πλήρη μίσους εκστρατεία των μέσων ενημέρωσης, καθοδηγούμενων στις δυτικές χώρες από τους πρόσφυγες που προωθούσε η Μόσχα⁶³. Χείρα βοήθειας στον αντικομμουνισμό έτειναν πρόδρομοι του λαϊκού μετώπου που αποδείχθηκαν άπιστοι. Χαρακτηριστικά παραδείγματα ήταν ο σοσιαλιστής –και normalien [απόφοιτος της Ecole normale supérieure]– Marcel Déat⁶⁴, ο πρώην κομμουνιστής Jacques Doriot⁶⁵, ο Bergery που είχε επηρεάσει τη σκέψη του νεαρού Edgar Morin.

Ενώπιον του γαλλικού φασισμού, οι άνθρωποι με συνείδηση τον απέρριψαν και αναζήτησαν άλλους δρόμους, ομοίως ο νεαρός Εβραίος Edgar Morin. Η κρατική εκδοχή του φασισμού (καθεστώς Vichy) δεν ανταποκρινόταν σε ένα φασιστικό κίνημα με την πραγματική έννοια του όρου. Σύμφωνα με απόψεις του Trotski, στη Γαλλία το καθεστώς Pétain αποτέλεσε έκφραση «γεροντικού

βοναπαρτισμού», στην εποχή έκπτωσης του ιμπεριαλισμού. Οι συνθήκες ανάπτυξης του φαινομένου ήταν η απογοήτευση των εργατικών μαζών μετά την αποτυχημένη διοχέτευση της έκρηξης του Ιουνίου 1936 σε μία επαναστατική διεξόδο, η αντιδραστική πολιτική της Komintern με τον τσαρλατανισμό του Λαϊκού Μετώπου, το πέρασμα του Stalin στο στρατόπεδο του Hitler μετά από μία πενταετία οικοδόμησης της υποτιθέμενης συμμαχίας με τις δημοκρατίες της Δύσης, ο παθητικός ντεφαιτισμός [πνεύμα ηττοπάθειας], στοιχεία που οδήγησαν τις μάζες στην αδιαφορία και το κράτος στη στρατιωτική καταστροφή και στο αξιωματικό καθεστώς του Vichy. Εξαιτίας του «γεροντικού βοναπαρτισμού», το καθεστώς του γηραιού Pétain δεν διέθετε οιοδήποτε στοιχείο σταθερότητας, επιδεχόμενο ανατροπή από μία εργατική εξέγερση πολύ πιο γρήγορα σε σύγκριση με ένα φασιστικό καθεστώς⁶⁶. Οι τροτσκιστικές αντιλήψεις βρήκαν έδαφος στην κρίση του Edgar Morin μετά την απομάκρυνσή του από το φιλοσοβιετικό στρατόπεδο.

Αντίρροπα προς τους φιλοναζί κινήθηκαν οι αντιφασίστες στο Παρίσι. Η Comité de vigilance des intellectuels antifascistes (ιδρύθηκε το 1934) είχε 8.000 πανεπιστημιακούς, συγγραφείς, ανθρώπους του πνεύματος, δημοσιογράφους (μεταξύ αυτών, οι Paul Langevin, Frédéric Joliot-Curie, André Breton, André Malraux, Pierre George), οι οποίοι ήταν σοσιαλιστές, κομμουνιστές, συνδικαλιστές, ανοργάνωτοι. Ήταν μοιρασμένοι σε δύο τάσεις, μία των κομμουνιστών και οπαδών τους (20%) υπέρ της τήρησης ανυποχώρητης στάσης έναντι των φασιστικών κρατών, δηλαδή υπέρ της σοβιετικής διπλωματίας, και μία πλειοψηφική υπέρ του αφοπλισμού και της αναθεώρησης των συνθηκών⁶⁷. Το 1935 έλαβε χώρα αντιφασιστικό συνέδριο (1er Congrès international d'écrivains pour la défense de la culture), στο οποίο συμμετείχαν ο André Gide, André Malraux, Henri Barbusse, Paul Eluard, Louis Aragon. Δημιουργήθηκε ρεύμα υπέρ του λαϊκού μετώπου (Front populaire)⁶⁸. Ο Romain Rolland πέρασε από την πασιφιστική στάση στην ενεργό, υλική αντίσταση κατά του Hitler⁶⁹. Άλλοι προτίμησαν την ένοπλη αντίσταση, με συμμετοχή στις Διεθνείς Ταξιαρχίες στον ισπανικό εμφύλιο πόλεμο, όπου οι περισσότεροι θυσιάσαν τη ζωή τους, και κατόπιν μετά το 1941 στη γαλλική εθνική αντίσταση (Front National de Libération). Το Παρίσι εξελίχθηκε επίσης σε πόλο ξένων αντιφασιστών διανοουμένων. Οι γερμανικές αντιφασιστικές κινήσεις αντιστάθηκαν. Εξέδιδαν εκατοντάδες αντιφασιστικά φύλλα. Το 1934, ιδρύθηκε από τους Heinrich Mann, André Gide και

Romain Rolland η Deutsche Freiheitsbibliothek, φορέας με συλλογές έργων που είχαν λογοκριθεί και καεί από τους ναζί στη Γερμανία μετά την άνοδο στην εξουσία το 1933. Το μέτωπο Deutsche Volksfront απευθύνθηκε το 1936 στο παρισινό κοινό με ιδρυτική διακήρυξη υπογεγραμμένη από τους Wilhelm Pieck, Walter Ulbricht, Willy Brandt, Ernst Bloch, Lion Feuchtwanger, Heinrich Mann, Klaus Mann, Ernst Toller (μετά την υπογραφή του συμφώνου Molotov-Ribbentrop, το 1939, η οργάνωση διαλύθηκε). Οι Γάλλοι κομμουνιστές προσέφεραν βοήθεια στους κατατρεγμένους, πρόσφυγες αντιφασίστες Γερμανούς και άλλους (η ναζιστική Gestapo είχε πράκτορες, που πραγματοποιούσαν παρακολουθήσεις, δολοφονίες), μέσω της οργάνωσης Secours Rouge International. Κινητοποιούνταν ο Henri Barbusse, ο Romain Rolland. Μία περίπτωση φυγάδα ήταν ο Arthur Koestler, ο οποίος ήλθε το 1933 ως στέλεχος του γερμανικού κομμουνιστικού κόμματος (αποσκήρτησε το 1938 καταγγέλλοντας τις εσωκομματικές διώξεις των μπολσεβίκων⁷⁰). Συνεργάστηκε με το Willi Münzenberg, έτερο στέλεχος του γερμανικού κόμματος, το οποίο αφίχθη το 1933 στο Παρίσι και ανέλαβε κομματική δράση κατά των ναζί (διαγράφηκε το 1937, εκτελέστηκε από ομοϊδεάτες τον Ιούνιο 1940)⁷¹.

3.1.2. Στο γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα, 1941

Στη διάρκεια του πολέμου

Ο Edgar Morin στράφηκε στο διάβασμα μαρξιστικών και άλλων έργων. Κατέληξε στην υιοθέτηση της μαρξιστικής ανάλυσης της κοινωνικής πραγματικότητας, στο μέτρο που είχε την ικανότητα, σε εκείνη την πρώιμη φάση διαμόρφωσης της επιστημονικής ταυτότητάς του, να κατανοήσει τις προτεινόμενες θεωρητικές βάσεις. Με εξαίρεση τα βιβλία του V. I. Lenin, περιόρισε τη μελέτη σε κείμενα μη εγκωμιαστικά για τη Σοβιετική Ένωση, του Léon Trotski, Boris Souvarine, άλλα τα οποία είχαν τεθεί από το γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα σε μαύρη λίστα (Friedmann, Gide), επίσης τα αιρετικά του André Malraux και Daniel Guérin⁷².

Ο Léon Trotski, στη Γαλλία στο διάστημα από τον Ιούλιο 1933 έως τον Ιούνιο 1935, αρχικά έλαβε άδεια διαμονής, από τη γαλλική κυβέρνηση, ως πολιτικός πρόσφυγας στην κωμόπολη Barbizon, στο διαμέρισμα Seine-et-Marne. Καλυπτόμενος με ψευδώνυμο, ξεσκεπάστηκε μετά από τυχαίο περιστατικό με την τοπική αστυνομία και, υπό το κράτος φόβου για ενδεχόμενη απόπειρα κατά της ζωής του, μετακινήθηκε εσπευσμένα στο Lagny, στο γειτονικό διαμέρισμα

Oise. Κηρύχθηκε *persona non grata* και απελάθηκε στη Νορβηγία και ακολούθως στο Μεξικό⁷³. Η συγγραφική παραγωγή του Τροτσκι τότε, στην οποία είχε πρόσβαση ο Edgar Morin, περιλάμβανε τα έργα εναντίον του σοβιετικού καθεστώτος, με κύριο το *Η προδομένη επανάσταση*⁷⁴.

Ο Boris Souvarine το 1920 πρωτοστάτησε στην τάση εντός του γαλλικού σοσιαλιστικού κόμματος (SFIO) για προσχώρηση στην Komintern. Στο νέο κόμμα, SFIC (Section française de l'Internationale communiste [μελλοντικό Parti communiste français]) είχε ηγετική θέση και, στο 3ο συνέδριο της Komintern, τον Ιούνιο 1921, κατέλαβε υψηλή θέση. Αντιμετώπισε, επικεφαλής της αριστερής τάσης, τους κεντριστές υπό το Ludovic-Oscar Frossard και Marcel Cachin στη σύγκρουση για τον προσανατολισμό του γαλλικού κόμματος. Ακολούθησε το 1924 τον Τροτσκι κατά τη διαπάλη εντός του μπολσεβικικού κόμματος, αποβλήθηκε από τη Διεθνή και διαγράφηκε από το γαλλικό κόμμα ως πωλύμιος της μπολσεβικοποίησης αυτού. Από το 1925 και μέχρι τον πόλεμο, συνεργάστηκε με όσους είχαν κοινή την πλατφόρμα αντίθεσης στο σοβιετικό καθεστώς και το J.V. Stalin (συνενώθηκαν στον κύκλο της επιθεώρησης *Révolution prolétarienne* οι Daniel Guérin, Fernand Loriot, Jean Maitron, Charles Rappoport, Alfred Rosmer, Victor Serge, Simone Weil, άλλα πρόσωπα)⁷⁵. Το 1930, ο Souvarine ίδρυσε το Cercle communiste démocratique. Επιδόθηκε σε πολεμική κατά του σοβιετικού καθεστώτος, που το χαρακτήριζε μορφή κρατικού καπιταλισμού, και του ηγέτη του, Stalin. Το 1940, κατέφυγε στην νότια Γαλλία, συνελήφθη από τις αρχές του καθεστώτος του Vichy, όμως χάρη στην παρέμβαση του Henry Rollin (διευθυντής εθνικής ασφαλείας, έμπιστος του ναυάρχου François Darlan, υπουργού της κυβέρνησης των συνεργατών) έλαβε άδεια μετακίνησης στις Ηνωμένες Πολιτείες. Επέστρεψε μετά τον πόλεμο, επιδοθείς έκτοτε σε συγγραφική δραστηριότητα κατά των κομμουνιστικών κρατών⁷⁶. Την εποχή που ο Edgar Morin διάβαζε βιβλία του, είχαν ευρεία δημοσιότητα τα κείμενά του κατά του Stalin⁷⁷ και της Σοβιετικής Ένωσης⁷⁸. Ο Georges Friedmann, Εβραίος, μελετητής του Leibnitz και Spinoza, χωρούσε κείμενά του στην *Europe* (λογοτεχνική επιθεώρηση του Romain Rolland), *Clarté* (επιθεώρηση της κομμουνιστικής φοιτητικής νεολαίας υπό την καθοδήγηση του Henri Barbusse), *L'Humanité* (όργανο του γαλλικού κόμματος)⁷⁹. Ενδιαφέρθηκε για την πολιτική και εντάχθηκε σε κινήσεις εναντίον του φασισμού και υπέρ της ειρήνης. Μαρξιστής συνοδοιπόρος των κομμουνιστών, επισκέφθηκε

επανελλημμένα, έως το 1936, τη Σοβιετική Ένωση. Συνέγραψε κείμενο, με το οποίο εγκωμιάζε το μαρξισμό⁸⁰, ακολούθως συνέταξε άλλο⁸¹ με το οποίο τοποθετήθηκε εναντίον των δικών της Μόσχας –είχε προσωπική εμπειρία, το 1936–, τηρώντας κριτική στάση έναντι της προσωπολατρίας ως καταλοίπου της τσαρικής εποχής. Τον απομόνωσαν από όλες τις προσκείμενες στο κόμμα μαζικές οργανώσεις⁸², όμως στη διάρκεια της κατοχής της Γαλλίας, μετά το 1940, τα κομματικά στελέχη συνεργάστηκαν πάλι μαζί του στην εθνική αντίσταση⁸³. Μεταπολεμικά, εξελιχθείς σε επιφανή κοινωνιολόγο της εργασίας (διδάκτωρ το 1948⁸⁴, διευθυντής σπουδών [directeur d'études] το ίδιο έτος στη VIe section de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes, διευθυντής εργαστηρίου του Centre national de la recherche scientifique (CNRS) μετά το 1949, συγγραφέας πονήματος για τη βιομηχανική εργασία το 1956⁸⁵), επανέκαμψε πολιτικά σε θέσεις υποστήριξης του κομμουνισμού. Ο Edgar Morin, ανάμεσα στα δύο βιβλία του Friedmann για τη Σοβιετική Ένωση, εμπιστεύθηκε τις κριτικές παρατηρήσεις που περιέχονταν στο δεύτερο, εν γνώσει του θορύβου που είχε αυτό δημιουργήσει.

Ο André Gide, διάσημος λογοτέχνης με αμφιλεγόμενη προσωπική παρουσία, στράφηκε, σε ηλικία άνω των εξήντα ετών –στις αρχές της δεκαετίας 1930– στην υποστήριξη του ρωσικού πειράματος και, τον Ιανουάριο 1934, μετέβη με τον André Malraux στο Βερολίνο για παροχή υποστήριξης στο Georgi Dimitrov, κατηγορούμενο για τον εμπρησμό του Reichstag⁸⁶. Ο Louis Aragon, γνώριμος του Gide από τους κύκλους της επιθεώρησης *La Nouvelle Revue française*, ενήργησε το 1936 για επίσημη πρόσκλησή του από τη σοβιετική κυβέρνηση, μαζί με άλλους λογοτέχνες, στη Μόσχα. Η άφιξη της γαλλικής ομάδας συνέπεσε με το θάνατο του Maxime Gorki –στις 18 Ιουνίου 1936– και ο Gide εκφώνησε, ενώπιον του πλήθους, τον επικήδειο. Ωστόσο το καθεστώς των μπολσεβίκων έδωσε στον τιμώμενο αρνητική εικόνα, η οποία τον ώθησε σε αναθεώρηση των ιδεών του, δημοσιοποίηση των εντυπώσεών του για την ολοκληρωτική φύση του σοβιετικού κράτους και εμπλοκή σε παρατεταμένη αντιδικία με τους κομμουνιστές. Μετά την ήττα το 1940, ο Gide κατέφυγε στη Ριβιέρα, ακολούθως στην Τύνιδα, μέχρι το τέλος του πολέμου. Η ιδεολογική παραγωγή του, την οποία παρακολούθησε ο Edgar Morin, ήταν τα δύο βιβλία του περί κομμουνισμού, το πρώτο –το 1936– με τις αρνητικές αντιλήψεις του για τους Σοβιετικούς και το δεύτερο –το επόμενο έτος, 1937– με ύλη που ανέτρεπε τις κομμουνιστικές κατηγορίες εναντίον του για υιοθέτηση φασιστικής οπτικής⁸⁷.

Ο André Malraux, στο μυθιστορηματικό λόγο του, προσήγγισε, το 1933, με ευνοϊκά σχόλια τα γεγονότα της σφαγής των κομμουνιστών στη Σαγκάη το 1927⁸⁸. Υποστήριξε το Λαϊκό Μέτωπο το 1936 και πολέμησε στον ισπανικό εμφύλιο πόλεμο. Επισκέφθηκε τη Σοβιετική Ένωση και υπερασπίστηκε ενώπιον της κοινής γνώμης τις δίκες της Μόσχας. Συμμετέσχε, στη διάρκεια της κατοχής της Γαλλίας, στην αντίσταση κατά των Γερμανών⁸⁹. Μετά τον πόλεμο, υπηρέτησε τη συντηρητική παράταξη και χρημάτισε υψηλός αξιωματούχος στις γκωλλικές κυβερνήσεις.

Ο Daniel Guérin, ακτιβιστής, συγγραφέας, το 1936, βιβλίου για το φασισμό⁹⁰, ακολουθούσε –όπως διαπίστωνε ο Edgar Morin– τις κινήσεις του Marceau Pivert. Συνεργαζόταν με τη Simone Weil και είχε αλληλογραφία με τον Trotski. Μετά τη γαλλική ήττα το 1940, προσχώρησε στο κίνημα του επαναστατικού ντεφαιτισμού⁹¹.

Αποτελεί έκπληξη η έκβαση της νοητικής επίδρασης των ανωτέρω παραγωγών ιδεολογίας στη διαμόρφωση της κοσμοθεωρίας του Edgar Morin και στη στροφή του σε προσλήψεις για τον κομμουνισμό θετικές. Μπορεί αυτό το αποτέλεσμα να αποδοθεί στις αλήθειες για την κοινωνική ζωή και εξέλιξη, που ακτινοβολούσαν παρά τους αμφιλεγόμενους σοβιετικούς χειρισμούς. Ο Edgar Morin έκρινε ότι η πολιτική της ηγεσίας στη Μόσχα οδηγούσε ακριβώς στονκομμουνισμό (όχι στη σοβιετική εκδοχή του αλλά σε ένα γενικό φιλοσοφικό κομμουνισμό). Υπό την πίεση της καθημερινής πάλης για τη ζωή και για την αποφυγή του θανάτου, πείσθηκε ότι η Σοβιετική Ένωση ήταν η ελπίδα της ανθρωπότητας και όχι βαρβαρική οπισθοδρόμηση⁹². Επηρεάσθηκε από μαρτυρίες οι οποίες πίστωναν το σοβιετικό καθεστώς με μία, εκτός από οικονομική, επίσης παιδαγωγική, πολιτιστική και κοινωνική ανάπτυξη⁹³. Ως προς τη σοβιετική σχολή παιδαγωγικής, η αντίληψη που απέκτησε ο Edgar Morin ήταν δικαιολογημένη. Γνωστή ήταν, τότε, στη Γαλλία η μέθοδος του Célestin Freinet (ήταν φυλακισμένος, ήδη από τον Απρίλιο 1940 –επί κυβέρνησης Edouard Daladier–, ως κομμουνιστής μετά την απαγόρευση του γαλλικού κόμματος), ο οποίος παρακολουθούσε από το 1925 τις σοβιετικές προόδους και, υπερπηδώντας εμπόδια, είχε αποκαταστήσει, από το 1936 –επί υπουργού παιδείας Jean Zay– μέχρι το 1940, τη λειτουργία του πειραματικού σχολείου εργασίας στη Vence στο διαμέρισμα Alpes Maritimes⁹⁴.

Με τη κατάληψη του Παρισιού από τους ναζί τον Ιούνιο 1940, ο Εβραίος

Edgar Morin κατέφυγε στη νότια Γαλλία. Κατανόησε τη στενή σχέση του ευρωπαϊκού αντάρτικου κινήματος με τα κομμουνιστικά κόμματα⁹⁵, γι' αυτό οργανώθηκε το 1941 στις τάξεις του παράνομου γαλλικού κόμματος, και συνέβαλε στην αντιφασιστική πάλη, με κίνδυνο της ζωής του –πράγματι⁹⁶-. Στη γαλλική αντίσταση, η συγκρότηση μερίδας συνεργατών, ενταγμένων στο καθεστώς *Rétain*, που χρημάτισαν στο παρελθόν μαρξιστές⁹⁷ δημιουργούσε επώδυνη εμπειρία κατά την αντιμετώπισή τους ως εχθρών.

Για τον Edgar Morin η αντίφαση εντοπιζόταν στο γεγονός ότι ένα πρόσωπο με προφίλ διανοουμένου, που πλησίασε τη μαρξιστική πολιτική κίνηση (κομμουνιστικό κόμμα) με κίνητρο τη σύνταξή του πίσω από τη διεθνιστική θέση της, συμμετέσχε σε μία δράση αντίστασης κατά την οποία το κόμμα, με την επιλογή της τακτικής της εξισορρόπησης μεταξύ της εθνικής και της διεθνιστικής παραμέτρου⁹⁸, εγκατέλειψε προς στιγμήν το όραμα της κοινωνικής τομής και υπηρέτησε την κοινωνική συνέχεια.

Στην εμπύχωση του νεαρού αγωνιστή ενώπιον του κινδύνου, εκτός από τη στροφή στο μαρξισμό και την πεποίθηση για υπεράσπιση του δικαίου συνέβαλαν επίσης ιδιότυπες πλευρές του χαρακτήρα του. Ο Edgar Morin, διαβάζοντας λογοτεχνία και ποίηση, επηρεάστηκε από τον Arthur Rimbaud, γοητεύθηκε από το έργο *Μια εποχή στην κόλαση*⁹⁹. Το θεώρησε προφητικό, βρήκε στους στίχους του την αντανάκλαση της σκληρότητας των καιρών, της ανάγκης να υπερβαίνουν οι άνθρωποι τις συμβάσεις («να λένε αντίο») και να αναχωρούν για την περιπέτεια¹⁰⁰.

Μετά

Το γενικευμένο συμπέρασμα για τη διανόηση στη Γαλλία είναι, όπως προαναφέραμε, ότι όλα –σχεδόν– τα πρόσωπα που προσχώρησαν αρχικά στον κομμουνισμό, ως μέλη ή συνοδοιπόροι, ύστερα έφυγαν.

Το 1945, ο Edgar Morin σκεπτόταν ότι η επαναστατική δράση ήταν η υλοποίηση της φιλοσοφίας. Έγραψε μία αλήθεια (αργότερα, την ανακάλεσε), σε άρθρο του στον τύπο της γαλλικής αντίστασης, ότι η φιλοσοφία δεν βρισκόταν πλέον στα πανεπιστήμια αλλά διαμορφωνόταν στα πεδία των μαχών από το ανθρώπινο υλικό των συμμαχικών στρατευμάτων, από τους στρατιώτες που βάδιζαν προς το Βερολίνο¹⁰¹.

Ακολούθως εμφιλοχώρησε η αμφιβολία. Μία μερίδα διανοουμένων, στη διάρκεια της αντίστασης κατά του φασισμού, είχαν πλησιάσει το κίνημα πολι-

τιστικά –όχι από ταξική θέση–. Ως εκ τούτου, η παύση της δράσης το 1945 επανέφερε ιδεολογικές οπισθοχωρήσεις. Στην περίπτωση του Edgar Morin, η παλινδρόμηση τον έσπρωξε σε φυγή προς τα εμπρός, στην υπηρεσία στο επιτελείο του γαλλικού στρατού κατοχής στη Γερμανία¹⁰² (και ακολούθως, λόγω κεκτημένης ενέργειας –όπως θα δούμε παρακάτω–, σε πολιτιστικά κινήματα του τύπου της εξέγερσης του Μάη 1968). Το 1946, επέστρεψε στο Παρίσι, όπου επανήλθε στη δράση στο κόμμα. Ο Edgar Morin συνδέθηκε μετά την απελευθέρωση με τη Marguerite Duras.

Φιλοξενήθηκε στο σπίτι της, μαζί με το σύζυγό της, Robert Antelme, και τον εραστή της, Dionys Mascolo¹⁰³. Άπαντες ήταν μέλη του γαλλικού κόμματος (διαγράφηκαν στη συνέχεια).

Η Marguerite Duras, γεννηθείσα στη Γαλλική Ινδοκίνα, στη Σαϊγκόν, από γονείς εκπαιδευτικούς στα γαλλικά σχολεία¹⁰⁴, μετέβη στο Παρίσι το 1931 και σπούδασε κοινωνικές επιστήμες. Εργαζόμενη βιοποριστικά, γνώρισε τον Antelme και παντρεύτηκαν το 1939. Το ζεύγος εγκαταστάθηκε, το 1940, στο Παρίσι στη rue Saint-Benoît, στην περιοχή της Saint-Germain-des-Prés στο 6ο δημοτικό διαμέρισμα. Η ερωτική γνωριμία με το Mascolo έγινε το 1942, σε υπηρεσία της κατοχικής αρχής, όπου δούλευαν¹⁰⁵. Το 1943, οι τρεις οργανώθηκαν στην εθνική αντίσταση, στην ομάδα υπό το François Mitterrand (πρόεδρος της 5ης Γαλλικής Δημοκρατίας το 1981-1995). Το διαμέρισμα στη rue Saint-Benoît ήταν χώρος συνάντησης, στο διάστημα έως την απελευθέρωση, των μελών της οργάνωσης. Σύχναζαν επίσης άτομα ασχολούμενα με τα γράμματα, που επιδίδονταν σε λογοτεχνικές και ιδεολογικές συζητήσεις¹⁰⁶. Η Duras παρουσίασε τα πρωτόλεια της συγγραφικής καριέρας της¹⁰⁷. Μετά την αποχώρηση των Γερμανών τον Αύγουστο 1944, σύντομα στρατολογήθηκε στο γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα, στο οποίο παρέμεινε μέχρι το 1950. Το 1945 ίδρυσε, μαζί με το Robert Antelme, τον εκδοτικό οίκο Editions de la Cité Universelle, στον οποίο τυπώθηκε το 1946 το πρώτο βιβλίο του Edgar Morin¹⁰⁸. Η εφήμερη εκδοτική δραστηριότητα, με την κυκλοφορία μονάχα δύο επιπλέον έργων (ενός του Mascolo και ενός του Antelme¹⁰⁹), έπαυσε το 1947. Η Duras συνέχισε να γράφει διηγήματα, με αυξανόμενη αναγνωστική επιτυχία¹¹⁰, ενταγμένη στο ρεύμα του nouveau roman, με χαρακτηριστικό τις εναλλαγές στην αποτύπωση της μορφής έκαστου έργου της. Στο περιβάλλον του κόμματος, γνωρίστηκε με ανθρώπους των τεχνών¹¹¹. Το 1947 παντρεύτηκε το Mascolo (είχε διαζευχθεί τον Antelme το 1946, με διατήρηση της

φιλίας και συνεργασίας), το 1956 χώρισαν¹¹².

Ο Robert Antelme είχε, δίπλα στη σύζυγο Duras, ποιητική παραγωγή. Επί γερμανικής κατοχής, όταν αποκαλύφθηκε ο ρόλος του στην αντίσταση –δύο μήνες πριν από την απελευθέρωση του Παρισιού–, συνελήφθη και εκτοπίστηκε στο στρατόπεδο συγκέντρωσης στο Buchenwald και κατόπιν στο Dachau. Επέζησε, σε άθλια κατάσταση –προσβεβλημένος από τύφο–, και επανέκαμψε με τη φροντίδα των Edgar Morin και Mascolo¹¹³. Έδρασε στο κομμουνιστικό κόμμα έως τη διαγραφή του το 1956 –διαφώνησε με τη σοβιετική επέμβαση κατά της «εξέγερσης της Βουδαπέστης»–. Συνεργάστηκε με την επιθεώρηση *Les Temps modernes* του Jean-Paul Sartre¹¹⁴.

Ο Dionys Mascolo, διανοούμενος και συγγραφέας, οργανώθηκε στο γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα το 1946. Διαγράφηκε το 1949, αλλά συνέχισε να ασχολείται με τη θεωρητική προσέγγιση της επανάστασης και του κομμουνισμού¹¹⁵. Συνδέθηκε με θερμή φιλία με τον Edgar Morin.

Στο κομματικό περιβάλλον, ο Edgar Morin βαθμιαία αυτοαπομονωνόταν.

Σε εκείνη τη φάση, το ζήτημα της εξουσίας εξακολουθούσε να είναι προεξάρχον στις ενστάσεις εις βάρος του σοβιετισμού.

Η σκέψη του Edgar Morin, πλανώμενη σε στοιχεία του εποικοδομήματος, μακριά από τα πρακτικά προβλήματα της μεταπολεμικής Σοβιετικής Ένωσης, δεν προσήγγισε καίρια θεωρητικά ζητήματα, ιδίως το θέμα του κράτους – δεσπόζον στη λενινιστική εκδοχή του μαρξισμού–. Η αφηρημένη (θεωρητική) ανθρωπιστική πρόσληψη, εκ μέρους του Edgar Morin, των στοιχείων της πολιτικής σκηνης παρεμπόδιζε την κατανόηση των ρεαλιστικών πολιτικών του σοβιετικού κόμματος. Στις αρχές της δεκαετίας 1950, το κόμμα εξακολουθούσε να ενισχύει το κράτος-φρούριο, παράγοντα εγγύησης του σοσιαλισμού. Καταγγέλλονταν οι θεωρητικές αναλύσεις των Δυτικών διανοουμένων και οι προτάσεις υιοθέτησης της προοπτικής της εξασθένησης του κράτους έως την απονέκρωσή του, με το απορριπτικό σκεπτικό ότι οι εν λόγω προσεγγίσεις συνιστούσαν εκχυδαϊσμό του μαρξισμού και εχθρική ενέργεια προς το σοβιετικό καθεστώς ευρισκόμενο σε καπιταλιστική περικύκλωση. Στις συνθήκες της επικράτησης και επιβίωσης της σοσιαλιστικής επανάστασης στη Σοβιετική Ένωση, καθ' όν χρόνον οι περισσότερες άλλες χώρες ήταν καπιταλιστικές, το καθήκον των κομμουνιστών ήταν η ενδυνάμωση του κράτους¹¹⁶.

Άλλα στοιχεία κρατικής πολιτικής ήταν πιο εμφανή. Η φιλειρηνική πολιτι-

κή της Σοβιετικής Ένωσης αντιστρατευόταν τους πολέμους, στους οποίους συμμετείχε το γαλλικό κράτος και οι σύμμαχοί του (πόλεμος του Βιετνάμ από το 1954 και εξής, της Κίνας έως το 1949, της Κορέας το 1950, του Σουέζ το 1956, ακήρυκτος πόλεμος στην Κούβα μετά το 1959, άλλες συρράξεις στην Αφρική), επίσης την ανασυγκρότηση του φασισμού στα γειτονικά προς τη Γαλλία κράτη (στις 18 Αυγούστου 1950, δολοφονία του προέδρου του κομμουνιστικού κόμματος Βελγίου [Parti Communiste Belge] Julien Lahaut, στις 17 Αυγούστου 1956 απαγόρευση του κομμουνιστικού κόμματος Γερμανίας [Kommunistische Partei Deutschlands], ποικίλα άλλα παραδείγματα).

Ο Edgar Morin κινούνταν σε ένα περιβάλλον όπου εξελισσόταν εκτεταμένη επιχείρηση διάβρωσης της κομμουνιστικής ουτοπίας, με τακτικούς στόχους την αποδυνάμωση των κομμουνιστικών κομμάτων και τον προσεταιρισμό των κομμουνιστών διανοουμένων μέσω της ενσωμάτωσής τους στο εν ισχύ σύστημα. Η δυτική προπαγάνδα απέκρυπτε το γεγονός ότι οι παραβιάσεις (για παράδειγμα, οι δίκες της Μόσχας) αποτελούσαν εσωτερική υπόθεση του κομμουνιστικού κινήματος. Σε ένα συνωμοτικό κίνημα, με μέλη που υπάκουαν ανέκαθεν στη δική τους εσωκομματική συνεννόηση, η εσωτερική πτυχή (στο ίδιο παράδειγμα των απεχθών δικών, οι εσωκομματικές εκκαθαρίσεις) δεν είχε παρά έμμεση μόνο σχέση με το ζήτημα της εξουσίας (κράτος, καθεστώς) και με όσα γεγονότα συνδέονταν με την άσκηση αυτής (διώξεις ατόμων, πληθυσμών). Ήταν πρόβλημα κομματικό (δυσλειτουργίες του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού, ελαττωματική διαχείριση του λενινιστικού «κόμματος νέου τύπου»), το οποίο όφειλε να παραπέμπει σε εκτιμήσεις για το λειτουργικό ή για το δομικό χαρακτήρα του (προσωρινές συγκυριακές στρεβλώσεις ή μόνιμα σύμφυτα χαρακτηριστικά). Περαιτέρω, η μοντέρνα αντίληψη της ιστορικής επιστήμης, που επικεντρώνεται στην ένταξη του ρόλου της προσωπικότητας ως απλώς συμπληρωματικού στον κύριο παράγοντα διαμόρφωσης της ιστορικής εξέλιξης, τις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές συνθήκες και την κίνηση των ανθρώπινων μαζών, αναιρούνταν, στην περίπτωση του J. V. Stalin, με την εστίαση του ενδιαφέροντος των επαγγελματιών ιστορικών σε ένα πρόσωπο και την αναγωγή των κοινωνικών εξελίξεων στις διακυμάνσεις της θέλησής του. **Η ελευθερία του λόγου και του σκέπτεσθαι στη Δύση**

Στην κινητοποίηση κατά του σοβιετισμού, οι ιδεολογικοί μηχανισμοί βρήκαν ανταπόκριση στον κόσμο των διανοουμένων. Το τίμημα για το ισχύον κοινωνι-

κό σύστημα ήταν η παραχώρηση πλήρους ελευθερίας γνώμης –και η παρενόχληση του συγκροτήματος στην εξουσία, και του κράτους του, από το θόρυβο των αμφισβητιών–. Το εθνικό κέντρο έρευνας CNRS ήταν ένα υπόδειγμα. Ο Edgar Morin δεχόταν ότι ήταν οργανισμός ο οποίος παρείχε στις επιστήμες του ανθρώπου και της κοινωνίας τη χειραφέτηση της σκέψης¹¹⁷. Το 1950, με τη βοήθεια του Georges Friedmann και των Maurice Merleau-Ponty, Pierre George, Vladimir Jankélévitch, προσελήφθη στο Κέντρο¹¹⁸.

Ο μαρξιστής φιλόσοφος Maurice Merleau-Ponty ήταν απόφοιτος –όπως οι Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Simone Weil– της École normale supérieure. Συνεργάστηκε με το Sartre στην πρώτη εκδοτική επιτροπή της επιθεώρησης *Les Temps modernes* το 1945, με προϊούσα συντηρητικοποίηση στις απόψεις του έως την αποχώρησή του από το περιοδικό το 1952 λόγω τριβών για τη στάση στον πόλεμο της Κορέας. Ήταν, την εποχή που βοήθησε τον Edgar Morin, καθηγητής στη Σορβόννη (το 1952, μετακινήθηκε στο Collège de France).

Ο Pierre George, γεωγράφος, παλαιό μέλος του γαλλικού κομμουνιστικού κόμματος (από το 1936)¹¹⁹, δίδασκε εκείνη την εποχή ανθρωπογεωγραφία στη Σορβόννη.

Ο Vladimir Jankélévitch, Εβραίος, με σπουδές φιλοσοφίας στην Ecole normale supérieure, σε επικοινωνία με τον Henri Bergson (επίσης Εβραίο), ήταν, μετά τη γερμανική νίκη, μέλος της αντίστασης στην Τουλούζη στη ζώνη του Vichy. Δίδασκε το 1951 ηθική φιλοσοφία στη Σορβόννη. Οι απόψεις του για την άφεση¹²⁰, ομοίως με τις ιδέες της Simone Weil, επηρέασαν τον Edgar Morin.

Ενταγμένος πλέον στη δύναμη του CNRS, έμμισθος με ικανοποιητικότερες αμοιβές, ο Edgar Morin απέκτησε το προνόμιο του συνδυασμού της απόλαυσής του, της κλίσης στις θεωρητικές αναζητήσεις και το στοχασμό, με την εργασιακή απασχόλησή του. Δεν ανταποκρίθηκε στις παροτρύνσεις των ανωτέρων του, στο ίδρυμα, να εκπονήσει διδακτορική διατριβή. Αποποιήθηκε, με αυτή την επιλογή, την πανεπιστημιακή καριέρα. Η ερευνητική ενασχόληση στο CNRS, μακριά από την εκπαιδευτική διαδικασία, ανταποκρινόταν στην προτίμησή του.

Το 1951, έγραψε το έργο *L'homme et la mort*, για το οποίο απέσπασε ευνοϊκή κριτική από το Lucien Febvre. Επρόκειτο για μεγάλη τιμή. Ο Lucien Febvre, normalien, ιστορικός, διηύθυνε από το 1929, μαζί με το συνάδελφό του, Εβραίο Marc Bloch, την επιθεώρηση *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, εγκαθιδρύοντας την ιστορική σχολή των Annales.

Στο CNRS, ο Edgar Morin ένοιωθε ελεύθερος. Όφειλε ωστόσο να αναρωτηθεί: Ελεύθερος; Ή «ελεύθερος»;

Η αποχώρηση

Η απομάκρυνση του Edgar Morin από το γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα άρχισε στους πρώτους μήνες του 1948.

Το κόμμα έλαβε μέτρα συσπείρωσης όσων κατέληξαν σε χαλαρή σύνδεση με τις κομματικές οργανώσεις. Ο νεαρός κομμουνιστής Edgar Morin δεν εννόησε ότι, στη φάση πιέσεων που δεχόταν το κίνημα μετά την κήρυξη του Ψυχρού Πολέμου, είχε γίνει αντιληπτή στα ανώτερα στελέχη η ελλιπής συνοχή μεταξύ των μελών στην κομματική βάση. Κατά περιόδους, η εφαρμογή του δημοκρατικού συγκεντρωτισμού στο γαλλικό κόμμα ήταν –όπως παντού στα νόμιμα κομμουνιστικά κόμματα– ένα διηνεκές πρόβλημα, με υπολειτουργία του συστήματος σε βάρος της συμμετοχής των μελών στη λήψη αποφάσεων και με περιχαράκωση της κομματικής δομής εξουσίας σε ένα μονάχα στρώμα στην κορυφή της ιεραρχίας. Η στρέβλωση, στις αρχές της δεκαετίας 1950, συνοδεύονταν από πειθαρχικά μέτρα κατά των φαινομένων εσωκομματικών ιδεολογικών αντιρρήσεων, καθώς αυτές ανέκυπταν εντός του φαύλου κύκλου της μη συμμετοχής των μελών στην κομματική ζωή και της επίδρασης, επί της συνείδησης των ανθρώπων, των αντίπαλων μηνυμάτων. Η καθοδήγηση δεν ευθυνόταν αποκλειστικά για την παρεκτροπή. Το λιγώτερο, επιδίωκε την ενεργοποίηση των κομματικών οργανώσεων, όπως φάνηκε από ένα προσκλητήριο στο οποίο ανταποκρίθηκε το 1951 ο Edgar Morin¹²¹.

Το σύνολο των κομματικών μελών, η μάζα των ανθρώπων με την οποία ερχόταν το κόμμα σε επαφή, δεν επηρέαζαν την πρόσληψη και ψυχολογία του Edgar Morin. Ένοιωθε ότι περιβαλλόταν από άτομα τα οποία ήταν ενσωματωμένα σε δομές εσωκομματικής εξουσίας. Δεν θέλησε να περιληφθεί στον κύκλο των διανοουμένων που –σύμφωνα με την αντίληψή του– συνιστούσαν τον εσωκομματικό πυρήνα εξουσίας στο χώρο του πολιτισμού (την «αυλή του Aragon»). Προβάλλοντας κριτικές θέσεις, διαγράφηκε το 1951 με αφορμή ένα κείμενό του εκτός αποδεκτών ορίων στην επιθεώρηση *Le Nouvel Observateur*. Ο αποκλεισμός από το κομμουνιστικό κόμμα ήταν ένα γεγονός που του στοίχισε, με τη δημιουργία αβάσταχτης ψυχικής πίεσης. Ήταν αναμενόμενο το συναισθηματικό κενό, με την απομόνωσή του από το χώρο, μέσα στον οποίο επιζητούσε κατά τα προηγούμενα χρόνια να αφομοιωθεί ιδεολογικά και φιλοσοφικά.

Στους κομμουνιστικούς κύκλους, η συμπεριφορά-κανόνας της περιχαράκωσης του αποστάτη συνοδευόταν από την περιφρόνηση προς το πρόσωπό του, από εκδηλώσεις απεκτίμησης. Ο κλοιός περί τον Edgar Morin από τους ανθρώπους που του είχαν προσφέρει αδελφική διάθεση και αλληλεγγύη, που μοιράστηκαν την αγωνία των θανάσιμων κινδύνων, του προξένησε πραγματικό συναισθηματικό πόνο¹²². Η εκλογίκευση του φαινομένου όφειλε να τον πείσει για την ιδιαιτερότητα της κομματικής ένταξης, ως υπόσχεσης για συμμετοχή στην ταξική πάλη, όχι πολιτιστικής επικοινωνίας. Στο κομμουνιστικό κόμμα και στις παρυφές του, οι άνθρωποι δεν αποκτούσαν φίλους, αλλά μόνο συντρόφους, συναγωνιστές. Η αντίληψη του Andreï A. Jdanov (και η κρατική πολιτική στη Σοβιετική Ένωση) για το χαρακτήρα της τέχνης, η οποία εισήχθη ως σταθερά στο γαλλικό κόμμα από το μέλος της ηγεσίας Laurent Casanova, δέχθηκε, αργότερα, από τον Edgar Morin το χαρακτηρισμό του ηλίθιου σκοταδισμού και της υπερβολής ανοησίας και εξαχρείωσης που κατέκλυζε τον πολιτισμικό τομέα. Απεναντίας, είχε απορρίψει στο παρελθόν (το 1939) τη γαλλική απαγόρευση της μουσικής του Richard Wagner –φασιστικού συμβόλου– και, δεχόμενος την τέχνη για την τέχνη, είχε αγνοήσει, στη διάρκεια της κατοχής, σχετική υπόδειξη των αντιστασιακών οργανώσεων για αποκλεισμό της. Ωστόσο ο Edgar Morin διέθετε τη διαύγεια να κατανοεί ότι μέσω των επιλογών του κόμματος διακυβεύονταν τα ζητήματα εξουσίας και ο ίδιος έπρεπε να μην επεκτείνει τις αντιρρήσεις του και να μην αγνοεί τις κομματικές πολιτικές αποφάσεις¹²³. Βίωνε την ιδιότητα του κομματικού μέλους, η οποία οδηγούσε σε εκδηλώσεις αλληλεγγύης προς τα άλλα κομματικά μέλη, δεσμούς θερμής συντροφικότητας, οι οποίοι δεν συνοδεύονταν όμως από συναισθηματικό συμπλήρωμα, από ψυχολογική επαφή, δεσμό φιλίας¹²⁴. Κατανοούσε ότι η έννοια της συντροφικότητας ήταν μία κατασκευή ορθολογική, συμπληρωματική της κομματικής εξουσίας, με ισχύ στα όρια εξυπηρέτησης του κομματικού συμφέροντος (la raison de Parti). Το ίδιο ζήτημα, ο ορθολογισμός της εξουσίας που ισοπέδωνε κατά περίπτωση ανθρώπους και καταστάσεις, τον απασχόλησε κατά την εξέλιξη της θλιβερής υπόθεσης Rajk. Ο Laszlo Rajk, Ούγγρος Εβραίος, στέλεχος του ουγγρικού κόμματος από τη δεκαετία 1920, μαχητής στον ισπανικό εμφύλιο πόλεμο, αρχηγός κομμουνιστικής αντιστασιακής οργάνωσης στην εποχή της φασιστικής δικτατορίας στη χώρα του, υπουργός της μεταπολεμικής λαϊκής δημοκρατίας, ενεπλάκη στις εξελίξεις της σύγκρουσης μεταξύ Γιουγκοσλαβίας και Σοβιετικής Ένωσης το

1947, συνελήφθη ως τιτοϊκός το 1949, ομολόγησε κατά τα συνήθη την ενοχή του και καταδικασθείς σε θάνατο εκτελέστηκε δι' απαγχονισμού¹²⁵. Το γεγονός κλόνισε αποφασιστικά τις πεποιθήσεις του Edgar Morin και αποτέλεσε την αφετηρία της απομάκρυνσής του από το κόμμα¹²⁶.

3.2. Ο ύστερος Edgar Morin

Μέσα στις νέες, διαφορετικές συνθήκες της μεταπολεμικής περιόδου, μία κατηγορία διανοητών τροποποίησε, στο μέτρο της ανάπτυξης και εμπλουτισμού των στοχασμών τους, προηγούμενες αντιλήψεις, ακόμη και τις πλέον θεμελιώδεις, από τις οποίες εμφορούνταν. Στη διάρκεια των ετών, ερευνητές που είχαν θεωρητικές αναφορές στο έργο του Marx αυτονομήθηκαν. Αποσπασθέντες, διαχωρίζοντας την παραγωγή τους από το μαρξισμό, προχώρησαν σε κατευθύνσεις προσέγγισης του πολιτικού στοιχείου στις επιστήμες του ανθρώπου και της κοινωνίας, με αναγόρευση εκάστου σε δημιουργό της ατομικής κατασκευής του¹²⁷. Ο Edgar Morin είναι ένα παράδειγμα προσώπου που κοίταξε κριτικά, σε ύστερο χρόνο, τις σκέψεις και γραπτά του, αναθεωρώντας τη στάση του απέναντι στα γεγονότα του ατομικού παρελθόντος. Ανασκεύασε εκ βάθρων την κοσμοθεωρία του και φιλοτέχνησε τη νέα προσωπική κατασκευή του, με προσεγγίσεις που ανανεώνονται έως σήμερα.

3.2.1. Αναθεώρηση αντιλήψεων, κριτική παρελθόντων γεγονότων

3.2.1.1. Στην αναζήτηση επιχειρημάτων

Ο Edgar Morin, πολυγροφότατος, είχε επιτυχημένη συγγραφική παραγωγή, με την οποία ανέπτυσε βαθμιαία και κοινοποιούσε τα προϊόντα της σκέψης του. Το Δεκέμβριο 1956 ίδρυσε –και συμμετείχε μέχρι το τέλος, το 1962– την επιθεώρηση *Arguments*.

Το περιοδικό είχε υιοθετήσει τις αρχές του διαλόγου και της αντιπαράθεσης θέσεων, χωρίς δογματισμούς ή επιβολή απόψεων, σε πνεύμα συνεργασίας και περιπέτειας¹²⁸. Ο Edgar Morin απομακρύνθηκε από παλιούς φίλους, το Dionys Mascolo, Claude Lefort, και απέκτησε νέους συνομιλητές, τον Κώστα Αξελό (Kostas Axelos), Francois Fejtö, Jean Duvignaud, Pierre Fougeyrollas.

Ο Κώστας Αξελός, συνομήλικος του Edgar Morin, πρώην μέλος του ΚΚΕ, κατέφυγε το 1946, επιβάτης του πλοίου Mataroa, μέσω Ιταλίας στο Παρίσι, υπότροφος της γαλλικής κυβέρνησης¹²⁹. Εντάχθηκε το 1950 στο ερευνητικό προσωπικό του CNRS και έδωσε διαλέξεις φιλοσοφίας μετά το 1963 στη Σορβόνη.

Ο Francois Fejtö, Εβραίος από την Ουγγαρία, φιλόλογος, μαρξιστής σο-

σιαλδημοκράτης, κατέφυγε στη Γαλλία το 1938 και εντάχθηκε στην εθνική αντίσταση μετά το 1940. Εργάστηκε μεταπολεμικά ως δημοσιογράφος, με συγγραφική δουλειά αντικομμουνιστική¹³⁰. Συνδεόταν ιδεολογικά με τον Εβραίο Raymond Aron, επίσης φιλικώς με τον Edgar Morin.

Ο Jean Duvignaud, συνομήλικος του Edgar Morin, πρώην μέλος του γαλλικού κόμματος, κοινωνιολόγος του θεάτρου και της τέχνης, ήταν μετά το 1965 καθηγητής στο Université de Tours.

Ο Pierre Fougeyrollas προσχώρησε στην εθνική αντίσταση το 1943 και διέτελε μέλος του γαλλικού κόμματος μέχρι την αποχώρησή του το 1956 εξαιτίας της σοβιετικής επέμβασης στην Ουγγαρία. Ως καθηγητής φιλοσοφίας στη Σενεγάλη, στο Ντακάρ, ήταν οπαδός της γαλλικής νεοαποικιοκρατίας (συνεργάτης του προέδρου Léopold Senghor), υποστηρικτής του Charles de Gaulle στις προεδρικές εκλογές το 1965. Μετά το 1971, καθηγητής στο Université Paris VII, αλλάζοντας εκ νέου απόψεις κατευθύνθηκε στον τροτσκισμό.

Σε αντίθεση με τα έντυπα *Esprit* (επιθεώρηση με θέσεις φιλοκομμουνιστικές έως το 1950, κατόπιν αντικομμουνιστικές, με επικεφαλής το Jean-Marie Domenach, καθολικό, παλιό αντιστασιακό, φίλο του Edgar Morin¹³¹) και *Les Temps modernes* (υπό τη διεύθυνση του Jean-Paul Sartre και της Simone de Beauvoir¹³²), που διέθεταν ένα σκληρό ιδεολογικό πυρήνα [αντικομμουνιστές, φιλοκομμουνιστές] η ομάδα του *Arguments* ήταν εύπλαστη. Τους συνένωνε η άποψη ότι ο κομμουνισμός [σοβιετισμός] απέτυχε.

Όλοι έγραφαν στο *Arguments* ελεύθερα. Η συνισταμένη, ο αντισοβιετισμός, εκδηλωνόταν με επιθέσεις κατά του μαρξισμού. Περιελήφθησαν, για παράδειγμα, στην ύλη του περιοδικού οι θέσεις που διατύπωσε ο Karl Korsch το 1950, όταν ανέβλεψε. Η θέση 2 ανέφερε ότι «όλες οι απόπειρες για την αποκατάσταση της μαρξιστικής διδασκαλίας ως συνόλου και στην πρωτογενή λειτουργία του της θεωρίας της κοινωνικής επανάστασης της εργατικής τάξης είναι σήμερα ουτοπίες αντιδραστικές»¹³³. Ο Korsch, το 1924 καθηγητής φιλοσοφίας στην Ιένα, στέλεχος του γερμανικού κομμουνιστικού κόμματος (Kommunistische Partei Deutschlands) και βουλευτής στο Reichstag, διαγραφείς το 1926, ήταν οπαδός του κομμουνισμού των συμβουλίων (αριστεριστικό μαρξιστικό αντιλενινιστικό ρεύμα πολέμιο της άποψης περί πρωτοπορίας του κόμματος στην επανάσταση και στη διεύθυνση της κοινωνίας, επίσης εναντίοντων αντιφασιστικών συνεργασιών ως αναιρετικών της πάλης των τάξεων, ενα-

ντίον της Σοβιετικής Ένωσης –κόκκινος φασισμός–). Φυγές από τη ναζιστική Γερμανία, δίδασκε μετά το 1936 φιλοσοφία σε αμερικανικά πανεπιστήμια.

3.2.1.2. Οι αντισοβιετικές τάσεις

Το διακύβευμα στη Δύση, όπως είπαμε, ήταν η κατατρόπωση του σοβιετισμού. Η τακτική, που εκπονήθηκε στα επιτελικά κέντρα του κεφαλαϊκού συνασπισμού, στράφηκε στην αναζήτηση συμμάχων μέσα στην αριστερά. Στη Γαλλία, πολιτικοί αντίπαλοι (τροτσκιστές, μαοϊκοί), «προοδευτικοί» διανοούμενοι, μαρξιστές και αντιμαρξιστές, συντάχθηκαν, κεκαλυμμένα ή ανοιχτά, με τον εχθρό του εχθρού. Στον ερευνητικό και ακαδημαϊκό τομέα, κρουνοί υλικών αποζημιώσεων άνοιξαν, ενεργοποιήθηκε αδρή χρηματοδότηση του εθνικού κέντρου έρευνας CNRS, των πανεπιστημίων, άλλων παρεμφερών ιδρυμάτων. Το κοινωνικό σύστημα εν ισχύ αποδείχθηκε διορατικό. Για την προσέλκυση των αριστερών διανοουμένων, απαιτούνταν, εκ μέρους της άρχουσας τάξης, η επίδειξη ανοχής. Η αυτοτέλεια στην εκδήλωση των φρονημάτων, η ανεξαρτησία (ή επίφαση ανεξαρτησίας) της σκέψης, πριμοδοτήθηκαν. Στο CNRS, όπου εντάχθηκε ο Edgar Morin, ίσχυε για τους απασχολούμενους ερευνητές απεριόριστη ελευθερία έκφρασης απόψεων¹³⁴.

Τροτσκιστής

Το 1963, ο Edgar Morin κινήθηκε προς τον τροτσκισμό (όπως ο ίδιος έγραψε, αναζήτησε μία «θεωρητική και πολιτική επανεξέταση¹³⁵»), σε ιδεολογικό συντονισμό –έως το 1965– με τον Claude Lefort και τον Κορνήλιο Καστοριάδη (Cornelius Castoriadis).

Ο φιλόσοφος Claude Lefort γνώρισε το μαρξισμό από το Maurice Merleau-Ponty. Το 1943 –σε ηλικία 19 ετών– προσχώρησε στον τροτσκισμό (σημειωτέο ότι, στη διάρκεια του πολέμου, η πολιτική του επαναστατικού ντεφαιτισμού οδήγησε τους τροτσκιστές σε συσπείρωση με τους συνεργάτες των ναζί –το Marcel Déat και λοιπούς–)¹³⁶. Εντάχθηκε, μεταπολεμικά το 1945, στο γαλλικό τροτσκιστικό κόμμα (Parti communiste internationaliste [PCI]) και την τροτσκιστική Τετάρτη Διεθνή. Το 1946, συνδέθηκε με τον Κορνήλιο Καστοριάδη. Οι δύο ίδρυσαν ιδιαίτερη πλατφόρμα στο PCI και αποχώρησαν το 1948 δημιουργώντας τον όμιλο Socialisme ou Barbarie. Προσήλκυσαν λιγοστά μέλη, διαβατικούς διανοουμένους (περιλαμβάνονταν ο Jean-François Lyotard, Guy Debord, Edgar Morin). Ήταν συνιδρυτές μετά το 1949 της επιθεώρησης *Socialisme ou Barbarie* (κυκλοφορούσε έως το 1965). Ήταν εντατική, στο περιοδικό, η επεξεργασία θέσεων για τη γραφειοκρατία και τον κρατικό καπιταλισμό στη

Σοβιετική Ένωση και για τη βαρβαρότητα του υπαρκτού σοσιαλισμού στα κράτη-δορυφόρους της Ανατολικής Ευρώπης. Ο Lefort δίδαξε, το 1951, κοινωνιολογία στη Σορβόννη και εντάχθηκε το 1952 στο CNRS.

Ο Κορνήλιος Καστοριάδης ήταν φοιτητής νομικής στο πανεπιστήμιο Αθηνών. Στρατολογήθηκε αρχικά, το 1941 –σε ηλικία 19 ετών–, στο ελληνικό κομμουνιστικό κόμμα (ΚΚΕ). Το 1943 στράφηκε στον τροτσκισμό και εντάχθηκε στην ομάδα του Σπύρου Στίνα, παλαιού στελέχους του ΚΚΕ στη δεκαετία 1920 στη Θεσσαλονίκη που, στη διάρκεια της γερμανικής κατάκτησης καταδιώχθηκε από το κόμμα για την τήρηση εχθρικής στάσης προς την Εθνική Αντίσταση (ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος εκλαμβανόταν ως σύγκρουση αντίπαλων ιμπεριαλιστών, συμπεριλαμβανόμενης της Σοβιετικής Ένωσης). Ήταν, το 1946, μεταξύ των επιβατών του πλοίου *Mataroa*, υποτρόφων της γαλλικής κυβέρνησης. Στο περιοδικό *Socialisme ou Barbarie* καταχώρησε σκέψεις, με τις οποίες αποκαλυπτόταν η διάστασή του με τη μαρξιστική θεωρία. Στο ζήτημα της ταξικής κυριαρχίας, δεν θεωρούσε πρωτεύουσα την οικειοποίηση των μέσων παραγωγής αλλά τη διατήρηση της εξουσίας –παρεμφερείς ήταν οι προβληματισμοί του Νίκου Πουλαντζά (Nicos Poulantzas), ερευνητή στο πεδίο της πολιτικής επιστήμης, για την ανεξαρτησία του κράτους¹³⁷–.

Στην τροτσκιστική δραστηριότητα, ο Edgar Morin συνδέθηκε με τον Pierre Naville, André Breton, Benjamin Péret¹³⁸.

Ο Pierre Naville, μεγαλοαστός (γιος τραπεζίτη της Γενεύης) με σπουδές φιλοσοφίας στη Σορβόννη, στον πυρήνα του κινήματος του σουρρεαλισμού το 1924, μέλος του γαλλικού κομμουνιστικού κόμματος έως το 1928, προσχώρησε στον τροτσκισμό (το κίνημα, ισχνό, αριθμούσε στη Γαλλία μερικές δεκάδες μέλη, που εφάρμοζαν την πολιτική τακτική του εισοδισμού μέσα στο σοσιαλιστικό κόμμα SFIO). Συνεργάτης του Trotski (τον συνάντησε, ενωρίς, το 1929, στην Πρίγκηπο, τόπο εξορίας του), δημιούργησε, το 1936, το *Parti ouvrier internationaliste*, κόμμα-μέλος της Τετάρτης Διεθνούς το 1938 στη Γαλλία. Αποκόπηκε από το κόμμα όταν αρνήθηκε τη συμμετοχή του στη συνεργασία του γαλλικού τροτσκισμού με το *Parti socialiste ouvrier et paysan* του Marceau Pivert. Μεταπολεμικά εντάχθηκε ως ερευνητής στο CNRS. Την εποχή της επαφής του με τον Edgar Morin, μελετούσε, σε συνεργασία με το Georges Friedmann, ζητήματα της ψυχοκοινωνιολογίας της εργασίας¹³⁹.

Ο André Breton, εκ των θεμελιωτών του σουρρεαλισμού το 1924, κομματικό

μέλος έως το 1932 που εντάχθηκε στον τροτσκισμό, ήταν στενός συνεργάτης του Trotski, μεσολαβητής για τη μετακίνηση του αρχηγού από τη Γαλλία στη Νορβηγία το 1935 και στο Μεξικό το 1937. Μεταπολεμικά, συνέχισε να υποστηρίζει το σουρρεαλιστικό κίνημα αντιμέτωπος με το μαρξιστή Jean-Paul Sartre.

Ο Benjamin Péret, σουρρεαλιστής ποιητής, μέλος του γαλλικού κόμματος έως το 1929 που προσχώρησε στον τροτσκισμό, πολέμησε στον ισπανικό εμφύλιο πόλεμο στις γραμμές των αντισοβιετικών [«αντισταλινικοί»] επαναστατών (POUM) και κατόπιν των αναρχικών του Buenaventura Durruti. Κατέφυγε, στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής της Γαλλίας, στο Μεξικό. Επέστρεψε το 1948 στο Παρίσι, όπου επανασυνδέθηκε με τον André Breton και το σουρρεαλιστικό κίνημα, ασχολούμενος και με κριτικές κατά του «σταλινισμού».

Ο Edgar Morin άρχισε να υποστηρίζει τις «εξεγέρσεις» [αντεπαναστάσεις] στην Ουγγαρία το 1956, στην Πολωνία («αποσταλινοποίηση») τον Οκτώβριο 1956, σε σύμπνοια με τον Ισπανό Wilebaldo Solano, γενικό γραμματέα της οργάνωσης POUM (παράνομης μετά τον εμφύλιο και την επικράτηση του φρανκινικού καθεστώτος), το Julian Gorkin (επαναστάτη, επίσης στέλεχος του POUM στο Παρίσι), το Βέλγο Louis Mercier Vega (μαχητή στον ισπανικό εμφύλιο και στις γκωλλικές δυνάμεις κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο). Συνεργάστηκε επίσης με το Dionys Mascolo, Claude Lefort, Κορνήλιο Καστοριάδη. Ο Dionys Mascolo, ο οποίος βρέθηκε –όπως είπαμε– το 1949 εκτός κομμουνιστικού κόμματος, ανέπτυξε έκτοτε δράση σε μαζικά κοινωνικά κινήματα. Συνέταξε, το 1960, μαζί με τους υπολοίπους της ομάδας της rue Saint-Benoît (Duras, Antelme, Edgar Morin) τη διακήρυξη « Manifeste des 121 » κατά του πολέμου της Αλγερίας με προτροπή για ανυπακοή στη στράτευση. Στη λίστα των 121 προσώπων (περιλαμβάνονταν οι φιλόσοφοι Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, ο κοινωνιολόγος Henri Lefebvre, οι ιστορικοί Madeleine Rebérioux, Pierre Vidal-Naquet, ο σουρρεαλιστής André Breton, ο δημοσιογράφος Jean-François Revel, οι κινηματογραφιστές François Truffaut, Alain Resnais, η ηθοποιός Simone Signoret, η λογοτέχνις Françoise Sagan)¹⁴⁰, δεν περιλήφθηκε η υπογραφή του Edgar Morin –ενδεχομένως για το φόβο των κυρώσεων εναντίον των δημόσιων λειτουργών, που πράγματι επακολούθησαν–. Η υποστήριξη της οπτικής και των θέσεων του τροτσκισμού από τον Edgar Morin αποκάλυπτε την ελπίδα του για μία φιλελευθεροποίηση του κομμουνισμού μετά από σπάσιμο του κομματικού μηχανισμού. Χωρίς να το συνειδητο-

ποιήσει, είχε αλλάξει πνευματική οικογένεια¹⁴¹ (από τους φιλοσοβιετικούς [«σταλινικοί»] στους αντισοβιετικούς [τροτσκιστές και λοιποί]).

3.2.1.3. Το ζήτημα της εξουσίας

3.2.1.3.1. Η κομμουνιστική «ηθική των βρώμικων χεριών»

Ο Edgar Morin απέφευγε να αξιολογήσει το παρελθόν μέσα από το πρίσμα της εξουσίας.

Εκτός κομμουνιστικού κόμματος μετά το 1951, καθώς αναλογιζόταν το παρελθόν του και εξέταζε τους όρους της κομματικής απομάκρυνσής του, άφηνε να κυριαρχεί στο σκεπτικό του ο πολιτιστικός παράγοντας. Η οπτική του βρισκόταν μακριά από τις θεωρήσεις του κόμματος. Οι συνθετικές μελέτες για το Παρίσι (ο χώρος διαβίωσης του εφήβου Edgar Morin μέχρι τη γαλλική πτώση το 1940), στις οποίες επιδίδονταν κομματικά στελέχη κατά την ίδια εποχή – στις δεκαετίες μετά τον πόλεμο–, επικεντρώνονταν στην ανίχνευση των υλικών όρων (εκλογικό σώμα, δημογραφικές αλλαγές, ακτινοβολία του κόμματος στην εργατική τάξη και στο κίνημά της, ενέργειες εντός της μάζας του βιομηχανικού προλεταριάτου, οργανωτικά μέτρα)¹⁴² για τον εντοπισμό των συνεχειών και τομών που θα μπορούσαν να εκτιμηθούν ώστε να επιτευχθεί ορθή χάραξη της μεταπολεμικής πορείας του κόμματος.

Η ύστερη αναγόρευση, από τον Edgar Morin, της προσχώρησής του στον κομμουνισμό σε λάθος, το οποίο είχε προέλθει από μία κακώς υιοθετηθείσα ορθολογικοποίηση (την επικρότηση των πολιτικών μέτρων της κομμουνιστικής κρατικής εξουσίας), ήταν το πραγματικό λάθος του Edgar Morin. Η ορθολογικοποίηση, την οποία ο Edgar Morin θεωρούσε εκ των υστέρων αστηρικτη, ήταν κατά τις επόμενες δεκαετίες αποδεκτή –εκτός από τις μάζες των εργατών– επίσης από τους διανοούμενους που ακολούθησαν τον κομμουνισμό. Πρώην κομμουνιστές διανοούμενοι δεν έδειξαν σε κατοπινούς καιρούς συμπτώματα αμνησίας για τις επιλογές τους και ενσωμάτωσαν στη συνείδησή τους την πείρα τους, αναλογιζόμενοι τον τότε τρόπο σκέψης, τα επιχειρήματα που παρουσίαζαν στον εαυτό τους –αντιθέτως, ο Edgar Morin τους εγκαλούσε (έχοντας υπόψη μεμονωμένες περιπτώσεις παλαιών κομματικών μελών) για στροφή στη λήθη (επιδίωξη, από τον καθένα, της λήθης, της παραγραφής του παρελθόντος του)–. Οι πρώην κομμουνιστές πίστευαν ότι οι δυνάμεις, που περιέχονταν μέσα στην ιδεολογία του κομμουνισμού, θα εξαπολύονταν ελεύθερες όταν θα έπαυε η κατάσταση περικύκλωσης και θα επερχόταν η παγκόσμια νίκη

του σοσιαλισμού. Ο ίδιος ο Edgar Morin, παλαιότερα, ως μέλος του κομμουνιστικού κινήματος, θεωρούσε ότι, για την προστασία όχι μόνο των Εβραίων – πρώτων θυμάτων του φασισμού– αλλά επίσης όλης της ανθρωπότητας, το καθήκον ήταν η διαφύλαξη της οντότητας του κομμουνιστικού κόμματος και της αποτελεσματικότητας της δράσης του. Ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός (διάλογος στο εσωτερικό του κόμματος, διαμόρφωση της κομματικής γραμμής με υποταγή της μειοψηφούσας άποψης στην πλειοψηφούσα, υποστήριξη αυτής υποχρεωτικά προς τα έξω) παρέμενε το αναντικατάστατο εργαλείο λειτουργίας του κόμματος. Η ένσταση του ύστερου Edgar Morin για την ορθολογικοποίηση, η οποία αναιρούσε την ορθολογικότητα (διαπιστωνόταν, μάλιστα, σύμφωνα με τον Edgar Morin, στροφή σε μυστικιστικές προσδοκίες –η θρησκευτική προσήλωση των κομμουνιστών στη λυτρωτική ιδεολογία, στο κόμμα-μεσσία–) αφορούσε, στην πραγματικότητα, στο ζήτημα της εξουσίας. Παρέπεμπε στο ακανθώδες ερώτημα της πάση θυσία επιβίωσης του κομμουνιστικού κράτους (η «ηθική των βρώμικων χεριών¹⁴³»).

3.2.1.3.2. Διμέτωπος

Όταν ο όρος «ολοκληρωτισμός» [ολοκληρωτικά καθεστώτα] έγινε του συρμού στην ακαδημαϊκή ιστορική παραγωγή, είχε στο επίκεντρο τη στοχοποίηση του κομμουνισμού. Ο Zbigniew Brzezinski (καθηγητής πολιτικής επιστήμης στο Harvard University, διορισμένος το 1977-1981 στο υψηλό αξίωμα του United States National Security Advisor του προέδρου Jimmy Carter) και άλλοι λανσάρισαν μετά το 1956 το ρεύμα, αγνοώντας την ιστορική πραγματικότητα των διαφορετικών κοινωνικών αφητηριών και των κοινωνικών ομάδων που εκπροσωπούσαν ο φασισμός και ο κομμουνισμός. Για την περιγραφή των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, ήταν βολική η άποψη της εναλλαγής δικτατοριών, φασιστικής και κομμουνιστικής, που αντιμάχονταν τη δημοκρατία και το φιλελευθερισμό, και η σύγκριση αυτών¹⁴⁴. Οι μαζικές δολοφονίες ταυτίστηκαν με τη γενοκτονία¹⁴⁵. Σε ευθυγράμμιση, ο Edgar Morin κατέληξε στον παραλληλισμό ναζισμού και σοβιετισμού, στην εξίσωση Hitler και Stalin¹⁴⁶. Κοιτώντας πίσω, σκεπτόταν ότι, το 1936-1937 –έφηβος, τότε–, όφειλε (μαζί με τους τροτσκιστές, πασιφιστές και λοιπούς αντισοβιετικούς) να αντιταχθεί ταυτόχρονα στο ναζισμό και το «σταλινισμό». Κατόπιν, κατά τη γερμανική κατοχή, ήταν φανερό ότι ο διμέτωπος θα οδηγούσε σε εγκατάλειψη οιασδήποτε αγώνα, αφού η υποστήριξη της μίας παράταξης θα εξασθενούσε τη δεύτερη απειλή. Μέσα σε

αυτή την τραγωδία, απαιτήθηκε ο καθορισμός μίας προτεραιότητας και, γι' αυτούς που εργάστηκαν για την πτώση του ναζισμού, η προσπάθειά τους ενσωματώθηκε στη δύναμη επιβολής του «σταλινικού ολοκληρωτισμού». Ο Edgar Morin συμφώνησε με το Vassili Grossman (Σοβιετικός Εβραίος, αντιφρονών, συγγραφέας του λογοτεχνικού έργου *Ζωή και πεπρωμένο* το 1961 –περιγραφή της πολιορκίας του Στάλινγκραντ–, που είχε λογοκριθεί στη Σοβιετική Ένωση και εμφανίσθηκε στη Δύση το 1980¹⁴⁷) ότι η μάχη στο Στάλινγκραντ ήταν η μεγαλύτερη νίκη και ταυτοχρόνως η μεγαλύτερη ήττα της ανθρωπότητας¹⁴⁸. Ο Edgar Morin προέβη σε εξίσωση, με εξωταξική θεώρηση, του ναζισμού και κομμουνισμού σκεπτόμενος –έγραψε, σε μία αναφορά του– ότι ο εθνικισμός των ναζί αυτοαναγορευόταν σε επαναστατικό [αλλαγή του πολιτικού συστήματος], κατά τη στιγμή που ο διεθνισμός των κομμουνιστών κατέληγε εθνικός [κομμουνιστική χείρα βοήθειας για την άμυνα της αστικής τάξης στην κάθε χώρα, αντί της προηγούμενης παγκόσμιας επίθεσης κατά του κεφαλαϊκού συστήματος]. Σε άλλη τοποθέτησή του, ανακαλούσε την άποψη της Simone Weil ότι η ναζιστική Γερμανία θα εκφυλλιζόταν όπως η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία μετά από 1.000 χρόνια και τη συσχέτιζε με την υποθετική σκέψη της φιλελευθεροποίησης της Σοβιετικής Ένωσης εάν καταλάμβανε τη Δυτική Ευρώπη¹⁴⁹. Η σύγκριση της Weil, αυθαίρετη, αντιστορική (αντιπαραβολή μίας αυτοκρατορίας, η οποία αναπτύχθηκε και εξέπνευσε σε περιβάλλον εξελισσόμενων παραγωγικών σχέσεων και μέσων παραγωγής, με το φασισμό –πολιτική επένδυση του πλέον αντιδραστικού χρηματιστικού κεφαλαίου–), υποβίβαζε στο επίπεδο του ευτελούς στοχασμού τους αντικειμενικούς όρους προόδων και υποχωρήσεων της κοινωνίας.

Ουσιώδες έλλειμμα στην οπτική του Edgar Morin ήταν η ηθελημένη παράβλεψη του ζητήματος της εξουσίας. Η ανθρωπολογική επιλογή ανάλυσης των φαινομένων γύρω του συσκοτίζε το κύριο, για τους μαρξιστές, θέμα «ποιος, ποιον». Τα ιστορικά γεγονότα της εκτέλεσης των αξιωματικών στο Katyn το 1940 (εφόσον χρεωθεί στους Σοβιετικούς αυτή η ενέργεια¹⁵⁰), της αποτυχίας της εξέγερσης της Βαρσοβίας το 1944 (εάν γίνει δεκτή η υπόθεση για σκοπούμενη καθυστέρηση της προέλασης των Σοβιετικών ώστε να μη διασωθούν δυνάμεις εκτός ελέγχου τους¹⁵¹) καταχωρήθηκαν στο έργο του Edgar Morin ως ετυμηγορία για «σταλινική» βαρβαρότητα, δεσποτισμό και αλαζονεία των μπολσεβίκων, καλυπτόμενων πίσω από τη μάσκα της ανθρωπιστικής ιδεολογίας, που υπερέβησαν τις επιδόσεις των ναζιστικών SS. Απουσίαζε, στη σκέψη

του, το στοιχείο της εκτίμησης της πολιτικής απόφασης και τακτικής, με έμφαση αντιθέτως στην ηθική του πολέμου και της ειρήνης. Δεν τον απασχόλησε, σε σχέση με το κεφάλαιο περί «σταλινισμού», το ουσιώδες πρόβλημα του σοβιετισμού κατά το Μεσοπόλεμο, το οποίο διαγραφόταν όχι ως προς την πολιτική συμπεριφορά της «σταλινικής» εξουσίας προς τις μάζες (η εξουσία έχει ιδίους κανόνες αυτοσυντήρησης και θα κριθεί από την Ιστορία) όσο ως προς την εσωκομμουνιστική αλληλοεξόντωση (θανάτωση μελών αδελφών κομμάτων) και εσωκομματική εκκαθάριση (εκτέλεση της πλειοψηφίας των παλαιών μπολσεβίκων). Αυτό ήταν το πραγματικό «σταλινικό» έγκλημα, αόρατο στις ανθρωπολογικές αναλύσεις (διότι θα εξανάγκαζε τον ερευνητή σε εξορθολογικοποιημένη, ταξική –όχι κοινωνική ανθρωπολογική– θεώρηση της ιστορίας).

Ένα επιπλέον ζήτημα εξουσίας έθετε το ακανθώδες κεφάλαιο του πολέμου της Αλγερίας. Ο Edgar Morin έβλεπε στο αλγερινό απελευθερωτικό μέτωπο FLN (Front de libération nationale) μία δομή ολοκληρωτισμού, η οποία αποκλυπτόταν από την αποφασιστικότητα για την πλήρη επικράτησή του. Ως παράδειγμα έφερνε τις ενέργειες του μετώπου για εξουδετέρωση, μετά το 1954, της εθνικιστικής οργάνωσης του Hadj Messali –αντικειμενικής συμμάχου των Γάλλων κατά την αντιμετώπιση της αντίστασης του πραγματικού αντιπάλου– για τον έλεγχο της μάζας των Αλγερινών. Εντυπωσιακά, δεν πτοούσε τον Edgar Morin η συνεργασία των εθνικιστών του Μαγκρέμπ με τους ναζί (είχαν πλευρίσει, στη διάρκεια του πολέμου, τους Γερμανούς με την ελπίδα της αποτίναξης της γαλλικής κυριαρχίας) ούτε ο δεδηλωμένος αντισημιτισμός τους¹⁵².

3.2.1.3.3. Ο κινηματικός πολιτισμός

Μετά τη ρήξη «αλυσίδων και καταναγκασμών» [οι μαρξιστικές επιταγές διενέργειας ταξικών αγώνων], ο Edgar Morin επέλεξε την απελευθέρωση, γιορτή, επικοινωνία, συλλογική χαρά, όλες αυτές τις στιγμιαίες εφήμερες εμπειρίες. Ως παραδείγματα, αναλογιζόταν τη συμμετοχή του στην απελευθέρωση του Παρισιού το 1944, στην παρισινή εξέγερση του Μάη 1968, στην πορτογαλική «Επανάσταση των γαρυφάλλων» το 1974, επίσης την εκ του μακρόθεν σύμπλευση με τις αντικομμουνιστικές εξεγέρσεις [κατ' άλλους, αντεπαναστάσεις], τον «Πολωνικό Οκτώβριο» 1956, την «Ουγγρική Επανάσταση» το 1956, την «Ανοιξη της Πράγας» το 1968¹⁵³. Κατέληγε ότι το αναμενόμενο από την ενασχόληση με την πολιτική ήταν το συναρπαστικό παροδικό, η έκσταση, αδελφότητα,

οι μεθυστικές στιγμές της αγάπης. Προέκρινε την απόρριψη του σοσιαλισμού και της επανάστασης ως μεσσιανικού μηνύματος [ταξικής] πάλης, αφού το τρέχον ήταν η αντίσταση στη βαρβαρότητα¹⁵⁴. Σε βιβλία του, αναπτύχθηκαν οι οικουμενικές προσδοκίες για ρυθμίσεις σε πλανητική κλίμακα της ανάπτυξης, δημογραφίας, οικολογίας, πολιτισμού, δημοκρατίας, γραφειοκρατίας¹⁵⁵.

Η τύχη βοήθησε τον Edgar Morin να βρεθεί στα γεγονότα - προανάκρουσμα της εξέγερσης του Μάη 1968, όταν ανέλαβε στο Université de Nanterre τα μαθήματα του Henri Lefebvre (απουσίασε κατόπιν πρόσκλησης των Κινέζων). Εξιδανίκευσε το φοιτητικό κίνημα (Le « maelstrom » étudiant), θεωρώντας αυτό ανεξάρτητο από τους μανδάρινους [κομμουνιστική ηγεσία] και τον τύπο, και αρθρογράφησε στην εφημερίδα *Le Monde* στις 17 έως 21 Μαΐου 1968 για τη «φοιτητική κοινότητα»¹⁵⁶. Ενέκρινε τις εκδηλώσεις αδελφοποίησης και χαιράς και τα αιτήματα κατά της καταπίεσης, όχι τα αγωνιστικά συνθήματα κατά του κρατικού μηχανισμού καταστολής. Μέσω του Bernard Paillard αποκατέστησε επαφή με το ετερόκλητο πλήθος των κινημάτων, που παρενέβησαν στις κοινωνικές αναταραχές, συνενυρέθηκε με τον Claude Lefort και τον Κορνήλιο Καστοριάδη στο Censier (στη Faculté des lettres de l'Université de Paris), βάση των φοιτητών πριν από την κατάληψη της Σορβόννης¹⁵⁷. Ο ίδιος ο Edgar Morin εκτιμούσε ότι η επαφή του με το παρισινό κίνημα του Μάη 1968 τον προώθησε στο κοινωνιολογικό πεδίο λόγω της περιόδου πνευματικής κρίσης, την οποία υπέστη η κοινή κοινωνιολογία [η τάση που είχε επιλέξει την οικονομικοκεντρική θεώρηση της κοινωνίας], και της ανάδειξης των δικών του θέσεων και αναλύσεων. Το συμπέρασμά του για αλλαγή των υποκειμενικών όρων στη Γαλλία και γενικότερα στη Δύση (αλλαγές στα ενδιαφέροντα των μορφωμένων ανθρώπων, μετά από ένα κοινωνικό τράνταγμα που δεν οφειλόταν στη δράση των λενινιστών) δεν αξιολογούσε τις επιτελικές κινήσεις των κέντρων εξουσίας (προσέλκυση των ανθρώπων του πνεύματος για υποστήριξη μίας ιδεολογικής και επιστημονικής οπτικής που θα αντιστρατευόταν το μαρξισμό, χρηματοδοτήσεις χωρίς δεσμευτικούς όρους) για επηρεασμό της κατεύθυνσης του ρεύματος της διάνοησης. Η πρόσληψή του συνδεόταν με τις απόψεις του για την πορεία την οποία ακολουθούσε η κύρια παράμετρος, ο σοβιετισμός. Μέχρι το 1975, έτος-σταθμό (βιετναμική νίκη), ο τροτσκισμός και μαοϊσμός γνώρισαν αναλαμπή και οι φιλοσοβιετικοί επικέντρωσαν την πίστη τους στις επιτυχίες στο Βιετνάμ και την Κούβα. Ο Edgar Morin δεν σχολίαζε το γεγονός της συ-

νεργασίας των τροτσκιστών και μαοϊκών με τις δυνάμεις του αστικού συστήματος εναντίον του κοινού εχθρού (Σοβιετικοί) και αποσιωπούσε το φαινόμενο της ελπίδας στη σκέψη των ανθρώπων, ενώπιον των πολιτικών επιτυχιών του διεθνούς κομμουνισμού, για μία ριζική αλλαγή της κοινωνίας επί το δικαιότερο. Η κήρυξη, από κομμουνιστές της Δύσης, του «σοσιαλισμού με ανθρώπινο πρόσωπο» το 1970 (ευρωκομμουνισμός), η αντίθεση ευρωπαϊκών κομμουνιστικών κύκλων στη σοβιετική επέμβαση το 1968 κατά της «Άνοιξης της Πράγας» [κίνηση των Τσεχοσλοβάκων κομμουνιστών για αυτοτέλεια από τους Σοβιετικούς, υπό συνθήκες ακραίας δραστηριότητας της Δύσης για αποσταθεροποίηση του καθεστώτος], η αναδίπλωση των Πορτογάλων κομμουνιστών το 1974 (μη«σφετερισμός» της «Επανάστασης των γαρυφάλλων»)158, η παρέμβαση του Α.Ι.

Soljenitsyne [δυτική υπόθαλψη και προπαγανδιστική αξιοποίηση των περιπτώσεων Σοβιετικών διανοουμένων αντιφρονούντων], ήταν σημεία που έτυχαν της συναίνεσης του Edgar Morin ως εξέλιξη υπέρ της ιδεολογικής νομιμοποίησης της «αντιολοκληρωτικής αριστεράς» [συνιστώσες ανταγωνιστικές προς το λενινιστικό πυρήνα του διεθνούς κομμουνισμού].

Η ένσταση στις επιλογές του Edgar Morin και του προτύπου των συναφών κύκλων διανοουμένων που αυτός αντιπροσώπευε έγκειται στην απομάκρυνση από το πρόβλημα της εξουσίας και επικέντρωση στο μακρινό, στο ουτοπικό. Κατά την εποχή του βιετναμικού απελευθερωτικού αγώνα και των άλλων θερμών μετώπων με τα εκατομμύρια ανώνυμα θύματα, ο Edgar Morin, προσκεκλημένος του New York University, διέμενε σε «υπέροχο διαμέρισμα στον εικοστό έκτο όροφο ενός ουρανοξύστη της Bleecker Street» –στο κέντρο της μποέμικης ζωής του Greenwich Village– με θέα στα νότια του Μανχάτταν. Έρχονταν πολλοί φίλοι, εργαζόταν σε ατμόσφαιρα γιορτινή. «Κατάσταση χάρις, ευφορίας»159. Επόμενα προβλήματα του κομμουνισμού, που απασχολούσαν τον Edgar Morin (η Πολιτιστική Επανάσταση το 1966-1976 και τα μεταθανάτια του Mao Tse-tung το 1976, η «κατάκτηση της Καμπότζης» από το Βιετνάμ [βιετναμικός-καμποτζιανός πόλεμος] το 1979, η «καμποτζιανή γενοκτονία» το 1975-1979 από το καθεστώς υπό τον Pol Pot [έχει επισημανθεί από τη βιβλιογραφία η εσκεμμένη προπαγανδιστική παρουσίαση υπερβολικών αριθμών νεκρών], η μετατροπή της Κούβας από «τροπικό παράδεισο» [επί δικτατορίας Fulgencio Batista] σε «κόλαση» [αργή ανασυγκρότηση, υπό το βάρος της προηγούμενης οικονομικής-κοινωνικής καθυστέρησης (ατελής ανάπτυξη των παραγωγικών

δυνάμεων) και του επιβληθέντος αμερικανικού οικονομικού αποκλεισμού]], του έδιδαν ανακουφιστικά επιχειρήματα για την πολιτική τεκμηρίωση της ορθότητας της φιλοσοφικής και κοινωνιολογικής θέσης του¹⁶⁰.

3.2.1.4. Ενάντια στο κόμμα

3.2.1.4.1. Πολιτικά, οργανωτικά ζητήματα

Ενάντια στο σοβιετισμό σήμαινε, τότε, ενάντια στο γαλλικό κόμμα. Τα ανοίγματα του κόμματος (πολιτική συνεργασιών, ευρωκομμουνισμός) δεν εύρισκαν ανταπόκριση στην πλειοψηφία των διανοουμένων, που επιζητούσαν την εξουθένωσή του. Ο Edgar Morin είχε το δικό του μερίδιο στην αντιπαλότητα.

Στη δεκαετία 1960, τα προβλήματα του γαλλικού κόμματος, πιεστικά, με την αναζήτηση μίας αυθεντίας ισάξιας της ιστορικής φυσιογνωμίας του Maurice Thorez¹⁶¹, παρήγαγαν εκδηλώσεις εσωτερικών τάσεων αμφισβήτησης της πολιτικής γραμμής που ταλαντευόταν¹⁶². Το κόμμα, κατ' αυτή την περίοδο, διερχόταν από ποικίλες φάσεις¹⁶³. Το ιταλικό κόμμα (Partito Comunista Italiano [PCI]) είχε διφορούμενες θέσεις για τη δυνατότητα κατάληψης της εξουσίας με δημοκρατικές και κοινοβουλευτικές διαδικασίες στο εσωτερικό, με επιβεβαίωση αφετέρου της υποστήριξης στο σοβιετικό σύστημα¹⁶⁴.

Παρά το γεγονός της ιδεολογικής υιοθέτησης, εκ μέρους του γαλλικού κόμματος, εθνικών κριτηρίων¹⁶⁵, η αλληλεγγύη προς το σοβιετικό κόμμα, ως διαδήλωση διεθνιστικού πνεύματος, παρέμεινε στις δεκαετίες 1960 και 1970 αναλλοίωτη, αποτελώντας σημείο τριβής, αφόρητο στους πολέμιους διανοούμενους. Απέρριπταν το σοβιετισμό ασυζητητί. Οι πολιτικοί αναπροσανατολισμοί του σοβιετικού κόμματος επί καθοδήγησης N.S. Khrouchtchev, και εν συνεχεία επί καθοδήγησης L.I. Brejnev, και η άρση του –αποκαλούμενου από τους αντιπάλους– «σιδηρού παραπετάσματος» συνδέθηκαν με την προσωπικότητα του Waldeck Rochet¹⁶⁶, στελέχους από την εποχή του Λαϊκού Μετώπου¹⁶⁷, αναπληρωτή γενικού γραμματέα το 1961 και γενικού γραμματέα το 1964. Ο Georges Marchais (επόμενος γενικός γραμματέας) συνδέθηκε μετά το 1965 με την κίνηση ενότητας της αριστεράς (Union de la Gauche¹⁶⁸), με υποστήριξη του σοσιαλιστή ηγέτη François Mitterrand στις προεδρικές εκλογές το 1965 και προώθηση της πολιτικής του 17ου συνεδρίου του 1964 και 18ου του 1967 για δημοκρατική ενότητα, λαϊκή διακυβέρνηση, ειρηνικό πέρασμα στο σοσιαλισμό. Σε ένα κλίμα εντός του οποίου εναλλάσσονταν παραινήσεις και αντιγνωμίες, οργή και συναίνεση, το κάθε κομματικό μέλος - διανοούμενος

ανέπτυξε ιδεολογική αυτενέργεια¹⁶⁹.

Επί καθοδήγησης Rochet, ανανεώθηκε το στελεχικό δυναμικό, από την κεντρική επιτροπή έως τις κατώτερες βαθμίδες του κόμματος, με νέα πρόσωπα όπως ο Charles Fiterman. Από τους παλαιμάχους, απέμεναν η Jeannette Vermeersch, χήρα του Thorez, και ο Jacques Duclos. Η μετάβαση από το παλαιό στο νέο κομματικό aparát ήταν ομαλή, ομοίως η λειτουργία διευρυμένης συλλογικότητας χωρίς να χάνεται ο έλεγχος της κάθε κατώτερης βαθμίδας από την ανώτερη.

Η μετακίνηση του κόμματος από την αμφισβήτηση του πολιτικού συστήματος και του καθεστώτος σε νέα αμφισβήτηση με αποδεκτό το πολιτικό σύστημα εντός των ορίων του καθεστώτος, με αναγνώριση των θεσμών της 5ης Γαλλικής Δημοκρατίας, οδήγησε σε συγκρότηση μετώπου της αριστεράς. Η ορθότητα της επιλογής αποτυπώθηκε στα αποτελέσματα των βουλευτικών εκλογών (το κόμμα κέρδισε σε ψήφους, το Μάρτιο 1967, 25% επιπλέον του αποτελέσματος των προηγούμενων εκλογών –5 εκατομμύρια ψήφους, έναντι 4 εκατομμυρίων το Νοέμβριο 1962–).

Το κόμμα κινητοποιήθηκε για εξωτερικά ζητήματα, μείζονα όπως η εναντίωση στον πόλεμο του Βιετνάμ, επίσης άλλα με διεθνή αντίκτυπο. Το 1967, σε συνέλευση της κεντρικής επιτροπής, ασκήθηκε κριτική στο Régis Debray (agrégé de philosophie της École Normale Supérieure, μαθητής του Louis Althusser) και στην εξαγωγή της ένοπλης επανάστασης, επίσης στις εξτρεμιστικές θέσεις των Κινέζων, των Κουβανών και του Che Guevara¹⁷⁰. Μετά τις 21 Απριλίου 1967, εκδόθηκε απόφαση της κεντρικής επιτροπής εναντίον του στρατιωτικού πραξικοπήματος στην Ελλάδα¹⁷¹. Το 1968, εκτυλίχθηκαν δύο κρίσιμα για το κόμμα ζητήματα, ένα εθνικό κοινωνικό-πολιτικό, η παρισινή εξέγερση του Μάη, και ένα διεθνές με εσωκομματική επίπτωση, η κατάσταση στην Τσεχοσλοβακία και τελική σοβιετική επέμβαση τον Αύγουστο. Η κομματική παρέμβαση, κατά το Μάη '68, έγινε αισθητή ως στάση αποσιώπησης του αριστερισμού (φοιτητικές διεκδικήσεις), με αντίρροπη την προβολή εργατικών θέσεων (ανάπτυξη απεργιακού κινήματος). Κοινοποιήθηκε η αντίθεση στους αριστεριστές, τους σοσιαλιστές, την Union nationale des étudiants de France (UNEF) και το Daniel Cohn-Bendit (Εβραίος φοιτητής κοινωνιολογίας στη Faculté des lettres et sciences humaines de Nanterre), που έσπερναν τη σύγχυση στους εργαζόμενους και φοιτητές¹⁷². Σε απολογισμό τον Ιούλιο 1968, κυριάρχησε αναταραχή στην κεντρική επιτροπή του κόμματος, με κατηγορίες για ολιγωρία και

εσφαλμένη εκτίμηση της εμβέλειας των αριστεριστών κατά την εξέγερση. Κρίθηκε ορθή η τακτική αποστάσεων που τήρησε το κόμμα κατά τη διάλυση των αριστερίστικων ομάδων από τις κυβερνητικές δυνάμεις, για να μη δοθεί παράπλευρο έρεισμα στο γκωλλικό καθεστώς. Ο Waldeck Rochet δήλωσε στον τύπο ότι ο αριστερισμός ήταν παράγων διαίρεσης και απίσχνασης του εργατικού κινήματος¹⁷³. Για τα εσωκομμουνιστικά, απασχόλησε την κεντρική επιτροπή, τον Απρίλιο 1968, η κατάσταση στην Πολωνία (άτυπη αντικομμουνιστική αντιπολίτευση) και στο τσεχοσλοβακικό κόμμα (στρέβλωση του μαρξισμού-λενινισμού, σύμφωνα με τη Jeannette Vermeersch). Τον Ιούλιο 1968, αναλήφθηκε διεθνής δραστηριότητα του κόμματος σε σχέση με την κατάσταση στην Τσεχοσλοβακία, με κατάθεση αναλυτικής έκθεσης του Waldeck Rochet στην κεντρική επιτροπή¹⁷⁴. Μετά τη στρατιωτική επέμβαση, εν μέσω ισχυρών εσωκομματικών αντιδράσεων, η τάση εναντίωσης –για πρώτη φορά, στην ιστορία του κόμματος– στη σοβιετική εξωτερική πολιτική οδήγησε τη χήρα του Thorez, ορθόδοξη Jeannette Vermeersch, σε κίνηση σύγκρουσης με τους υπολοίπους του πολιτικού γραφείου και με την καταδικαστική γαλλική ετυμηγορία, με τηνυποβολή παραίτησης από το πολιτικό γραφείο και την κεντρική επιτροπή¹⁷⁵.

Της δόθηκαν εξηγήσεις ότι το κόμμα δεχόταν πιέσεις από στρώματα της γαλλικής κοινωνίας. Διανοούμενοι, με κείμενά τους, καταδίκάζαν την «εισβολή» των τανκς στην Πράγα. Ωστόσο, η δηλωθείσα αντίθεση του γαλλικού κόμματος ήταν διακριτική. Τα ανακοινωθέντα αντιπαρέρχονταν το ζήτημα της επέμβασης με μία δισχιδή στάση κριτικής κατά των επιλογών της σοβιετικής ηγεσίας και ταυτόχρονης δήλωσης αλληλεγγύης προς το αδελφό κόμμα. Ο Waldeck Rochet διευκρίνισε ενώπιον της Jeannette Vermeersch ότι η ταύτιση με το μολσεβικό κόμμα θεμελιωνόταν στην επίγνωση ότι επρόκειτο για το φορέα - διεκπεραιωτή της Ρωσικής Επανάστασης, ιδρυτή της Σοβιετικής Ένωσης, πρώτης σοσιαλιστικής χώρας, που απελευθέρωσε την Ευρώπη από το φασισμό και διεξήγε την πάλη κατά του ιμπεριαλισμού, και ότι η διαφοροποίηση της γαλλικής θέσης ως προς το πρόβλημα της Τσεχοσλοβακίας δεν αντανάκλούσε μείζονα απόκλιση από τις αρχές της αλληλοϋποστήριξης των αδελφών κομμάτων¹⁷⁶. Τον Οκτώβριο 1968, συζητήθηκε στην κεντρική επιτροπή (συμμετείχαν, μεταξύ άλλων, οι Louis Aragon, Jacques Duclos, Roger Garaudy, Jean Kanapa, Henri Krasucki, Roland Leroy, Georges Marchais, Gaston Plissonnier, Waldeck Rochet, Jeannette Vermeersch) η πολιτική κατάσταση μετά την επέμβαση. Ακού-

στηκαν φωνές καταδίκης, με επιχειρήματα ότι η τσεχική κατάσταση δεν εγκυμονούσε αντεπανάσταση, όπως στην Ουγγαρία το 1956, και ότι υπήρξε ανάμειξη για επίλυση ενός προβλήματος που αποτελούσε εσωτερική υπόθεση των Τσεχοσλοβάκων κομμουνιστών. Ορίστηκε επιτροπή (Waldeck Rochet, Jacques Duclos, Georges Marchais, Jean Kanapa, Raymond Guyot) η οποία θα συζητούσε το πρόβλημα με το σοβιετικό κόμμα. Απευθύνθηκε δημόσια επίπληξη στο Roger Garaudy για την κοινοποίηση της αντίθεσής του στην επέμβαση και συστηματική αντίρρηση στις αποφάσεις του κόμματος¹⁷⁷. Το Μάιο 1969, συζητήθηκε το ζήτημα των επιθέσεων του οργάνου του σοβιετικού κόμματος Pravda κατά του προσώπου του Waldeck Rochet. Ο γενικός γραμματέας κατέστησε σαφές ότι η γαλλική αντιγνωμία για την επέμβαση στην Πράγα εκδηλώθηκε λελογισμένα, χωρίς το κόμμα να υποπέσει σε αντισοβιετισμό, και παρέμεναν αναλλοίωτες οι κομματικές θέσεις για τη σπουδαιότητα του σοβιετικού προτύπου¹⁷⁸. Στη συνέχεια, στη διάσκεψη των κομμουνιστικών κομμάτων στη Μόσχα, τον Ιούνιο 1969, η γαλλική αντιπροσωπεία τοποθετήθηκε δηλώνοντας ότι τα γεγονότα ήταν εσωτερική υπόθεση του τσεχοσλοβακικού κόμματος¹⁷⁹. Στο 19ο συνέδριο του κόμματος, στις 8 Φεβρουαρίου 1970, ο Georges Marchais αντικατέστησε το Waldeck Rochet, άρρωστο από τα τέλη του 1968. Παρέμεινε στο πόστο του γενικού γραμματέα έως το 1994. Συνεργαζόμενος με τα στελέχη περί το Rochet –το Charles Fiterman, το Jean Kanapa (αποβίωσε το 1978)– και με άλλα όπως ο Roland Leroy, υποστήριξε την ενότητα της αριστεράς. Μετά το 1971, με τη δημιουργία του νέου Σοσιαλιστικού Κόμματος (Parti socialiste) υπό το François Mitterrand, προωθήθηκε περαιτέρω ο στόχος των συνεργασιών με το πρόγραμμα «δημοκρατικής κυβέρνησης». Το 1972, το 20ό συνέδριο επικύρωσε τη γραμμή της συνεργασίας των αριστερών δυνάμεων. Η καθοδική εκλογική τροχιά (το 1973, 21,4% των ψήφων), υπέδειξε τη χειραφέτηση από το σοβιετικό κόμμα, με προσχώρηση στο μέτωπο του ευρωκομμουνισμού, μαζί με το ιταλικό και ισπανικό κόμμα υπό τους Enrico Berlinguer και Santiago Carillo. Η νέα μετωπική πρωτοβουλία του κόμματος (Union de la Gauche), στο διάστημα 1972-1977, απέδωσε (το 1976, το δυναμικό του κόμματος ξεπέρασε το μισό εκατομμύριο μέλη και ο Georges Marchais έθεσε στόχο το ένα εκατομμύριο)¹⁸⁰. Αναφορικά με το εσωτερικό εθνικό μέτωπο και με την υποστήριξη θέσεων που συνιστούσαν τη στρατηγική του ευρωκομμουνισμού, σε μία περίπτωση ο Antoine Casanova εξέθεσε στην κεντρική επιτροπή, το Σε-

πτέμβριο 1972, το γενικό πνεύμα που χαρακτήριζε τη δράση των χριστιανικών κύκλων και του κινήματος Action catholique ouvrier (χρονολογούνταν από το 1950), την κριτική στάση τους έναντι του καπιταλισμού αλλά και των κομμουνιστικών χωρών. Σε άλλη περίπτωση, τον Ιούνιο 1976, το κόμμα ανέσυρε τα ζητήματα των υπερηλίκων, της προπαγάνδας, της κομμουνιστικής αντίληψης για την ανηθικότητα. Τέθηκαν προς συζήτηση οι αιτιάσεις για έλλειμμα εσωκομματικής δημοκρατίας¹⁸¹. Ως προς τις διεθνιστικές σχέσεις, μπορεί, σε ένα σταχυολόγημα, να αναφερθεί η συμμετοχή Γάλλου αντιπροσώπου, το Μάρτιο 1970, στο 12ο συνέδριο του κυπριακού κομμουνιστικού κόμματος (ΑΚΕΛ). Συζητήθηκε η πάλη του κόμματος κατά του ιμπεριαλισμού στην ανατολική Μεσόγειο και κατά της δικτατορίας των συνταγματαρχών στην Ελλάδα. Απέναντι στο ζήτημα της διάσπασης –από το 1968– του ελληνικού κόμματος (ΚΚΕ), οι Γάλλοι κομμουνιστές έκριναν ότι όφειλαν να επιδείξουν σύνεση, να μην αναμιχθούν στα εσωτερικά του και να εργασθούν για την πτώση της δικτατορίας στην Ελλάδα και απελευθέρωση των πολιτικών κρατουμένων¹⁸². Η εξέλιξη του γαλλικού δρόμου στο σοσιαλισμό ήταν ατυχής –όπως, άλλωστε, η μοίρα ολόκληρου του κομμουνιστικού πειράματος–. Το 1977, σε μυστικές διαβουλεύσεις, το σοβιετικό κόμμα, επαναλαμβάνοντας την αντίθεσή του στον ευρωκομμουνισμό, αντέταξε οξείες αντιρρήσεις κατά της γαλλικής θέσης περί ελλείματος δημοκρατίας στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού. Στη γαλλική πολιτική σκηνή, η καταγγελία για δεξιά στροφή των σοσιαλιστών (μαζί με τη διαπίστωση εκροής ψηφοφόρων του κόμματος προς τους συμμάχους) έφερε, το 1977, σχίσμα στην Union de la Gauche. Επανήλθε η σύσφιγξη σχέσεων με τους Σοβιετικούς, με αρνητικές όμως συνέπειες στα εκλογικά ποσοστά¹⁸³. Η δεκαετία 1980, με τη διολίσθηση της κομμουνιστικής επίδρασης στις συνειδήσεις των Ευρωπαίων πολιτών έως την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, ήταν η αρχή του τέλους.

3.2.1.4.2. Θεωρητικά, ιδεολογικά ζητήματα

Στη «δεύτερη αριστερά» [la deuxième gauche (κατόπιν της μετάπτωσης του SFIO, γαλλικού τμήματος της Komintern, στο Parti communiste français)], μετά το 1953 (αλλαγή καθοδήγησης στο κόμμα των μπολσεβίκων) επιλέχθηκε στο γαλλικό κόμμα λιγότερο κλειστή αντιμετώπιση της ιδεολογίας και θεωρίας. Κυκλοφόρησαν σωρηδόν γαλλικές μεταφράσεις των κλασικών έργων του μαρξισ⁹⁶³ \u956 ιού, για πρωτογενή μελέτη και έρευνα.

Η κομματική δουλειά για τα ιδεολογικά ζητήματα είχε ανατεθεί στο Jean Canapa. Εκκίνησε ως μέλος του σκληρού πυρήνα, που, στην αρχική φάση του Ψυχρού Πολέμου, ευθυγράμμιζε το κόμμα στις επιταγές της σοβιετικής ηγεσίας, υπεύθυνος –κατόπιν ανάθεσης της κεντρικής επιτροπής– για τους διανοούμενους (ο Jean-Paul Sartre του επικόλλησε την ετικέτα « intellectuel-flic » [«διανοουμένο-χωροφύλακας»]). Στην περίπτωση της απονομής του βραβείου Nobel το 1947 στον André Gide, έγραψε άρθρο στο έντυπο *Lettres Françaises*, με το οποίο εγκαλούσε τους αστούς διότι απέτισαν τιμή σε ένα γέρο φασίστα παιδεραστή. Ο Edgar Morin, αντιθέτως, εκδήλωσε τη διαφωνία του, θεωρώντας το αμφισβητούμενο άτομο ως πομπό τεράστιας απελευθερωτικής επίδρασης, και σημείωσε ότι η επιλογή απάρνησης του κομμουνισμού δεν ακύρωνε το ταλέντο του, θέτοντας υπό κρίση το αξίωμα του Louis Aragon και της Elsa Triolet ότι οι αντικομμουνιστές δεν μπορούσαν να έχουν ταλέντο¹⁸⁴ (οι αντεγκλήσεις εξωτερίκευαν τη φόρτιση, που προήλθε από τη χρεωκοπία σπουδαίων λογοτεχνών, όπως ο Louis-Ferdinand Céline, υπηρετών του φασισμού στη διάρκεια της γερμανικής κατάκτησης). Ο Kanapa ανέκρουσε πρύμναν και εντάχθηκε στο ρεύμα της αποσοβιετικοποίησης και του ευρωκομμουνισμού στο 22ο συνέδριο του κόμματος το 1976, όταν αποφασίσθηκε η εγκατάλειψη ως όρου της «δικτατορίας του προλεταριάτου», με απαγκίστρωση από το θεωρητικό-ιδεολογικό περίγραμμα του «μαρξισμού-λενινισμού», σημαντικότερου στοιχείου της κομμουνιστικής ταυτότητας. Μετά την υιοθέτηση του ειρηνικού περάσματος στο σοσιαλισμό το 1968, ήταν πλήρης η στροφή του κόμματος στο δημοκρατικό δρόμο προς το σοσιαλισμό γαλλικής χροιάς¹⁸⁵. Σημειώθηκε ανταπόκριση εκ μέρους της ανθρώπινης βάσης, με διεύρυνση, όπως είπαμε, του αριθμού των μελών το 1976¹⁸⁶.

Εμβληματική ήταν, στις κομματικές εξελίξεις, η μορφή του Louis Aragon. Υποστήριξε την προσπάθεια παραχώρησης αυτοτέλειας στους διανοούμενους, με την ανάληψη κριτικής κατά της σοβιετικής καθοδήγησης επί J.V. Stalin. Αναιρέθηκε ο γκραμσιανός ορισμός των «οργανικών διανοουμένων» ως συνιστώσας που στήριζε τις ιδεολογικές επιλογές της κομματικής γραμμής και αποδόθηκε ελευθερία έκφρασης και γνώμης συμβατή με τις αποφάσεις του 20ού συνεδρίου του σοβιετικού κόμματος του 1956¹⁸⁷. Το 1966, ο Aragon εκλέχθηκε μέλος της κεντρικής επιτροπής του κόμματος. Σε ένα σταχυολόγημα των παρεμβάσεων του στις συνεδριάσεις του οργάνου, αναφορικά με ζητήματα που άπτονταν των διανοουμένων, μπορεί να μνημονευθεί το κείμενο - κάλεσμα, που

έγραψε εν όψει της εκλογικής συμμαχίας με τους σοσιαλιστές (το είχε κοιτάξει για διορθώσεις ο Jean-Paul Sartre) για παροχή ψήφου στο François Mitterrand¹⁸⁸. Το 1967, παρέμβαση του Aragon έθετε το πρόβλημα της εκδοτικής ποιότητας του έντυπου οργάνου του κόμματος *L'Humanité*¹⁸⁹. Το Μάιο 1969, παρουσίασε στην κεντρική επιτροπή κείμενο προς ψήφιση, στο οποίο κατακρίνονταν οι «Μπιάφρα των διανοουμένων» («des Biafra de l'esprit » [οι αδρανείς στάσεις των πνευματικών ανθρώπων μπροστά στα λοιμοκτονούντα παιδιά της Μπιάφρα])¹⁹⁰. Το Σεπτέμβριο 1972, δέχθηκε τιμές για την 75η επέτειο των γενεθλίων του, με μνεία στις εργασίες της κεντρικής επιτροπής και αφιέρωμα στην εφημερίδα *L'Humanité*¹⁹¹. Το Σεπτέμβριο 1974, η γνώμη του Aragon για σχέδιο κομματικής απόφασης σχετικά με τον κόσμο του πνεύματος ήταν ότι εμφανιζόταν στο κείμενο διάχυτη η υποτίμηση της θέσης των διανοουμένων και δεν δηλωνόταν απερίφραστα αλληλεγγύη απέναντι σε μία κυβέρνηση εχθρική προς το εν λόγω στρώμα¹⁹².

Στον κομματικό μηχανισμό, ο Antoine Casanova, εκλεγείς μέλος της κεντρικής επιτροπής του κόμματος το 1970, συμμετέσχε στη διαχείριση των σχέσεων με τους διανοουμένους. Σε ένα απάνθισμα, το 1972 επεξηγούσε τις πτυχές της πρόσληψης, την οποία είχαν οι διανοούμενοι για την οικονομική κρίση, και ανέπτυξε το ζήτημα των σχέσεων μεταξύ κομμουνιστών και διανοουμένων¹⁹³. Το Μάρτιο 1973, εξέθεσε τον τρόπο που γίνονταν κατανοητοί οι προσανατολισμοί του κόμματος μέσα στους κύκλους των πανεπιστημιακών και φοιτητών¹⁹⁴. Τα ιδεολογικά και θεωρητικά μέτωπα, με τα οποία ετίθετο εν αμφιβόλω η επίσημη γραμμή του κόμματος –εκμαγείο του σοβιετικού προτύπου–, στηρίχθηκαν στην παρέμβαση ορισμένων προσώπων με αυξημένο ειδικό βάρος. Οι ακαδημαϊκοί κύκλοι παρακολουθούσαν με ενδιαφέρον την αντιδικία με το Roger Garaudy, Louis Althusser, Jean-Paul Sartre.

Ο καθηγητής φιλοσοφίας Roger Garaudy συγκρουόταν επί μακρό διάστημα με την κομματική ηγεσία. Εκδιώχθηκε τον Ιούνιο 1970 –η εμμονή του για κατάδικη της σοβιετικής επέμβασης στην Πράγα τον οδήγησε εκτός κόμματος–¹⁹⁵. Γεννηθείς το 1913, ήταν μέλος από το 1933, μέλος της κεντρικής επιτροπής από το 1945, του πολιτικού γραφείου από το 1961, πρόεδρος του ερευνητικού κέντρου του κόμματος (Centre d'études et de recherches marxistes). Βαθμηδόν ανέπτυξε κριτική στάση και, τον Απρίλιο 1968, επανήλθε με δριμείες παρατηρήσεις για τις εξελίξεις στην Πολωνία και Τσεχοσλοβακία¹⁹⁶. Κατηγόρησε τους

Σοβιετικούς ότι έθεσαν υπό κρίση την απόπειρα έκθεσης έργων του Marc Chagall στη Μόσχα και πρότεινε να κοινοποιηθεί η γαλλική αλληλεγγύη στο πρόσωπό του 197 (σύμφωνα με άλλη οπτική, οι σοβιετικές αρχές βρίσκονταν ενώπιον της προβολής του διάσημου Εβραίου ζωγράφου από αντιφρονούντες –και, όπισθεν, από τη δυτική αντικομμουνιστική προπαγάνδα–198). Τον Ιούλιο 1968, οι προσωπικές επιθέσεις και τοποθετήσεις του για τη διαχείριση από το κόμμα της εξέγερσης του Μάη 1968, τη λήψη αποφάσεων όχι συλλογικά αλλά από ένα ηγετικό πυρήνα, επίσης την ανάγκη σύστασης μίας επιτροπής που θα προέβaine σε απολογισμό των πράξεων, προκάλεσαν παρέμβαση του Georges Marchais, με τοποθετήσεις που αντιμετώπιζαν την πρόκληση, την οποία συνιστούσαν οι κατηγορίες, και με πιστοποίηση της συλλογικότητας της καθοδηγητικής ομάδας. Στην απάντηση υπήρχε, παρ' όλα αυτά, η παραδοχή ότι το κόμμα υποτίμησε τον αριστερισμό στη Γαλλία 199. Τον Οκτώβριο 1968, ο Garaudy, ομιλώντας στην κεντρική επιτροπή του κόμματος, διατύπωσε το φόβο ότι η σοβιετική επέμβαση του Αυγούστου 1968 στην Τσεχοσλοβακία έθετε σε κίνδυνο την ενότητα του γαλλικού κόμματος και έδιδε επιχειρήματα στους αντιπάλους αντικομμουνιστές. Ανέλυσε τη νέα κατάσταση στην Πράγα και ζήτησε την επαναφορά των λενινιστικών αρχών και εξουδετέρωση των «σταλινικών» καταλοίπων, υπαρκτών στη Σοβιετική Ένωση, τονίζοντας ότι η κριτική του δεν αποτελούσε ρεβιζιονιστική άποψη και όφειλε να γίνει αποδεκτή. Οι απαντήσεις που δόθηκαν από παριστάμενους τον εγκάλεσαν ως μη σεβόμενο το δημοκρατικό συγκεντρωτισμό [οι κομματικές αποφάσεις είχαν ληφθεί με προσήλωση στις κομματικές οργανωτικές αρχές] 200. Επιγραμματικά, η σκέψη του Garaudy για το σοσιαλισμό λάμβανε υπόψη τις ιδιομορφίες και κοινωνικές αλλαγές κάθε χώρας, με εκτίμηση των αλλαγών στη σύνθεση των κοινωνικών στρωμάτων, ώστε να μπορούσε να διαμορφωθεί το κατάλληλο πλαίσιο διεκδικήσεων με κάλυψη των απαιτήσεων των εργαζομένων, όπως διατυπώθηκαν κατά την εξέγερση του Μάη 1968. Έναντι της πολιτικής συμμαχιών του γαλλικού κόμματος, που αφορούσε μονάχα σε πολιτικά κόμματα, ο Garaudy αντιπρότεινε αφ' ενός την κομματική προπαγάνδα υπέρ των ελευθεριών και αφ' ετέρου τη συμμαχία της εργατικής τάξης με τους διανοούμενους. Οι προτάσεις για τη συμμαχία κοινωνικών τάξεων απορρίφθηκαν από την κεντρική επιτροπή και ο γενικός γραμματέας Waldeck Rochet υπογράμμισε ότι η διανοητική εργασία έκρυβε μεγάλη ποικιλότητα κοινωνικών καταστάσεων, ενώ δεν υφίστατο προλεταριοποίηση των διανοούμενων [δεν διαπι-

στωνόταν εγγύτητα με την εργατική τάξη]201. Το Μάρτιο 1970, η κριτική του Garaudy κατά της Σοβιετικής Ένωσης για υποτιθέμενη υποστήριξη προς τη δικτατορία των συνταγματαρχών στην Ελλάδα απορρίφθηκε202.

Ο Louis Althusser, normalien και καθηγητής φιλοσοφίας στην Ecole normale supérieure, ανήκων στο ρεύμα του στρουκτουραλισμού, ήταν μαρξιστής, στρατολογημένος από το 1948 στο γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα (αμετακίνητος, έκτοτε –μολονότι ανήκε στην κατηγορία των μελών που, στην εσωκομματική διάλεκτο, αποκαλούνται «προβληματικοί»–). Οι διδαχές του είχαν επενέργεια στον περίγυρο στη σχολή για ένταξη στο κομμουνιστικό κίνημα. Στο παράδειγμα του Michel Foucault, επηρεάστηκε από τον Althusser και στρατολογήθηκε το 1950 στο κόμμα –αποχώρησε τον Ιανουάριο 1953 ένεκα των διώξεων, στη Μόσχα, για τη συνωμοσία των Εβραίων γιατρών (συνέπεσαν με τις εκτελέσεις του Rudolf Slansky και των άλλων Εβραίων της τσεχικής κομματικής ηγεσίας το Δεκέμβριο 1952)–203. Στο φιλοσοφικό πεδίο, ο Althusser δέχθηκε επίθεση με κατηγορίες για δογματισμό, για αφαιρετικές προσεγγίσεις και μη κατανόηση του μαρξισμού, και ενεπλάκη σε θεωρητική αντιδικία με το Roger Garaudy, επί θεμάτων με κεφαλαιώδη σημασία για την κομματική ιδεολογία και πρακτική. Για την αντίληψη του μαρξισμού ως διαλόγου, που αναλύθηκε το 1966 από τον Althusser, το Georges (Jorge) Semprun και το φύλλο *Clarté* (όργανο της Union des étudiants communistes), επισημάνθηκε το πρωτεύον, η ικανότητα του κόμματος να μετουσιώνει τη θεωρία σε γόνιμο πολιτικό αποτέλεσμα, σε σχέση δευτερευόντως με το διαλογισμό για τις πτυχές της («διότι ο μαρξισμός είναι καθοδήγηση πριν να είναι διάλογος»)204. Η παρουσία του Althusser είχε βάρος για τη διαπαιδαγώγηση μίας νέας γενεάς διανοουμένων κομμουνιστών διότι συνέπιπτε με τη στροφή του γαλλικού κόμματος και επιζήτηση διαλόγου με δυνάμεις του χριστιανικού ουμανισμού205, συνεργασία με τις άλλες αριστερές δυνάμεις, ειρηνικό πέρασμα στο σοσιαλισμό206. Η ευκαμψία και οι διακυμάνσεις στην κομματική πολιτική μπορούσαν να αποδοθούν στις δυσκολίες, με τις οποίες βρισκόνταν αντιμέτωπα τα κομμουνιστικά κόμματα στις χώρες του κεφαλαίου, και στην αναζήτηση διεξόδων συμβιβασμού [εναρμόνιση] των παλαιών θεωρητικών αποδοχών με τις ταξικές διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της κοινωνίας207. Από τα τέλη της δεκαετίας 1960, καταγράφηκαν τριβές για την αναίρεση του «προλεταριακού διεθνισμού» (ισοδύναμου της στοίχισης με τις θέσεις του σοβιετικού κόμματος). Αργότερα,

ντοκουμέντα του Jean Kanapa, στα οποία είχε εκλείψει ο όρος, δέχθηκαν ανοικτή κριτική από το Philippe Herzog. Ο Georges Marchais δήλωσε ότι, στη νέα φάση των διακομματικών σχέσεων, είχαν υιοθετηθεί νέες αρχές, σύμφωνα με τις οποίες πραγματοποιούνταν εκτίμηση και κρίση των θέσεων και πράξεων των αδελφών κομμάτων εξουσίας των χωρών του υπαρκτού σοσιαλισμού²⁰⁸. Εντάθηκε παραλλήλως, η κριτική κατά του «σταλινισμού». Το 1976, ο ιστορικός Jean Ellenstein αποκάλυψε ότι το γαλλικό κόμμα ήταν εν γνώσει της έκθεσης Khrouchtchev, υπονοώντας ότι ο Maurice Thorez είχε επιβάλει σιωπή όσον αφορούσε στην ύπαρξή της²⁰⁹. Μετά από ζυμώσεις, οριστικοποιήθηκε, στο 22ο συνέδριο του κόμματος το Φεβρουάριο 1976, η εγκατάλειψη ως όρου της «δικτατορίας του προλεταριάτου». Αντιτάχθηκαν ο Louis Althusser²¹⁰ και ο Etienne Balibar²¹¹. Οι διαφωνίες συνεχίστηκαν αμείωτες²¹². Τον Ιούνιο 1976, η διχογνωμία μεταξύ των κομματικών διανοουμένων μεταφέρθηκε στις συζητήσεις της κεντρικής επιτροπής του κόμματος²¹³, με αρνητικές κριτικές για τις απόψεις του Althusser. Εξελίχθηκε σύγκρουση για τη στροφή του 22ου συνεδρίου και την εγκατάλειψη της θεωρίας περί δικτατορίας του προλεταριάτου. Τονίστηκε η ιστορική χρησιμότητα των κομματικών αντιλήψεων στα έτη μετά το 1920 και η ανάγκη υποστήριξης των λαϊκών διεκδικήσεων χωρίς γλίστρημα στο ρεφορμισμό και οππορτουνισμό. Αντίθετες φωνές θύμισαν ότι, παρά την απόλειψη του όρου «δικτατορία του προλεταριάτου», απέμενε η θεωρητική κατασκευή για την πάλη των τάξεων, την κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής, το δημοκρατικό συγκεντρωτισμό, ως αξόνων κίνησης του κόμματος²¹⁴. Ο Jean-Paul Sartre, normalien, καθηγητής φιλοσοφίας του ρεύματος του υπαρξισμού (existentialisme), συνοδοιπόρος του σοβιετισμού, ο πιο ορμητικός οπαδός του, εξελίχθηκε σε ατέλειωτο πρόβλημα για το γαλλικό κόμμα, μεταπηδώντας από τους υποστηρικτές στους επικριτές της πολιτικής του. Για να αναφερθούμε σε μία μονάχα περίπτωση, το 1966, η κεντρική επιτροπή του κόμματος απασχολήθηκε με την κίνησή του, μαζί με τη Simone de Beauvoir και άλλους συγγραφείς που ήταν παλαιότερα φιλοκομμουνιστές (Maurice Druon, Robert Merle, Armand Lanoux), για παροχή υποστήριξης στο Charles de Gaulle²¹⁵. Ήταν φιλομαοϊκός μετά το 1968.

Άλλοι διανοούμενοι ήταν η εξαίρεση στον κανόνα, παρέμειναν εκτός των άμεσων αντιδικιών. Στην περίπτωση του Gilles Deleuze, καθηγητή φιλοσοφίας στη Σορβόννη το 1957, αν και στενός φίλος του Félix Guattari (φιλόσοφος,

μέλος του γαλλικού κόμματος έως το 1958) δεν αναμείχθηκε στην κομματική πολιτική.

3.2.1.4.3. Οι πρώην

Στα τέλη της δεκαετίας 1950, οι πρώην αντιστασιακοί, αγωνιστές εναντίον της γερμανικής κατοχής και του καθεστώτος Vichy, στενοί οπαδοί, οιονεί μέλη (Georges Friedmann), και μέλη του γαλλικού κόμματος (Henri Lefebvre, Edgar Morin), κινούνταν σε διφορούμενες κατευθύνσεις. με στάση κριτική –ποικίλης έντασης– απέναντι στο σοβιετισμό, ακρογωνιαίο λίθο της κομμουνιστικής πολιτικής. Συναντήθηκαν στο ακαδημαϊκό πεδίο, σε πανεπιστημιακές και ερευνητικές καριέρες, όπου ανέπτυξαν επιστημονική και ιδεολογική δράση.

Τον Ιούλιο 1968, η κεντρική επιτροπή του γαλλικού κομμουνιστικού κόμματος συνήλθε για να εκτιμήσει την κατάσταση, που είχε διαμορφωθεί στην κοινωνία μετά την εξέγερση του Μάη 1968. Ως προς τους διανοούμενους, επισημάνθηκε η παρέμβαση πολλών εξ αυτών σε κατεύθυνση επιζήμια για τις πολιτικές επιδιώξεις του κόμματος. Ασκήθηκε κριτική στο Marcuse και Morin για σύμπλευση με τους αριστεριστές²¹⁶. Παρόμοια ήταν η νότα καταδίκης της στάσης του Lefebvre (υπόθαψη των αριστεριστών) κατά τα γεγονότα της εξέγερσης²¹⁷. Η περίπτωση του Henri Lefebvre αξίζει ιδιαίτερης μνείας. Γεννηθείς το 1901, πολυπράγμων (φιλόσοφος, κοινωνιολόγος, γεωγράφος), πτυχιούχος της Σορβόννης, στέλεχος του γαλλικού κομμουνιστικού κόμματος από το 1928, ήταν καθηγητής φιλοσοφίας μετά το 1930. Το 1940, στρατολογήθηκε στην εθνική αντίσταση στη ζώνη του Vichy. Επεξεργάσθηκε στοιχεία της μαρξιστικής θεωρίας που τον οδήγησαν σε διατυπώσεις επικριτικές για το σοβιετικό λενινιστικό μοντέλο και εκδιώχθηκε από το κόμμα το 1958. Ως καθηγητής στο Παρίσι (δίδασκε, από το 1965, κοινωνιολογία στο Université Paris X - Nanterre), εξώθησε τους φοιτητές του σε συμμετοχή στην εξέγερση του Μάη 1968. Στο φιλοσοφικό επίπεδο, η κριτική της καθημερινότητας οδηγούσε στη διαπίστωση ότι η συνήθεια και η προσωρινότητα συνέβαλλαν στην αναπαραγωγή και επιβιώσεις των σχέσεων κυριαρχίας και στη δημιουργία συμβάσεων υποστηρικτικών της εξουσίας²¹⁸. Με την ιδιότητα του γεωγράφου, υποστήριξε, όσον αφορούσε στην κατασκευή του χώρου ως κοινωνικού προϊόντος, την κίνηση αισθητικής εξέγερσης εναντίον της καθημερινότητας και την επιβολή του δικαιώματος στην αστική (urbaine) ζωή²¹⁹.

3.2.2. Η προσωπική θεωρητική κατασκευή

3.2.2.1. Ελίτ και λούμπεν

Από την εποχή της απασχόλησής του στο εθνικό ερευνητικό κέντρο CNRS, επίσης στα κατοπινά χρόνια, ο Edgar Morin, συνειδητά, επέλεξε την ένταξή του στην κίνηση εναντίον των *thésards* [κάτοχοι διδακτορικής διατριβής (*thèse de doctorat*)], των *sorbonnards* [διδάκτορες της Σορβόννης], των ερευνητών που μυστικοποιούσαν την από καθέδρας διδασκαλία. Εξάλλου, είχε, κατά τις σπουδές του, την ατυχία της χρονικής συγκυρίας (πόλεμος, ναζιστική κατοχή) και της κοινωνικής ταυτότητας (Εβραίος σε ρατσιστικό περίγυρο), που απέτρεψαν την είσοδό του στις ακαδημαϊκές ελίτ. Εκκίνησε ως «λούμπεν» διανοητής [εκτός των «ευγενών» ακαδημαϊκών κύκλων]. Η ταξική θέση του Edgar Morin ήταν, παραδείγματος χάριν, εκτός του θύλακος των *normaliens*. Στην *Ecole Normale Supérieure* της rue d'Ulm, οι απόφοιτοι (*normaliens* ή *ulmiens*) είχαν δημιουργήσει τη δική τους πνευματική και κατ' επέκταση κοινωνική σέκτα. Όπως σε όλες τις κάστες, λειτουργούσαν κώδικες αλληλοαναγνώρισης και αλληλοσεβασμού. Στο γραφείο ενός πολυάσχολου προέδρου εκπαιδευτικού ιδρύματος ο οποίος ήταν *normalien*, ένα μέλος του επιστημονικού προσωπικού όφειλε να εξασφαλίσει μία συνάντηση μέσω της γραμματέως πριν από ένα εύλογο χρονικό διάστημα –ένα μήνα, ίσως–, ενώ ένας άλλος, *normalien*, κατείχε το εθιμικό δικαίωμα να δρασκελίζει την πόρτα χωρίς προηγούμενη ειδοποίηση. Τοπλεονέκτημα, το οποίο βρήκαν οι μη προνομιούχοι της κατηγορίας του Edgar Morin, ήταν η ευστροφία και θετική πείρα (από τα μέσα του 19ου αιώνα) του γαλλικού εκπαιδευτικού συστήματος για την πρόοδο της επιστημονικής – διδακτικής και ερευνητικής– εργασίας. Η αναζήτηση ενός εκπαιδευτικού εργαλείου που θα προσέφερε πρόσθετους ευνοϊκούς ορίζοντες στην ανάπτυξη της έρευνας και της διδασκαλίας είχε οδηγήσει στη θέσπιση των διακεκριμένων ιδρυμάτων (*grands établissements de la France*), πόλων προσέλκυσης ατόμων εκτός του πανεπιστημιακού χώρου, τα οποία δεν διέθεταν τυπικό ακαδημαϊκό προφίλ, πτυχία, τίτλους, αλλά μία αποδεδειγμένη κατάρτιση που προερχόταν από προσωπική διανοητική εξέλιξη. Η ίδια προϋπόθεση ίσχυε και για τους φοιτούντες στις εν λόγω σχολές. Το *Collège de France* –από το 16ο αιώνα–, η *Ecole pratique des hautes études*, η *Ecole des hautes études en sciences sociales* (προήλθε το 1975 από τη VIe Section de l'Ecole pratique des hautes études) ήταν μερικά από τα γνωστά ερευνητικά και διδακτικά κέντρα. Στην πράξη, η κατάσταση των *grands établissements* όσον αφορούσε στους τίτλους των διδασκό-

ντων δεν εξελίχθηκε πολύ διαφορετικά σε σύγκριση με τα νομοθετικώς ισχύοντα στα πανεπιστήμια. Απέμενε όμως άθικτο το πνεύμα των διανοουμένων, η ελευθερία επιλογής (απόκτηση ή απόρριψη των τίτλων), επίσης η απεξάρτηση από τα πλέγματα εξουσίας. Στο πνεύμα αμφισβήτησης στη μεταπολεμική Γαλλία, πλειάς διανοουμένων (περιλαμβάνονταν ο Κώστας Αξελός – _____ συνεργάτης του Edgar Morin στο περιοδικό *Arguments*–, ο Κ.Θ. Δημαράς) τήρησαν στάση ανεξαρτησίας. Ο διανοούμενος Edgar Morin είχε την ευχέρεια να αποκατασταθεί ως σύμβολο, να μη μετατραπεί σε θεσμό.

3.2.2.2. Μετα-μαρξισμός

Τα θεωρητικά, ιστορικά, πολιτικά προβλήματα που κληροδοτήθηκαν μετά το 1945 στην 4η Γαλλική Δημοκρατία άφησαν το στίγμα τους στις επερχόμενες καταστάσεις. Ο Edgar Morin εκτέλεσε την προσωπική ιδεολογική και θεωρητική στροφή στις δεκαετίες της μεταπολεμικής καπιταλιστικής ανασυγκρότησης (« les Trente glorieuses »²²⁰), όταν επιτεύχθηκε στη χώρα πλήρης απασχόληση του εργατικού δυναμικού και αποφασίσθηκε παραχώρηση στους εργαζομένους μικρού μέρους των πόρων, προερχόμενων από εκταμιεύσεις του γαλλικού κεφαλαίου στον τρίτο κόσμο, ώστε να αποσοβηθούν εντόπιες ταξικές αντιπαράθεσεις. Η λειτουργία του κράτους-πρόνοιας και η επιφανειακή εργασιακή νηνεμία στο διεκδικητικό κίνημα συνέθεσαν μία κοινωνική κατάσταση που επέτρεψε στους διανοούμενους, μελετητές της κοινωνίας, να στρέψουν τα ενδιαφέροντά τους από το άμεσο (οικονομία) στο πολιτιστικό.

Το έργο *L'homme et la mort*, που έγραψε ο κομμουνιστής Edgar Morin το 1950, ήταν το σημάδι αλλαγής πορείας. Μετά από ποικίλα διαβάσματα, με ανθρωπολογική παρατήρηση των έργων του Sigmund Freud, Carl Jung, Otto Rank, Sandor Ferenczi, οδηγήθηκε βαθμιαία μέσω αυτομόρφωσης σε ανθρωπολογικές-κοινωνιολογικές θεωρήσεις που τον απομάκρυναν από τον «ορθόδοξο» μαρξισμό²²¹.

Στις δεκαετίες 1960-1970, κατά τις οποίες, παράλληλα με το μαρξισμό-λενινισμό, εμφανίσθηκαν μεγάλες ανακατασκευές του έργου του Marx, επιτελούμενες από διανοητές μέλη των κομμουνιστικών κομμάτων, η ιδεολογική και φιλοσοφική παραγωγή του Edgar Morin βρισκόταν σε σημείο αναβαθμισμένο. Ανταγωνιζόταν τον ώριμο Lukacs, Ernst Bloch, Louis Althusser και λοιπούς, τις θεωρητικές μαρξιστικές προσεγγίσεις για τον επαναστατικό ρεφορμισμό και ριζοσπαστικό εκδημοκρατισμό, τα άλλα μοντέλα ανακατασκευής της μαρξιστι-

κής θεωρίας στον αντίποδα του μαρξισμού-λενινισμού δομημένα στη βάση μίας νέας ανάγνωσης του Marx. Με τη σύγκρουση των δύο κόσμων να μαίνεται, ο Edgar Morin έκρινε ότι όφειλε να διευκρινίσει τη θέση του. Τοποθετήθηκε δηλώνοντας ότι ο κύριος κίνδυνος για την ανθρωπότητα ήταν ο ολοκληρωτισμός που αποκαλούνταν κομμουνιστικός. Ενέγραψε τον ολοκληρωτισμό ως προϊόν της επαναστατικής ιδεολογίας. Αντιλαμβανόταν παράλληλα ότι υφίστατο ένας μαρξιστικός πλούτος ερευνητικών πεδίων, μεταξύ των οποίων πρυτάνευε η αναζήτηση ερμηνειών για την πορεία της ρωσικής επανάστασης με εκτίμηση των εξωτερικών πιέσεων επί του σοβιετικού καθεστώτος, πολιτικών-οικονομικών (ψυχρός πόλεμος) και κοινωνικών (προβολή των αστικών δημοκρατικών ελευθεριών και των δικαιωμάτων του πολίτη ως επιχειρημάτων κατά της δικτατορίας του προλεταριάτου, αδυναμία κάλυψης καταναλωτικών αναγκών των Σοβιετικών πολιτών σε σύγκριση με τη Δύση), και των εσωτερικών αντινομιών του σοβιετικού κόμματος.

Στο CNRS, το δικαίωμα στο στοχασμό²²² χρησιμοποιήθηκε από τους ερευνητές, μαρξιστές και μη, για τον εμπλουτισμό της σκέψης που αντιστρατευόταν το μαρξισμό-λενινισμό. Υπό το κράτος της πολιτικής φόρτισης, ο μαρξισμός παραγκωνίσθηκε σε πολλές περιπτώσεις. Παρά τις πιέσεις, που ένοιωθαν να υφίστανται οι διανοούμενοι εκ της καχυποψίας του καθεστώτος, ο Edgar Morin δεν ξέχασε ολοκληρωτικά τις ρίζες του. Το 1965, ομολογούσε ότι κατέτασσε τον Karl Marx μεταξύ των μεγάλων θεωρητικών της κοινωνικής επιστήμης, ο οποίος, μαζί με άλλους όπως ο Vilfredo Pareto, Max Weber, Emile Durkheim, δεν ήταν μόνο πρόγονος της σκέψης και πρωτοπόρος, αλλά επίσης διανοητής ριζοσπάστης με απόψεις που ζωογονούσαν την τρέχουσα επιστημονική έρευνα²²³. Στο περιοδικό *Arguments*, ο Κώστας Αξελός βοήθησε τον Edgar Morin να γνωρίσει τους νεο-μαρξιστές της σχολής της Φραγκφούρτης (Theodor Adorno, Herbert Marcuse), το «νεαρό [πρώιμο] Lukacs» (του έργου του 1923 *Ιστορία και ταξική συνείδηση*)²²⁴. Ο Edgar Morin φαινόταν να γοητεύεται από την προσέγγιση του «νεαρού Lukacs» ότι οι καταστάσεις διαθέτουν αλληλουχία (γεγονότα επάλληλα, το ένα επί του άλλου), χωρίς να συνιστούν μία ολότητα²²⁵. Σε συμφωνία με τον Claude Lefort και Κορνήλιο Καστοριάδη, ο ύστερος Edgar Morin επεξεργάσθηκε προσεγγίσεις οι οποίες έβαλλον κατά του κρατού-ντος ρεύματος της κοινωνιολογίας. Περιφρονούσε τους εκφραστές του, κοινωνιολόγους οι οποίοι είχαν κληθεί από τους οικονομολόγους για να προσδιορί-

σουν το μη οικονομικό υπόλοιπο της κοινωνικής πραγματικότητας. Θεωρούσε την κοινωνιολογία εκείνης της εποχής ως μία επιστήμη με κλειστό ορίζοντα, που αγνοούσε το άτομο, υπάκουε σε ένα μηχανικό ντετερμινισμό και απέρριπτε όσα στοιχεία δεν επιδέχονταν ποσοτικοποίηση παραβλέποντας όσες επιστημολογικές προσεγγίσεις είχαν εισαγάγει το τυχαίο, την αταξία και τον παρατηρητή στις φυσικές επιστήμες²²⁶.

Ο Edgar Morin διάβασε έργα του Gotthard Günther και Karl Popper, των Εβραίων Ludwig Wittgenstein και Imre Lakatos, του Paul Feyerabend, και φώτισε την έννοια της μεθόδου ως αναγκαίας μεταρρύθμισης αυτών τούτων των αρχών των γνώσεων του επιστήμονα στις φυσικές επιστήμες και στις επιστήμες του ανθρώπου και της κοινωνίας. Με αναφορά στη διάνοηση, ο διανοούμενος κατά τον Edgar Morin δεν οριζόταν αφ' εαυτού, a priori [διαταξικό κοινωνικό στρώμα], αλλά αυτοκατασκευαζόταν [έκαστος χωριστά, εκτιμώμενης της κοινωνικής προσφοράς του στον τομέα της σκέψης, στη γραπτή διαπραγμάτευση ανθρωπίνων, ηθικών, φιλοσοφικών, πολιτικών προβλημάτων]. Με τη χρήση της πνευματικής δύναμής του, ένα άτομο αποκτούσε a posteriori την ιδιότητα του διανοουμένου μέσα από τα γραπτά του. Τα γραπτά όφειλαν να αποτελούν όχι απλό συγγραφικό έργο, αλλά αγωνιστική [κοινωνική] συνεισφορά. Αποδιδόταν από τον Edgar Morin στο Roland Barthes (οι δύο συνεργάστηκαν μετά το 1960 στο Centre d'études de communication de masse της Ecole Pratique des Hautes Etudes, υπό τη διεύθυνση του Georges Friedmann) το νόημα ότι ο συγγραφέας γράφει για το γράψιμο, ο γράφων γράφει για τις ιδέες. Με αυτή την έννοια, παραχωρούσε στον ιδεολογικό αντίπαλό του, δηλωμένο μαρξιστή, Jean-Paul Sartre, την ιδιότητα του διανοουμένου για τη συμβολή του στη φιλοσοφία και για την κατάθεση γραπτής ύλης στην επιθεώρηση *Les temps modernes*²²⁷.

Οι εκφράσεις, τις οποίες χρησιμοποιούσε ο Edgar Morin για τον απολογισμό της μαρξιστικής διδασκαλίας του 20ού αιώνα [η μαρξιστική-λενινιστική εκδοχή], ήταν σκληρές. Συμφωνώντας με τον Karl Korsch (ο μαρξισμός [λενινισμός], αντιδραστική ουτοπία), θεωρούσε ότι «...έρριψε περισσότερο σκοτάδι παρά φως²²⁸». Με τη φενάκη ότι, μετά τον απεγκλωβισμό από τη μαρξιστική διδασκαλία, είχε καταστεί πλέον αυτόνομος πολιτικά (τουναντίον, έλαβε σαφή πολιτική θέση, στα όρια ανοχής του αστικού συστήματος, κατά του σοβιετισμού), ο Edgar Morin ανέπτυξε, μέσα από ένα πρίσμα ανθρωπολογικό, τις αντιλήψεις του για την «πολιτική του ανθρώπου», εισάγοντας στην πολιτική τα

στοιχεία της φιλοσοφίας, της ηθικής, της βιολογίας, της καθημερινής εμπειρίας (le vécu quotidien)²²⁹. Με την επιμονή του να αυτοχαρακτηρίζεται διανοούμενος της αριστεράς, η αντίθεσή του στο κυρίαρχο ρεύμα (μαρξισμός) τον έφερνε, υπό το κράτος της πολιτικής φόρτισης των πραγμάτων, σε κλιμακούμενη σύγκρουση με τους μεγάλους της θεωρίας της βία βίαια (Louis Althusser, Νίκος Πουλαντζάς, Gilles Deleuze, Jean-Paul Sartre, Pierre Bourdieu, Félix Guattari κ.ά.).

Μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού, το 1989-1991, η μεγάλη πλειοψηφία των Γάλλων μαρξιστών μετακινήθηκε προς άλλα θεωρητικά πεδία. Ο πρώην ευρωκομμουνισμός ήλθε στις θέσεις, τις οποίες εγκατέλειψαν οι σοσιαλδημοκράτες κατά τη φυγή τους προς την κατεύθυνση του φιλελευθερισμού. Με την άνθηση του σοσιαλισμού της καρέκλας, εμφανίσθηκαν «χίλιοι μαρξισμοί». Άλλοι αντιστάθηκαν. Ο Immanuel Wallerstein δήλωσε ότι, ανάμεσα στους «χίλιους μαρξισμούς», υπήρχαν ωστόσο «μαρξιστικοί μαρξισμοί»²³¹. Στο μοτίβο άμβλυνσης της πολιτικής χροιάς του μαρξισμού, ο Edgar Morin επανήλθε, από τη φιλοσοφική σκοπιά, στη θεωρία που υπηρέτησε κατά τη νεότητά του, υποστηρίζοντας τις ποιότητες της σκέψης του Karl Marx αλλά ταυτοχρόνως υποσκάπτοντας το περιεχόμενο αυτής. Εξακολουθώντας να τηρεί αποστάσεις από τη φιλοσοφική πολεμική του Marx εναντίον του Max Stirner, των εγγεγραμμένων, του Pierre Proudhon, ο Edgar Morin δήλωνε ότι αποδεχόταν το οικουμενικό πνεύμα του μαρξισμού, όμως υπό τον όρο μίας κεφαλαιώδους επισύναψης: της απόρριψης της αφηρημένης οικουμενικότητας, τυφλής έναντι της διαφοράς και της ανισότητας. Ως αφηρημένη οικουμενικότητα θεωρούσε την ανισότητα και διαφορετικότητα την οποία υπέμεναν τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Σε αυτές, ο Edgar Morin προσέθετε τις ανθρώπινες ανάγκες, ηθικές και ψυχικές, τα ανθρώπινα δράματα που δεν περιορίζονταν σε μία μόνο κοινωνική τάξη. Συμπεριλάμβανε τον κάθε είδους πόνο που προερχόταν από τη σκληρότητα του κόσμου και τη βαρβαρότητα των ανθρώπων. Με την απομάκρυνση από το μαρξιστικό μοντέλο, στο οποίο την αποκλειστικότητα των κοινωνικών βασάνων μονοπωλούσε η εργατική τάξη, η σκέψη του Edgar Morin, θέλοντας να συμπληρώσει το μαρξισμό, εξελισσόταν σε ανταγωνιστική, κριτική αυτού. Ο Marx υιοθετούνταν και συγχρόνως αναιρούνταν. Επιλέγονταν ο ιστορικός αναθεωρητισμός, η εξίσωση φασισμού και «σταλινισμού», η εστίαση στις κοινωνικές αντιφάσεις και στην υπέρβασή τους²³².

Οι αναδιοργανώσεις του τρόπου του σκέπτεσθαι του Edgar Morin, σύμφωνα με δική του αυτοενδοσκοπική (αυτοκριτική) κίνηση, ήταν μία περιπλάνηση που περιέλαβε διαδοχικές μεταβολές. Στην πραγματικότητα, ένας εξωτερικός παρατηρητής είχε τη δυνατότητα να διαγνώσει φάσεις όχι απλώς της σκέψης του Edgar Morin αλλά της πολιτικής διαγωγής του. Το κύριο ήταν η στάση απέναντι στη μαρξιστική διδασκαλία [δόγμα]. Ο Edgar Morin κατέληξε, με την αποδοχή μίας σχετικοποίησης της θεωρίας του Karl Marx, στο «μετα-μαρξισμό», σχηματισμένο στη βάση του πρωτοεμφανισθέντος κλασσικού περιγράμματος του μαρξισμού με περαιτέρω αναλύσεις και ερμηνείες. Ο μαρξισμός, μη απορριπτέος, γινόταν ωστόσο αποδεκτός μόνο με την έννοια ενός συμφύρματος που περιείχε μεν ενδιαφέρουσες όψεις, αλλά και επιστημολογικές ατέλειες, ανεπαρκείς ανθρωπολογικές προσεγγίσεις, θεωρητικά σχήματα τα οποία κατέληγαν σε μη ικανοποιητικές απεικονίσεις της κοινωνικής πραγματικότητας.

Ο Edgar Morin επέλεξε να αυτοκαθορίζεται ως στοχαστής της αριστεράς, με την πρόσληψή της ως πληθυντικής (plurielle). Σύμφωνα με την άποψή του για τη «δική του αριστερά» (« ma gauche à moi »²³³), περιλαμβάνονταν στον όρο οι προωθήσεις εν τω συνόλω στη σκέψη και η διανοητική διαπραγμάτευση των προβλημάτων που απεικόνιζαν τη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα.

3.2.2.3. Περί ηθικής

Ο Edgar Morin κατέληξε σε σχήματα υποστήριξης μίας ουμανιστικής ηθικής, εκτός της μαρξιστικής προσέγγισης της πάλης των τάξεων και της λενινιστικής θεωρίας της εξουσίας. Δεν κατόρθωνε να διακρίνει τις πτυχές της έννοιας του πολέμου, περιορίζοντας αυτόν στις στρατιωτικές συρράξεις. Δικαιολογούσε, στο θερμό πόλεμο, την ηθική της εξόντωσης του εχθρού, επιμένοντας να αγνοεί τον άλλο, διηνεκή πόλεμο μεταξύ των κοινωνικών τάξεων, πρόξενο της ανείπωτης κοινωνικής φθοράς με φορέα τις κυρίαρχες στην εξουσία ομάδες, των αφανών ανθρώπινων, διανοητικών, ηθικών απωλειών²³⁴. Από την άλλη πλευρά, υποστήριζε την επιείκεια χωρίς όρια. Δικαιολόγησε τις προσωπικές παρεκκλίσεις και προσέφερε ερμηνείες στο φαινόμενο των ειρηνιστών, σοσιαλιστών, ουμανιστών που αποδέχθηκαν την ήττα. Θεώρησε ότι, παρασυρμένοι από την αντιπολεμική διάθεσή τους, κατόπιν προσυπέγραψαν τη γερμανική κυριαρχία ως απαρχή μίας εποχής, κατά την οποία η *rex germanica* θα εγκαθιστούσε τον ευρωπαϊκό σοσιαλισμό, και συνεργάστηκαν τελικά με τις καταστάσεις που μισούσαν, τον πόλεμο και το φασισμό. Η προσέγγιση του Edgar Morin ήταν φι-

λοσοφική, γεγκελιανή, όχι πολιτική. Απέφευγε τη λέξη «προδότης» για τους συνεργάτες του Γερμανού κατακτητή και της κυβέρνησης του Vichy, προτιμώντας τον όρο «παρεκτροπή των ιδεολογιών»²³⁵.

Η αποστροφή του Edgar Morin –ως Εβραίου– για τους αποκλεισμούς τον ώθησε στην εγκόλπωση απόψεων που έφθαναν μακρυνά, μέχρι και στην υποστήριξη της ηθικής απαίτησης άρσης των κυρώσεων εναντίον των φασιστών. Σχετικώς, οι αντιλήψεις περί συγχώρεσης είχαν προέκταση στο άσυλο, που δικαιούνταν οι πάντες. Τα μοναστήρια προσέφεραν υπεράσπιση στους φυγάδες αντιφασίστες, ως επίσης στους υπόλογους φασίστες. Ο Edgar Morin είχε υπόψη, χωρίς να το δηλώνει, την περίπτωση του Marcel Déat. Σοσιαλιστής, αρχικά στενός συνεργάτης του Léon Blum στο σοσιαλιστικό κόμμα SFIO, βουλευτής, ο Déat συγκρότησε δεξιά τάση στο κόμμα σε σύγκρουση με τους αριστερούς (rivertistes [οπαδοί του Marceau Pivert]) και κεντριστές (blumistes [οπαδοί του Blum]). Μετά την ήττα, εκτράπηκε σε συνεργασία με τους ναζί, με ανάληψη αξιωμάτων έως και υπουργού, το 1944, της κυβέρνησης υπό τον Pierre Laval (πρωθυπουργός του καθεστώτος Vichy που, μετά την απελευθέρωση της Γαλλίας, κρίθηκε ένοχος και τουφεκίσθηκε). Το 1945, καταδικασμένος ερήμην στην εσχάτη, κρυβόταν, προστατευόμενος από τα φασιστικά κυκλώματα, στη Γένουα, προσπαθώντας μάταια να διαφύγει στην Ισπανία ή Αργεντινή, και τελικώς βρήκε το 1947 άσυλο στο Τουρίνο, στο μοναστήρι San Vito, μέχρι το θάνατό του οκτώ χρόνια αργότερα²³⁶.

3.2.2.4. Για τον πολιτισμό, για την πατρίδα

Ο πολιτισμός, το ισχυρό έρεισμα στη σκέψη του Edgar Morin, δεν έμεινε, ως ιδεώδες, στο απυρόβλητο. Η βαρβαρότητα θεωρήθηκε σύμφυτο στοιχείο του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Οι ενστάσεις στις απόψεις του Edgar Morin μπορούν να εστιάσουν στην επικέντρωσή του στο επιφαινόμενο και στην ύστερη αποσιώπηση, μέσα στις απόψεις του, της μαρξιστικής προσέγγισης περί πάλης των τάξεων. Η βία στην ευρωπαϊκή ιστορία (και η ωμή βαρβαρότητα που τη συνόδευε) ήταν απόρροια της ανειρήνευτης σύγκρουσης των κοινωνικών τάξεων για την επικράτηση μέσω διασφάλισης της εξουσίας και κατ' επέκταση την κτήση των υλικών αγαθών. Ο πολιτισμός, ο οποίος, σύμφωνα με τον Edgar Morin, συνόδευε τη βαρβαρότητα αγγίζοντας σε κάθε εποχή θαυμαστά επίπεδα λεπτότητας, ήταν μέρος του υλικού οφέλους που προσπορίζονταν οι κατέχοντες την εξουσία. Παραβλέπεται, εξάλ-

λου η λειτουργία και ο πολιτισμός του κεφαλαιικού τρόπου παραγωγής, με τις μεταλλαγές της βαρβαρότητας σε νέες μορφές και εκφράσεις, φερ' ειπείν τη διαμόρφωση εξειδικευμένων υλικών αναγκών της κοινωνίας της αφθονίας, τον απομονωτισμό στις κοινωνικές σχέσεις, την αδιαφορία των υψηλών κοινωνικών στρωμάτων στη δυσπραγία των μη προνομιούχων. Ένα σημείο προς αντίκρουση με ιδιαίτερη σοβαρότητα είναι, στο στοχασμό του Edgar Morin, η αναθεώρηση της ιστορικής συμβολής των επαναστάσεων, με το σκεπτικό της βαρβαρότητας (αιματηρή βία) που τις συνόδευε. Οι επιφυλάξεις του Edgar Morin καλύπτουν τη σοσιαλιστική ρωσική επανάσταση του 1917 αλλά και την αστική γαλλική επανάσταση του 1789. Αντικειμενικά εξιδανικεύεται η κοινωνική γαλήνη, με την αναίρεση του ρόλου των επαναστάσεων ως προοδευτικών τομών στην κοινωνική εξέλιξη, προς χάριν της συνέχειας που συνιστούσε στην κάθε περίπτωση ο σεβασμός της νομιμότητας του κοινωνικού καθεστώτος εν ισχύι.

Σε ομιλία, στη Θεσσαλονίκη, το 2003, ο Edgar Morin ανέπτυξε το θέμα της ιστορικής οικονομικής - κοινωνικής - πολιτιστικής εξέλιξης της περιοχής της Μεσογείου, καταθέτοντας το απόσταγμα αντιλήψεων που εγχαράχθηκαν στη σκέψη του στη μετα-μαρξιστική περίοδο του στοχασμού του, στις δεκαετίες έως τον 21ο αιώνα²³⁷. Επανήλθε στην έννοια του homo demens [τρελλός άνθρωπος], υπονοώντας τη διάσταση μεταξύ της τάξης, χαρακτηριστικής στις εκδηλώσεις του ζώντος οργανισμού (régularité • fonctionnalité • , σε σχέση με την ανθρώπινη αταξία, που σημειώνει απορρυθμίσεις (dérégulation, défonctionnalisation)²³⁸, και ζήτησε την επαναμυθοποίηση της φιλοσοφίας και δημοκρατίας, με την έννοια της επιστροφής σε μία δυνατή συναισθηματική αξία. Ως τέτοια προσδιόρισε την παγκοσμιότητα, τις παγκόσμιες ιδέες. Αναδύθηκαν προτάσεις για αναγέννηση του πολιτισμού, για την κατασκευή του νέου μύθου, μίας ιδέας ισχυρής, που θα κατέχει †... μία δύναμη συναισθηματική, μυστική, σχεδόν υπερμεγέθη²³⁹. Τονίσθηκε το ιδεώδες της αδελφοσύνης, ως μίας έννοιας στο μυαλό των ανθρώπων οι οποίοι, ανήκοντας σε ένα έθνος, δοκιμάζουν το †πολύ έντονο συναίσθημα που μπορεί να ονομασθεί πατρίδα²⁴⁰ (ο ορισμός του Morin απείχε από τον αντίστοιχο, οικονομικοκεντρικό, της Rosa Luxemburg, η οποία, ενώπιον δικαστών, το 1914, αντικρούοντας την κατηγορία ότι ήταν άπατρις, καθόρισε την έννοια της πατρίδας ως το σύνολο των ανδρών και γυναικών εργαζομένων, ως τη βελτίωση της ζωής, της ηθικής υπόστασης, της διανοητικής δύναμης των μεγάλων μαζών που συνιστούν ένα λαό²⁴¹). Ο επαναπροσδιορι-

σμός της αδελφοσύνης, μύθου που ενώνει, μπορεί να οδηγήσει στην υποβάθμιση των συνόρων σε συντελεστή δευτερεύουσας σημασίας, στην κατανόηση, ομόνοια, απόκτηση αίσθησης κοινής ταυτότητας²⁴².

4. Ο Εβραίος Edgar Morin

Η εβραϊκή συλλογική μνήμη με τον απορρέοντα πολιτισμό²⁴³ μεταφέρθηκε στον Edgar Morin κυρίως μέσω του πατέρα του, Βιντάλ, και των άλλων συγγενών. Οι αντιλήψεις του, στα γραπτά του, φαίνονται επηρεασμένες από την εβραϊκή ταυτότητα.

Ο Edgar Morin, που άκουγε, από την παιδική ηλικία του, σχόλια εναντίον των Εβραίων συνοδευόμενα από ένα περιφρονητικό χαρακτηρισμό (« yourin »), ανέπτυξε, φυσικώ τω λόγω, μίσος εναντίον του κάθε μορφής κοινωνικού εξοστρακισμού. Μετά, ο κοινωνικός αποκλεισμός μετέπεσε στο ρατσισμό. Η άνοδος των ναζί στη γερμανική κυβέρνηση το 1933 έφερε αντισημιτικά νομοθετικά μέτρα. Σε μία περίπτωση ανάμεσα στα θύματα, ο Edmund Husserl (ο Edgar Morin ήταν θαυμαστής, αργότερα, του φιλοσοφικού έργου του) υπέστη κυρώσεις σε βάρος της ακαδημαϊκής ζωής του, που του γνωστοποιήθηκαν από το Martin Heidegger, επίκουρο συνεργάτη του το 1920-1923, προσχωρήσαντα στους ναζί (παρεμπιπτόντως, η θητεία του Heidegger σε υψηλά αξιώματα του Τρίτου Ράιχ κατά το επίμαχο διάστημα 1933-1945 θεωρήθηκε από την παλαιά γνώριμο –ερωτική σύντροφο– Εβραία Hannah Arendt, συγγραφέα διατριβής κατά του «σταλινισμού»²⁴⁴, πλημμέλημα). Το αντίβαρο στη Γαλλία, με την επικράτηση του Λαϊκού Μετώπου το 1936 με πρωθυπουργό τον Εβραίο Léon Blum, στήριξε το πνεύμα αντίστασης. Οι εβραϊκές ελπίδες ακυρώνονταν όμως από τον άτιμο ρόλο των Βρετανών, υποστηρικτών του χιτλερισμού με την σκοπιμότητα εξουδετέρωσης του κομμουνισμού, δεδομένου ότι τα πρώτα θύματα ήταν οι Εβραίοι. Η εφημερίδα *Daily Mail* το 1936 θεώρησε το Hitler ως πρωταθλητή της Ευρώπης, η *Daily Mirror* ενέκρινε το ναζιστικό διάταγμα αφαίρεσης της υπηκοότητας από Γερμανοεβραίους, η *Sunday Express* διαμαρτυρήθηκε για τη μαζική έξοδο Γερμανοεβραίων προς τη Βρετανία στα τέλη του 1938 μετά τη Νύκτα των Κρυστάλλων, η *Daily Telegraph* φιλοξένησε άρθρο του Winston Churchill υπέρ των γερμανικών εξοπλισμών και της χιτλερικής πολιτικής έναντι της Σουδητίας. Τα μέσα ενημέρωσης εξοβέλιζαν συστηματικά την αντιφασιστική αρθρογραφία. Στην εφημερίδα *Times of London*, οι υπεύθυνοι απέλυσαν δημοσιογράφο που διατύπωσε αντιχιτ-

λερικά σχόλια, η *News Chronicle* υπέστη επιθέσεις για την υπεράσπιση των Εβραίων με το σχολιασμό ότι όφειλε να μεταβάλει τον τίτλο σε *Jews Chronicle*²⁴⁵. Οι εργατικοί τήρησαν, εναντίον των μπολσεβίκων, όμοια στάση. Ο sir Walter Citrine, γενικός γραμματέας των αγγλικών Trade Unions, στο διάστημα από τις 14 Σεπτεμβρίου έως 28 Οκτωβρίου 1935 πραγματοποίησε ταξίδι στη Σοβιετική Ένωση, όπου βρήκε την κατάσταση ζοφερή, και επέστρεψε αποκαρδιωμένος για την προοπτική του σοσιαλισμού σε αυτή τη χώρα²⁴⁶.

Ο Edgar Morin βίωσε τον αντισημιτισμό ορισμένων διανοουμένων στη Γαλλία. Ο Louis-Ferdinand Céline, για παράδειγμα, δεν ενέκρινε τον κομμουνισμό, αλλά ούτε τον καπιταλισμό, τον οποίο θεωρούσε έργο των Εβραίων (στο ίδιο συμπέρασμα –οι Εβραίοι, όχημα του καπιταλισμού– κατέληγε ο Ezra Pound, στο έργο του *Usura Canto*)²⁴⁷. Εβραίοι χάθηκαν, θύματα του φυλετισμού. Μπορεί να αναφερθεί ο Walter Benjamin, ο οποίος μελετούσε στο Παρίσι, κατέφυγε το θέρος 1940 στη νότια Γαλλία και, στην προσπάθεια για διαφυγή, αυτοκτόνησε στα ισπανικά σύνορα μετά από πληροφόρηση ότι θα παραδίδονταν στην αστυνομική αρχή του καθεστώτος Vichy (η ρήση του ότι όλα τα σημάδια πολιτισμού είναι ταυτοχρόνως εκδηλώσεις βαρβαρότητας θεωρήθηκε αργότερα προφητική από τον Edgar Morin κατά την εκτίμηση της ηθικής απαξίωσης της κοινωνίας της αφθονίας²⁴⁸). Άλλοι Εβραίοι αντέστησαν δυναμικά, υψώνοντας τα όπλα στον πόλεμο κατά του φασισμού και του αντισημιτισμού. Ο ιστορικός Marc Bloch (συνιδρυτής –με το Lucien Febvre– της επιθεώρησης *Annales d'histoire économique et sociale*), μετά την κατάληψη της νότιας Γαλλίας (zone libre της κυβέρνησης του Vichy) από τους ναζί το 1943 εντάχθηκε στην εθνική αντίσταση, συνελήφθη από τη Gestapo, βασανίσθηκε και εκτελέστηκε. Ο Edgar Morin, σε εκείνες τις περιστάσεις, ενεπλάκη σε ένα αγώνα που γνώριζε ότι ήταν βίαιος και ανηλεής. Ωστόσο κατέληξε να δείξει προτίμηση στις ουμανιστικές επιλογές, με την παράθεση απόψεων για πνεύμα επιείκειας, όπως είπαμε, προς τους διώκτες των Εβραίων.

Εβραίοι κομμουνιστές

Το 1967, το γαλλικό κόμμα ασχολήθηκε με προβλήματα (επιθετικές συμπεριφορές, απειλές), τα οποία δημιουργούσαν οι σιωνιστές εις βάρος κομμουνιστών εβραϊκής καταγωγής²⁴⁹. Κατά μία έννοια, το ζήτημα της εσωεβραϊκής σύγκρουσης τάσεων ενδεικτικών των αντίθετων πολιτιστικών αφετηριών (εβραιοκεντρικός σιωνισμός, διεθνιστικός κομμουνισμός) συνδεόταν με εκπεφρασμένες απόψεις

του Edgar Morin για τις ταυτότητες των Εβραίων. Ανατρέχοντας στο παρελθόν του, θυμόταν, αναφορικά με τη θητεία του στον κομμουνισμό, ότι, ευθύς εξαρχής, δεν διακατεχόταν από τον αφηρημένο επαναστατισμό όσων Εβραίων μπολσεβίκων οδηγήθηκαν στην άσκηση του τρόμου προσβλέποντας στην πάση θυσία εξυπηρέτηση του υπέρτατου καθήκοντος, της λύτρωσης της ανθρωπότητας (και κατέληξαν, αυτοί επίσης, θύματα κατά τις εσωκομματικές εκκαθαρίσεις). Αντιθέτως, αξιολογούσε ανέκαθεν τις εθνικές και θρησκευτικές ταυτότητες²⁵⁰ –δεν αποποιούνταν τη δική του εβραϊκή πολιτιστική ταυτότητα–. Επίσης, κατά την κομμουνιστική περιόδό του, απομακρυνόταν ακόμη περισσότερο από τα ταξικά ζητούμενα με επιπλέον στροφή, εκτός από τον πολιτισμό της εβραϊκής ταυτότητας, σε αιτήματα που είχαν ρίζες στο Διαφωτισμό –αυτοπροσδιοριζόταν ταυτοχρόνως ως γκωλλιστής (πατριώτης)–²⁵¹. Η παράδοση του Διαφωτισμού ήταν δεδομένη στη σκέψη του Εβραίου θεού του –του Karl Marx–, ο ίδιος προτιμούσε όμως την υιοθέτηση ενός δεύτερου Εβραίου θεού –του Sigmund Freud– και τη νόθευση της ταξικής κατηγοριοποίησης της κοινωνίας με τον παραμερισμό της θεωρίας της ταξικής πάλης προς όφελος της διερεύνησης της ανθρωπολογικής αβύσσου. Παρέμενε πιο κοντά στο Μονταίνιο, που ενδιαφερόταν για την ψυχή [πνεύμα] και όχι για τον αυτοπαραγόμενο άνθρωπο [φύση].

Όταν στη δεκαετία 1950 ανεφύησαν τα προβλήματα του υπαρκτού σοσιαλισμού, με τις «εξεγέρσεις» [αντεπαναστατικές κινήσεις] στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, ο Edgar Morin εγκατέλειψε οριστικά τη θεωρία του μεσσία (προλεταριάτο) και στράφηκε στις ανθρωπολογικές (πολιτιστικές) θεωρήσεις της εβραϊκής ταυτότητας.

Σε αυτό το πεδίο, κράτησε ίσες αποστάσεις, μακριά από το πρότυπο του «θεωρητικού Εβραίου μπολσεβίκου» (με αυτό τον όρο, αποκαλούσε τους Εβραίους λενινιστές, φανατικούς αντισιωνιστές, αντι-ισραηλινούς, που αγνοούσαν την πατρίδα, εθνότητα, θρησκεία), αλλά και του «Εβραίου του πυρήνα» (διώκτες εκείνων που τους καταδίωξαν, οπαδοί του παρανοϊκού εγωκεντρισμού). Υιοθετούσε το «εβραϊκό πνεύμα», όπως αποκαλούσε τον εβραϊκό αφομοιωτισμό, το πνεύμα των ριζοσπαστικών απόψεων του Karl Marx, Sigmund Freud, Albert Einstein, Edmund Husserl, αναπτυγμένο στον αποκομμένο Εβραίο που βίωνε τη χειραφέτηση, την ευρωπαϊκή κοσμική σκέψη και επιστήμη²⁵². Επιπλέον ενστερνίσθηκε, όπως αναφέραμε, τις αντιλήψεις της Εβραίας Simone Weil για τις ανθρώπινες αξίες και για την ιδέα της συγγνώμης και άφε-

σης, που συνάντησε αποδοχή από χριστιανούς στοχαστές και βρήκε αργότερα έδαφος για διδασκαλία στα μαθήματα φιλοσοφίας σε καθολικά πανεπιστήμια. Με συναφή οπτική, έβλεπε πολυδιάστατα τα αντισημιακά εγκλήματα, τα συνέδεε με άλλες παρεκκλίσεις. Προέβαινε σε εξίσωση του χιτλερισμού και «σταλινισμού», σε εξίσωση των Αλγερινών θυμάτων των Γάλλων και των Γάλλων θυμάτων των Αλγερινών²⁵³.

Για το κράτος του Ισραήλ

Κατά δήλωσή του, ο Edgar Morin είχε πολιτιστική ταυτότητα (Εβραίος), δεν είχε εθνική ταυτότητα (Ισραηλίτης).

Η αντίθεση του Edgar Morin στην κατάκτηση της «υπεσχημένης γης» (Παλαιστίνη) τον έσπρωχνε να δηλώσει ότι αποστρεφόταν τις απαιτήσεις του εβραϊκού έθνους. Η αντίθεση στην «ερατική αποστολή» του Ισραήλ παρέμενε λεκτικό σχήμα, δεν εξελισσόταν σε δράση υπέρ των Αράβων της Παλαιστίνης, για τους οποίους παραδεχόταν ότι ένοιωθε περιφρόνηση και αδιαφορία²⁵⁴. Για το Ισραήλ, υπερεκτιμούσε το αποτέλεσμα της ναζιστικής θηριωδίας ως παράγοντος καθοριστικού για τη δημιουργία του κράτους το 1948²⁵⁵, με αποσιώπηση του κύριου, της πολιτικής παραμέτρου (αφ' ενός απόφαση του αγγλικού ιμπεριαλισμού για συνεργασία με το σιωνισμό, προς εγκατάσταση ενός κράτους-χωροφύλακα στην αραβική περιοχή, αφ' ετέρου σοβιετική συναίνεση στηριγμένη στην προσδοκία παρέμβασης των προοδευτικών Εβραίων για εγκαθίδρυση ενός ισραηλινού κομμουνιστικού κράτους - αντίβαρου στα αντιδραστικά αραβικά καθεστώτα). Απέδιδε τη στήριξη στο νέο κράτος εκ μέρους των Εβραίων, που ανήκαν –όπως ο ίδιος– στη διασπορά, σε ψυχολογικούς παράγοντες, πρώτον στο αίσθημα υπερηφάνειας (ακυρώνονταν οι κατηγορίες εναντίον του έμπορου και δειλού Εβραίου) και δεύτερον στο σύνδρομο της Βαρσοβίας, σε μία αλληλεγγύη προερχόμενη από αντανάκλαστικά γκεττοποίησης (περιχαράκωση του νέου έθνους από τους εχθρούς γείτονες). Η ομοθυμία των Εβραίων της διασποράς στην υποστήριξη του γενέθλιου τόπου και του [σιωνιστικού] Ισραήλ συγκρινόταν, σύμφωνα με τον Edgar Morin, με τη διπλή πίστη των κομμουνιστών των καπιταλιστικών χωρών στην εθνική πατρίδα τους και στην οικουμενική πατρίδα Σοβιετική Ένωση.

Το κράτος του Ισραήλ παραπέμπει στην πολυπλοκότητα της καταγραφής του εβραϊκού ζητήματος. Όπου υπεισέρχονταν μηχανισμοί εξουσίας, το εβραϊκό ζήτημα δεχόταν ποικίλες, ιδιότυπες αντιμετώπισεις (για παράδειγμα, η εβραϊκή

παράμετρος της ταυτότητας του V.I. Lenin κρίθηκε ασύμφορη για την προώθηση σοβιετικών σχεδιασμών που εκμεταλλεύονταν τις επιδράσεις της μεγαλορωσικής ιδεολογίας στη συνείδηση των πολιτών εντός του κομμουνιστικού κράτους, γι' αυτό αποκρυβόταν²⁵⁶). Στην πολιτική, η εβραϊκή ταυτότητα επικλυπτόταν μετά το 1947 από την ισραηλινή. Το γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα, πολιτικός φορέας ενάντιος στο ισραηλινό κράτος, έλαβε κατ' επανάληψη επικριτική στάση. Σταχυολογώντας, το 1967 –εν όψει της αραβοϊσραηλινής σύρραξης– απασχόλησαν την κεντρική επιτροπή του κόμματος ζητήματα σχετικά με το Ισραήλ²⁵⁷. Κατά το αραβικό ενεργειακό μποϋκοτάζ, ο γενικός γραμματέας του κόμματος Georges Marchais κάλεσε, το Δεκέμβριο 1973, τα συνδικάτα της εργατικής συννομοσπονδίας CGT να προπαγανδίσουν το μήνυμα υποστήριξης του μέτρου με στόχο τον εξαναγκασμό των Ισραηλινών σε εφαρμογή των αποφάσεων των Ηνωμένων Εθνών²⁵⁸. Αντιθέτως, ο Edgar Morin στάθηκε προσεκτικός. Στην επίδειξη διακριτικότητας, κατά τη μνεία κρατικών συμφερόντων (*la raison d'Etat*), εντάσσονται οι διατυπώσεις, σε γραπτά του, που εμφανίζουν το ισραηλινό κράτος άχρωμο, κατά συνέπεια τη δομή εξουσίας του κεκαθαυμένη.

Βιβλιογραφία

- 1 Cf. Alexandros Dagkas, *Le mouvement social dans le Sud-Est européen pendant le XXe siècle : questions de classe, questions de culture*, Editions épimétre, Thessalonique 2008, pp. 9-13.
- 2 Cf. Anselm Jappe, *Crédit à mort. La décomposition du capitalisme et ses critiques*, Editions Lignes, Paris 2011, passim.
- 3 Cf. Jean-Paul Sartre, *Critique de la raison dialectique. Précédé de Questions de méthode*, tome 1 (*Théorie des ensembles pratiques*), Editions Gallimard, Paris 1967, p. 12.
- 4 Cf. *Cosmopolitisme et réaction. Le triangle France-Allemagne-Italie dans l'entre-deux-guerres*, responsables Ute Lemke - Massimo Lucarelli - Emmanuel Mattiati, Presses Universitaires de Savoie, Chambéry (sous publication).
- 5 Cf. Domenico Losurdo, *Liberalism. A Counter-History*, Verso, London etc. 2011.
- 6 Cf. Edgar Morin, *Mes démons*, Stock, Paris 1994, pp. 41, 292.
- 7 Cf. David Berry, *A History of the French Anarchist Movement, 1917-1945*, AK Press, Oakland (CA) 2009, p. 158.
- 8 *Ibid.*, p. 149.
- 9 Cf. Jean Rabaut, *Tout est possible ! Les « gauchistes » français 1919-1944*, Denoël, Paris 1974.
- 10 Cf. *Correspondance Alexandre Vialatte - Henri Pourrat, 1916-1959*, v. 5, textes réunis, présentés et annotés par Sylviane Coyault et Agnès Spiquel, Cahiers d'Etudes sur les Correspondances des XIXe et XXe siècles, Cahier No 17, Presses Universitaires Blanc-Pascal, Clermont-Ferrand 2008, p. 77.
- 11 Cf. *Challenge to Mars. Essays on pacifism from 1918 to 1945*, edited by Peter Brock - Thomas P. Socknat, University of Toronto Press, Toronto etc. 1999, p. 131.
- 12 Cf. Philippe Burrin, *La dérive fasciste. Doriot, Déat, Bergery, 1933-1945*, Seuil, Paris 1986, pp. 360-384.
- 13 Cf. *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français*, sous la direction de Jean Maitron et Claude Penner, Editions ouvrières, Paris 1964-1997, passim.
- 14 Cf. *Une vie révolutionnaire, 1883-1940. Les mémoires de Charles Rappoport*, texte établi et annoté par Harvey Goldberg et Georges Haupt, édition achevée et présentée par Marc Lagana, Editions de la Maison des sciences de l'homme, Paris 1991.
- 15 Cf. John Hellman, *The communitarian third way. Alexandre Marc's ordre nouveau, 1930-2000*, p. 172.
- 16 Cf. Karl Dietrich Bracher, *Die Krise Europas seit 1917*, Propyläen Verlag, Frankfurt am Main etc. 1997, pp. 98-106.
- 17 Cf. A. Beltran, « La France (1914-1945) », *Industrialisation et sociétés en Europe occidentale. Du début des années 1880 à la fin des années 1960. France, Allemagne-RFA, Italie, Royaume-Uni et Benelux*, sous la direction de Dominique Barjot, CNED - SEDES, Paris 1997, pp. 238-242.
- 18 Cf. Christophe Charle, *La crise des sociétés impériales. Allemagne, France, Grande-Bretagne (1900-1940). Essai d'histoire sociale comparée*, Éd. du Seuil, Paris 2001, pp. 358-414.
- 19 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, p. 76.
- 20 Cf. Nicolas Faucier, *Pacifisme et Antimilitarisme dans l'entre-deux-guerres (1919-1939)*, Spartacus, Paris, 1973, pp. 45-65.
- 21 *Ibid.*, p. 66.
- 22 Cf. F.-G. Dreyfus, « Le pacifisme en France (1930-1940) », *Le pacifisme en Europe. Des années 1920 aux années 1950*, sous la direction de Maurice Vaisse, Bruylant, Bruxelles 1993, (pp. 137-144) p. 140.
- 23 Cf. Faucier, *Pacifisme...*, *op. cit.*, p. 68.
- 24 *Ibid.*, pp. 72-73.
- 25 Cf. Mona Siegel, *The Moral Disarmament of France. Education, Pacifism, and Patriotism, 1914-1940. Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare*, Cambridge University Press, Cambridge 2004, passim.
- 26 Cf. Dreyfus, « Le pacifisme... », *op. cit.*, p. 141. Ο Challaye υποστήριξε μετά το 1940, μαζί με άλλους πρώην αριστερούς, το καθεστώς του Vichy με πασιφιστικές ιδέες και αρθρογράφησε σε έντυπα των συνεργατών (« collabos »).
- 27 Cf. Y. Santamaria, « La section française de l'Internationale communiste dans la 'Lutte pour la Paix' (1931-1941) », *Le pacifisme en Europe. Des années 1920 aux années 1950*, sous la direction de Maurice Vaisse, Bruylant, Bruxelles 1993, (pp. 145-166) p. 146.

- 28 *Ibid.*, p. 147.
- 29 Cf. Serge Wolikow, *L'Internationale communiste, 1919-1943. Le Komintern ou le rêve déchu du parti mondial de la révolution*, Editions de l'Atelier, Ivry-sur-Seine 2010.
- 30 Cf. Santamaria, « La section... », *op. cit.*, p. 148.
- 31 *Ibid.*, pp. 147-152.
- 32 Cf. Faucier, *Pacifisme...*, *op. cit.*, p. 101.
- 33 *Ibid.*, pp. 103-104.
- 34 *Ibid.*, pp. 105-115.
- 35 *Ibid.*, p. 135.
- 36 Cf. Jacques Delperrie de Bayac, *Histoire du Front Populaire*, Fayard, 1972, pp. 113-197, 425-451.
- 37 Cf. M. Cradel, « A Pro-War Peace Movement? The British Movement for Collective Security (1936-1939) », *Le pacifisme en Europe. Des années 1920 aux années 1950*, sous la direction de Maurice Vaisse, Bruylant, Bruxelles 1993, (pp. 167-182) p. 171.
- 38 Cf. Faucier, *Pacifisme...*, *op. cit.*, p. 99.
- 39 Cf. Cradel, « A Pro-War... », *op. cit.*, pp. 171-172.
- 40 Cf. Faucier, *Pacifisme...*, *op. cit.*, pp. 84-86.
- 41 Cf. Dreyfus, « Le pacifisme... », *op. cit.*, pp. 139-140.
- 42 Cf. Faucier, *Pacifisme...*, *op. cit.*, pp. 132-135.
- 43 *Ibid.*, pp. 115-116.
- 44 *Ibid.*, pp. 118-119.
- 45 Cf. Dreyfus, « Le pacifisme... », *op. cit.*, p. 143.
- 46 Cf. Faucier, *Pacifisme...*, *op. cit.*, pp. 135-136.
- 47 *Ibid.*, pp. 128-129. Ο συγγραφέας, μολονότι πολέμιος των «σταλινικών», επιβεβαιώνει ότι οι Σοβιετικοί πράγματι προωθούσαν τη δημοκρατική ενότητα, ματαιώς, προτού συγκατανεύσουν στο σύμφωνο Molotov-Ribbentrop το 1939.
- 48 *Ibid.*, pp. 136-137.
- 49 *Ibid.*, pp. 136-138.
- 50 Cf. Santamaria, « La section... », *op. cit.*, pp. 157-162.
- 51 Cf. Simone Weil, *OEuvres*, Gallimard, Paris 1999.
- 52 Cf. Claude Lévy, « Autour de Jean Luchaire : le cercle éclaté de *Notre Temps* », *Entre Locarno et Vichy. Les relations culturelles franco-allemandes dans les années 1930*, dirigé par Hans Manfred Bock, Reinhart Meyer-Kalkus et Michel Trebitsch, volume II, CNRS, Paris 1993, pp. 121-130.
- 53 Cf. Walter Laqueur, *Weimar. A Cultural History, 1918-1933*, Putnam, New York 1974. Rita Thalmann, « Du cercle de Sohlberg au Comité Franco-Allemagne : une évolution ambiguë de la coopération franco-allemande », *Entre Locarno...*, *op. cit.*, pp. 67-86.
- 54 Cf. Thalmann, « Du cercle de Sohlberg au Comité Franco-Allemagne : une évolution ambiguë de la coopération franco-allemande », *Entre Locarno...*, *loc. cit.*
- 55 Cf. Albrecht Betz, « Céline im Dritten Reich », *Entre Locarno...*, *op. cit.*, pp. 715-730.
- 56 Cf. Joseph Juri, « Bernanos et le nazisme », *Entre Locarno...*, *op. cit.*, pp. 701-714.
- 57 Cf. George L. Mosse, *The Fascist Revolution. Toward a General Theory of Fascism*, Howard Fertig, New York 1999, γαλλική μετάφραση: *La révolution fasciste. Vers une théorie générale du fascisme*, Ed. du Seuil, Paris 2003, p. 139.
- 58 Cf. Frédéric Eccard, *Dans l'Italie de Mussolini*, La Cause, Carrières-sous-Poissy 1938, 27 pp. (ανατύπωση από το *Revue des Deux Mondes*).
- 59 *Id.*, *Le bolchevisme paralyse la France*, Belfort 1938, 37 pp. (ανατύπωση από το *Revue des Deux Mondes*, 1-5-1938).
- 60 *Id.*, « Moscou à Paris », *Revue des deux mondes*, No 1, 1936.
- 61 Cf. Théodore Aubert, *L'U.R.S.S. et le Komintern agents de la crise internationale*, Entente Internationale Anticomuniste, Informations politiques No 4/39, Genève 1939, (15 pp. [ανατύπωση από το *Journal de Genève*]) p. 4.
- 62 *Ibid.*, p. 7.
- 63 *Ibid.*, pp. 4-5.
- 64 Cf. de Bayac, *Histoire...*, *op. cit.*, pp. 67-83.
- 65 Cf. Pierre Milza - Serge Berstein - Nicola Tranfaglia - Brunello Mantelli, *Dizionario dei fascismi*.

Personnaggi, partiti, culture e istituzioni in Europa dalla Grande guerra a oggi, Dizionari Bompiani, Milano 2002, pp. 198-200.

66 Η ιστορική χρήση του όρου «βοναπαρτισμός» παραπέμπει στο πολιτικό κενό και στη δυαδική εξουσία στη Γαλλία το 1848-1851. Διατυπώνεται με σαφήνεια στο έργο του Karl Marx *H 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, με περαιτέρω προσεγγίσεις και τη γνωστή ρήση, το 1890: «...στις μέρες μας, ο κάθε κανάγιας ηγέτης, nolens volens, πάει στο βοναπαρτισμό [επωφελείται από το κενό εξουσίας]» (Engels an Sorge, *MEW*, 37, Dietz Verlag, Berlin 1974, p. 381). Ο Trotski διακόσμησε, το 1935, την καθοδήγηση Stalin με τον όρο του «σταλινικού βοναπαρτισμού» (« bonapartisme staliniste », cf. Léon Trotsky, *L'Etat ouvrier, Thermidor et Bonapartisme. Etude historique et théorique*, Editions Librairie du Travail, Paris 1935, 32 pp.), όμως η νύξη είχε πρόσθετο ενδιαφέρον: το κεντρικό σημείο της υπόθεσης ήταν ότι η σοβιετική (εργατική) εξουσία εγκαθίδρυσε ένα εργατικό κράτος, αλλά δεν μπορούσε να το διαχειρισθεί απευθείας και ήταν υποχρεωμένη να ανέχεται μία βοναπαρτιστική γραφειοκρατία. Εξάλλου, η γραφειοκρατία, κυβερνώντας στο όνομα της εργατικής επανάστασης, δεν μπορούσε να διαγράψει τις εργατικές κατακτήσεις. Η υβριδική κατάσταση ισορροπίας, που η μία δύναμη δεν μπορούσε να εξουδετερώσει την άλλη, οδήγησε το σοβιετισμό στο βοναπαρτισμό. Το δίλημμα της δυνατότητας ύπαρξης μίας γραφειοκρατίας ή μίας εργατικής αυτοδιαχείρισης επανήλθε, άλυτο, στα καθεστώτα του υπαρκτού σοσιαλισμού.

67 Cf. Faucier, *Pacifisme...*, *op. cit.*, pp. 136-136.

68 Cf. Janine Mossuz-Lavau - Henri Rey, *Les fronts populaires*, GIUNTI, Firenze 1994, pp. 126-135.

69 Cf. David Fisher, *Romain Rolland and the Politics of Intellectual Engagement*, University of California Press, Berkeley etc. 1988, pp. 177-204.

70 Πρόκειται για το μυθιστόρημα Arthur Koestler, *Sonnenfinsternis*, Elsinor Verlag, Coesfeld 2010 (μετάφραση στα ελληνικά: *Το μηδέν και το άπειρο*).

71 Cf. Hélène Roussel, « A propos des rapports de Willy Münzenberg en exil avec l'opinion publique française jusqu'à la déclaration de la guerre », *Entre Locarno...*, *op. cit.*, pp. 731-754.

72 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, pp. 46-47.

73 Για τη ζωή του Trotski, πρόσφατο είναι το πόνημα του Robert Service, *Trotsky. A Biography*, Harvard University Press, Cambridge 2009. Ο συγγραφέας, καθηγητής στο University of Oxford, συγγραφέας βιβλίων που έχουν εισπράξει πλήθος βιβλιογραφικών αναφορών –βιογράφος επίσης των V.I. Lenin και J.V. Stalin–, δέχθηκε συντριπτική κριτική για την ερευνητική προχειρότητα, τις ανακρίβειες και σφάλματα που καταγράφονται στο κείμενό του, cf. Bertrand M. Patenaude, “Reviews of Books, Robert Service, *Trotsky: A Biography*, Cambridge: Belknap Press of Harvard University Press, 2009. David North, *In Defense of Leon Trotsky*, Oak Park, Mich.: Mehring Books, 2010”, *The American Historical Review*, 116, No 3, June 2011, pp. 900-902.

74 Ήταν το βιβλίο Léon Trotski, *Les Crimes de Staline. La Révolution trahie*, traduit du russe par Victor Serge, Editions Bernard Grasset, Paris 1937.

75 Cf. *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français*, *op. cit.*, passim. *Komintern. L'histoire et les hommes. Dictionnaire biographique de l'Internationale communiste en France, en Belgique, au Luxembourg, en Suisse et à Moscou, 1919-1943*, sous la direction de José Gotovitch et Mikhaïl Narinski, Paris 2001, passim.

76 Cf. Jean-Louis Panné, *Boris Souvarine*, Robert Laffont, Paris 1993.

77 Cf. Boris Souvarine, *Staline. Aperçu historique du bolchévisme*, réédition : Ivrea, Paris 1992.

78 *Id.*, *Cauchemar en URSS*, réédition : Agone, Paris 2001, και διάφορα άλλα πονήματα.

79 Cf. Georges Friedmann. *Un sociologue dans le siècle, 1902-1977*, sous la direction de Pierre Grémion - Françoise Piotet, CNRS, Paris 2007, pp. 16-17, 33.

80 Cf. Georges Friedmann, *La crise du progrès. Esquisse d'histoire des idées, 1895-1935*, Gallimard, Paris 1936.

81 *Id.*, *De la Sainte Russie à l'U.R.S.S.*, Gallimard, Paris 1938.

82 Cf. Georges Friedmann..., *op. cit.*, p. 157.

83 Cf. Georges Friedmann, *Journal de guerre*, Gallimard, Paris 1987.

84 *Id.*, *Les problèmes humains du machinisme industriel*, Doctorat d'état, 1946.

85 *Id.*, *Le travail en miettes*, réédition : Idées, Paris 1983.

86 Cf. Olivier Todd, *Malraux. A Life*, Alfred A. Knopf, New York 2005, p. 149.

87 Cf. André Gide, *Retour de l'U.R.S.S. suivi de Retouches à mon Retour de l'U.R.S.S.*, Gallimard,

Paris, réédition : 2009.

88 Cf. André Malraux, *La condition humaine*, αγγλική μετάφραση: *Man's Fate*, Vintage, New York etc. 1990.

89 Cf. Todd, *Malraux...*, *op. cit.*, pp. 179-184, 207-240, 275.

90 Cf. Daniel Guérin, *Fascisme et grand capital. Italie-Allemagne*, Maspéro, Paris 1975.

91 Cf. Christophe Nick, *Les Trotskistes*, Fayard, Paris 2002, *passim*.

92 Cf. Edgar Morin, *Autocritique*, Editions du Seuil, Paris 1970, p. 36.

93 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, pp. 46-47.

94 Cf. Henri-Louis Go, *Freinet à Vence. Vers une reconstruction de la forme scolaire*, Presses universitaires de Rennes, Rennes 2007, *passim*.

95 Cf. Heinz Kühnrich, *Der Partisanenkrieg in Europa, 1939-1945*, Dietz, Berlin 1968, pp. 407-422.

96 Για τη γερμανική αντίπραξη (στρατιωτικά μέτρα, παραστρατιωτικά σώματα, συνεργάτες [κολαμπό]), cf. Colin Heaton, *German Anti-Partisan Warfare in Europe, 1939-1945*, Schiffer Military History, Atglen (PA) 2001, pp. 143-218.

97 Cf. Werner Brockdorff, *Kollaboration oder Widerstand*, Welsermühl, München - Wels 1968, pp. 274-313.

98 Cf. Tauno Saarela, "International and National in the Communist Movement", *Communism National and International*, Tauno Saarela - Kimmo Rentola eds., SHS - Studia Historica 58, Helsinki 1998, pp. 15-40.

99 Cf. Arthur Rimbaud, *Une saison en enfer*, Folio, Paris 1999.

100 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, pp. 47-48.

101 *Ibid.*, pp. 82-83.

102 *Ibid.*, p. 48.

103 *Ibid.*, pp. 208-209, περιγραφή, με διακριτικότητα, των γεγονότων.

104 Cf. Marguerite Duras, *L'Amant*, Editions de Minuit, Paris 1984.

105 Cf. Laure Adler, *Marguerite Duras. A Life*, Victor Gollanz, London 2000, pp. 49-74.

106 *Ibid.*, pp. 75-127.

107 Ήταν τα έργα Marguerite Duras, *Les impudents*, Editions Plon, Paris 1943 (πρώτη έκδοση: Robert Laffont, Paris 1937). *Id.*, *La vie tranquille*, Gallimard, Paris 1944.

108 Cf. Edgar Morin, *L'An zéro de l'Allemagne*, Editions de la Cité Universelle, Paris 1946.

109 Cf. Dionys Mascolo, *Présentation des oeuvres de Saint-Just*, Editions de la Cité Universelle, Paris 1946. Robert Antelme, *L'espèce humaine*, Editions de la Cité Universelle, Paris 1947.

110 Για παράδειγμα, cf. Marguerite Duras, *Moderato Cantabile*, Les Editions de Minuit, Paris 1958.

111 Στο σινεμά, συνεργάστηκε το 1958 με το σκηνοθέτη René Clément (βραβευμένος το 1946 στο φεστιβάλ των Καννών για το αντιστασιακό έργο *La Bataille du rail*) στην κινηματογραφική μεταφορά του βιβλίου Marguerite Duras, *Un barrage contre le Pacifique*, Gallimard, Paris 1950. Το 1959, συνέγραψε το σενάριο της σκηνοθετικής δημιουργίας του Alain Resnais *Hiroshima mon amour*, cf. Georges Sadoul, *Histoire du cinéma mondial. Des origines à nos jours*, Flammarion, Paris 1999, *passim*.

112 Cf. Adler, *Marguerite Duras...*, *op. cit.*, pp. 128-202.

113 Cf. Marguerite Duras, *La Douleur*, Gallimard, Paris 1985.

114 Cf. Martin Crowley, *Robert Antelme. L'humanité irréductible*, préface de Edgar Morin, Lignes, Paris 2004, *passim*.

115 Cf. Dionys Mascolo, *Le communisme. Révolution et communication ou la dialectique des valeurs et des besoins*, Gallimard, Paris 1953.

116 Cf. G. Malenkov, *Report to the Nineteenth Party Congress. On the Work of the Central Committee of the C.P.S.U. (B.)*, Foreign Languages Publishing House, Moscow 1952, p. 34.

117 Cf. Edgar Morin, « Le droit à la réflexion », *Revue française de sociologie*, 6, No 1, janvier-mars 1965, (pp. 4-12) p. 5.

118 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, pp. 212-213.

119 Έργο του ήταν, το 1947, η γεωγραφία της Σοβιετικής Ένωσης, cf. Pierre George, *L'URSS*, Presses Universitaires de France, Paris 1962.

120 Cf. Vladimir Jankélévitch, *Le pardon*, αγγλική μετάφραση: The University of Chicago Press, Chicago 2005.

121 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, p. 161.

122 *Ibid.*, p. 153.

123 Cf. Morin, *Autocritique, op. cit.*, pp. 88-110.

124 *Id.*, *Mes démons, op. cit.*, p. 110.

125 Cf. Robert V. Daniels, *Documentary History of Communism*, Random House, New York 1960, pp. 164-166.

126 Cf. Morin, *Mes démons, op. cit.*, p. 105.

127 Τίθενται υπό διαπραγμάτευση ορισμένες περιπτώσεις στο Isabelle Garo, *Foucault, Deleuze, Althusser et Marx. La politique dans la philosophie*, Démopolis, 2011, *passim*.

128 Cf. Edgar Morin, *Le vif du sujet*, Editions du Seuil, Paris 1982, pp. 13-17.

129 Η υπόθεση Mataroa παραπέμπει στη δράση του Octave Merlier. Ο Merlier, γεννηθείς στο Roubaix το 1897, παντρεύτηκε την Πηνελόπη Λογοθέτη, με την οποία ήταν μαζί στο Παρίσι, στο Institut Néo-hellénique à la Sorbonne με διευθυντή τον Hubert Pernot. Ήταν μέλος και στη συνέχεια διευθυντής του Institut français d'Athènes. Ο Paul Lemerle, μέλος της Ecole française d'Athènes από το 1931 έως το 1941, κατέδωσε (σύμφωνα με διήγηση του Merlier στην καθηγήτρια Ελένη Μπιμπίκου-Αντωνιάδου) στο γαλλικό προξενείο (καθεστώς Vichy) το Merlier ότι ήταν σοσιαλιστής (είχε δραστηριοποιηθεί στο Λαϊκό Μέτωπο [Front populaire] το 1936). Ανακλήθηκε στη Γαλλία και τέθηκε σε κατ' οίκον περιορισμό, μέχρι την απελευθέρωση τον Αύγουστο 1944. Όσον αφορούσε στην πράξη του Lemerle, στις μεταπολεμικές εξελίξεις (ψυχρός πόλεμος) –ευνοϊκές για τους δοσίλογους– δεν υπήρξαν επιπτώσεις εις βάρος του. Ο Merlier τον Ιούνιο 1945 επέστρεψε στην Ελλάδα. Ίδρυσε την Union francohellénique des jeunes ως αναβίωση της Ligue francohellénique des jeunes, παλαιάς εταιρείας με μέλη αστούς (μετά την επίσκεψη του Γάλλου υπουργού παιδείας του Λαϊκού Μετώπου, Εβραίου Jean Zay, το 1937 και τις αντιδικτατορικές εκδηλώσεις, το μεταξικό καθεστώς την είχε κλείσει). Έλαβε έκκληση από το ΚΚΕ να μεσολαβήσει για χορήγηση γαλλικών υποτροφιών ώστε να σωθούν κινδυνεύοντες προοδευτικοί, απευθύνθηκε στους φίλους του στη γαλλική κυβέρνηση και επέτυχε τη χορήγηση 140 υποτροφιών. Για να μην εγερθούν αντιρρήσεις από το ελληνικό καθεστώς, περιλήφθηκαν _____ και 30 μη αριστεροί (αχρωμάτιστοι και άλλοι). Το Δεκέμβριο 1945, το πλοίο Mataroa μετέφερε από τον Πειραιά στον Τάραντα τους προοδευτικούς γαλλόφωνους, με προορισμό το Παρίσι. Περιλαμβάνονταν ο Κορνήλιος Καστοριάδης (στενός συνεργάτης του Edgar Morin, όπως θα δούμε στη συνέχεια), Κώστας Παπαϊωάννου (πρώην μέλος του ΚΚΕ, ακολούθως απόφοιτος φιλοσοφίας στη Σορβόνη, ερευνητής το 1963 στο CNRS, μαρξιστής αντισοβιετικός), Νίκος Σβωρόνος (πτυχιούχος πανεπιστημίου Αθηνών, μέλος της ένοπλης εθνικής αντίστασης [ΕΛΑΣ], ακολούθως διδάκτωρ ιστορίας στη Σορβόνη, ερευνητής στο CNRS, προσχωρήσας μετά τη διάσπαση του ΚΚΕ το 1968 στην αντισοβιετική ομάδα). Κάποιοι με καλύτερες οικονομικές-κοινωνικές δυνατότητες απέδρασαν με άλλα μέσα, για παράδειγμα η Ελένη Μπιμπίκου (τότε Κωνσταντινίδου, μετέπειτα Αντωνιάδου, μέλος του ΚΚΕ και ακολούθως του γαλλικού κόμματος) μετακινήθηκε με μία από τις πρώτες αθηναϊκές πτήσεις της Air France το Μάιο 1947 στο Παρίσι (Ελένη Μπιμπίκου-Αντωνιάδου, πληροφορίες).

130 Cf. François Fejtö, *Histoire des démocraties populaires*, Seuil, Paris 1992.

131 Cf. Goulven Boudic, *Esprit, 1944-1982. Les métamorphoses d'une revue*, Institut Mémoires de l'édition contemporaine, Paris 2005, p. 214.

132 Για λεπτομέρειες, cf. Howard Davies, *Sartre and Les temps modernes*, Cambridge University Press, Cambridge etc. 1987.

133 Cf. Karl Korsch, « Dix thèses sur le marxisme aujourd'hui » (traduites de l'allemand par Maximilien Rubel et Louis Evrard), *Arguments*, No 16, 1959, pp. 26-28. Morin, *Mes démons, op. cit.*, p. 260.

134 Cf. Morin, *Mes démons, op. cit.*, p. 62.

135 *Ibid.*, p. 53.

136 Cf. Jean-Pierre Azéma - Olivier Wieviorka, *Vichy, 1940-1944*, Librairie Académique Perrin, Paris 2004, pp. 84-86.

137 Cf. Nicos Poulantzas, *Political Power and Social Classes*, Verso, London 1968. *Id.*, *State, Power, Socialism*, New Left Books, London - New York 1978.

138 Cf. Morin, *Mes démons, op. cit.*, p. 216.

139 Cf. Jean-Jacques Marie, « Trotsky et Naville », *Les vies de Pierre Naville*, Françoise Blum éd., Presses Universitaires du Septentrion, Villeneuve-d'Ascq 2007, pp. 83-100.

140 Cf. *Les Temps Modernes* (Paris), 16, No 173-174, août-septembre 1960, pp. 196-197.

- 141 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, pp. 219-221.
- 142 Για παράδειγμα, cf. Jacques Girault, *Sur l'implantation du Parti communiste français dans l'entre-deux-guerres*, Editions sociales, Paris 1977, pp. 61-117.
- 143 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, p. 300.
- 144 Για τη γραπτή παραγωγή μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών κρατών, cf. *Stalinism and Nazism. History and Memory Compared*, Henry Rousso ed., University of Nebraska Press, Lincoln - London 2004, σχόλια για την πολιτική διαχείριση της ιστορίας και της μνήμης στη Γαλλία –ειδικά για τον ιστορικό των μαύρων σελίδων του κομμουνισμού Stéphane Courtois, pp. XII-XIII– και κεφάλαια γραμμένα από τον ειδικό του «σταλινισμού», Nicolas Werth (pp. 29-55, 73-95, 111-142).
- 145 Για παράδειγμα, cf. David Roberts, *The Totalitarian Experiment in Twentieth-Century Europe. Understanding the Poverty of Great Politics*, Routledge, London - New York 2006. *Totalitarian and Authoritarian Regimes in Europe. Legacies from the Twentieth Century*, Jerzy Borejsza - Klaus Ziemer, eds., Berghahn Books, New York - Oxford 2006.
- 146 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, p. 189.
- 147 Cf. Vasily Grossman, *Life and Fate*, New York Review of Books, New York 2006.
- 148 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, p. 143.
- 149 *Ibid.*, pp. 78-79.
- 150 Cf. George Sanford, *Katyn and the Soviet massacre of 1940. Truth, justice and memory*, Routledge, London - New York etc. 2005, *passim*.
- 151 Cf. Włodzimierz Borodziej, *The Warsaw Uprising of 1944*, University of Wisconsin Press, Madison 2006, pp. 87-95.
- 152 Cf. Michael M. Laskier, *North African Jewry in the Twentieth Century. The Jews of Morocco, Tunisia, and Algeria*, New York University Press, New York 1994, p. 57, σχετικές δραστηριότητες της οργάνωσης του Hadj Messali στην Αλγερία και Γαλλία.
- 153 Για την ψυχροπολεμική διάσταση των γεγονότων στα κομμουνιστικά καθεστώτα της Ανατολικής Ευρώπης, cf. A. Kemp-Welch, *Poland under Communism. A Cold War History*, Cambridge University Press, Cambridge etc. 2008, p. 116. László Borhi, *Hungary in the Cold War, 1945-1956. Between the United States and the Soviet Union*, Central European University Press, Budapest - New York 2004, pp. 111 et seq. Jaromír Navrátil - Mark Kramer, *Prague Spring '68*, Central European University Press, Budapest - New York 2006, *passim*.
- 154 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, pp. 296, 322.
- 155 *Ibid.*, pp. 325-326. Για την αντίληψη της «Γης-πατρίδος», cf. Edgar Morin - Anne Brigitte Kern, *Terre-patrie*, Seuil, Paris 1993.
- 156 Cf. Edgar Morin, « La communauté étudiante. Les origines », *Le Monde* (Paris), 17-5-1968. *Id.*, « La commune étudiante II. Le peuple et la jeunesse » *Le Monde*, 18-5-1968. *Id.*, « La commune étudiante III. Les jours qui ébranlent la France » *Le Monde*, 19,20-5-1968. *Id.*, « La commune étudiante IV. La métamorphose », *Le Monde*, 21-5-1968.
- 157 *Id.*, *Mes démons*, *op. cit.*, p. 239.
- 158 Cf. Michael Scott Christofferson, *French Intellectuals Against the Left. The Antitotalitarian Moment of the 1970s*, Berghahn, Oxford - New York 2004, p. 133.
- 159 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, p. 244.
- 160 *Ibid.*, pp. 246-247.
- 161 Για τον ηγέτη του γαλλικού κόμματος, cf. Stéphane Sirot, *Maurice Thorez*, Paris, Presses de Sciences Po, Paris 2000.
- 162 Cf. Gino Raymond, *The French Communist Party during the Fifth Republic. A crisis of leadership and ideology*, Palgrave Macmillan, New York 2005, *passim*.
- 163 Cf. David S. Bell - Byron Criddle, *The French Communist Party in the Fifth Republic*, Clarendon Press, Oxford 1994, pp. 149-151.
- 164 Cf. Giorgio Galli, “Italy: The Choice for the Left”, *Revisionism. Essays on the History of Marxist Ideas*, Leopold Labedz ed., Praeger, New York 1962, p. 327. Στην εισήγηση στο 8ο συνέδριο του Ιταλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, το 1956, ο Palmiro Togliatti, ιστορικός ηγέτης του κόμματος, ανέφερε ότι οι αποφάσεις του 20ού συνεδρίου του Κομμουνιστικού Κόμματος Σοβιετικής Ένωσης για το λανθασμένο προσανατολισμό επί Stalin τόνισαν τη σπουδαιότητα των καταγγελιών για τις στρεβλώσεις που είχαν φθάσει μέχρι το έγκλημα, αλλά δεν συνοδεύονταν από έρευνα για την προέ-

λευσή τους και την κριτική αποτίμηση των αιτίων. Έθιξαν μόνο τη διεστραμμένη φύση και τα σφάλματα του ηγέτη χωρίς να επεκταθούν στον προσδιορισμό των παραμορφώσεων μέσα στον πολιτικό οργανισμό που αυτός καθοδηγούσε. Ούτε υποδείχθηκαν οι αιτίες χάρη στις οποίες έγινε δυνατή η εμφάνιση των λαθών. Το ιταλικό κόμμα απέδωσε το φαινόμενο στην αναντιστοιχία οικονομικής βάσης και πολιτικού εποικοδομήματος στη Σοβιετική Ένωση. Θεώρησε ότι η έρευνα όφειλε να επεκταθεί στις σχέσεις, στις αντιθέσεις και στην αμοιβαία αλληλεπίδραση της οικονομικής ανάπτυξης και της υπερδομής στην οποία εντασσόταν ο τρόπος καθοδήγησης του κόμματος από τον ηγέτη. Η εξέλιξη της οικονομικής βάσης είχε αγγίξει ένα σημείο στο οποίο ήταν δυνατή, αλλά και απαραίτητη, η επέκταση της δημοκρατίας. Αυτό ήταν το ερμηνευτικό πλαίσιο, που μπορούσε να απαντήσει στο ερώτημα της εμφάνισης των παραβιάσεων της σοσιαλιστικής νομιμότητας και της περιστολής της δημοκρατίας, μέσα σε μία σοσιαλιστική κοινωνία της οποίας ο δημοκρατικός χαρακτήρας προέκυπτε από την πρωτοβουλία των Σοβιετικών πολιτών –παρά τις εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες–, από την άνευ προηγουμένου οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ενεργοποίηση των μαζών (cf. *Partito Comunista Italiano, VIII Congresso, Roma 8-14 dicembre 1956*, passim. Paolo Spriano, *Storia del Partito Comunista Italiano*, Einaudi, Torino 1967-1970, passim).

165 Cf. Marc Lazar, “The French Communist Party between Nation and Internationalism”, *Communism...*, *op. cit.*, pp. 41-59.

166 Για την προσωπικότητα του ηγέτη, cf. Jean Vigreux, *Waldeck Rochet. Une biographie politique*, La Dispute, Paris 2000.

167 Cf. Serge Wolikow, *Le Front populaire en France*, Complexe, Bruxelles 1996, p. 291.

168 Cf. George Ross, *Workers and Communists in France. From Popular Front to Eurocommunism*, University of California Press, Berkeley 1982, pp. 245-290.

169 Για απόψεις για το κόμμα στη δεκαετία 1960, cf. Tony Judt, « Une historiographie pas comme les autres : The French communists and their History », *European Studies Review*, 12, 1982, pp. 445-478 [ανατύπωση στο David S. Bell, *France*, Dartmouth etc. 1995, (pp. 299-332) pp. 316-320].

170 Cf. Jean Vigreux, « Préface historique », *Réunions du Comité central du Parti communiste français 1921-1977*, tome 4 (1965-1977), pp. 57 (δημοσίευση υλικού του αρχείου του γαλλικού κόμματος, cf. Archives départementales de la Seine-Saint-Denis, dossier « Archives du Parti communiste français »).

171 *Id.*, p. 58.

172 *Id.*, pp. 71.

173 *Id.*, pp. 74-75.

174 *Id.*, pp. 77.

175 Cf. Sudhir Hazareesingh, *Intellectuals and the French communist party. Disillusion and decline*, Clarendon, Oxford 1991, pp. 138-140.

176 Cf. Vigreux, « Préface... », *op. cit.*, pp. 13-14.

177 *Id.*, pp. 81.

178 *Id.*, pp. 92.

179 Cf. Ross, *Workers...*, *op. cit.*, p. 222.

180 Θεωρήθηκε ιταλοποίηση του κόμματος, *ibid.*, pp. 243-279. Raymond, *The French...*, *op. cit.*, pp. 151-157.

181 Cf. Vigreux, « Préface... », *op. cit.*, pp. 242.

182 *Id.*, pp. 113.

183 *Id.*, pp. 16.

184 Cf. Morin, *Autocritique*, *op. cit.*, p. 88.

185 Cf. Ross, *Workers...*, *op. cit.*, p. 250. Vigreux, « Préface... », *op. cit.*, p. 15.

186 Cf. Jean Ellenstein, *Le P.C.*, Bernard Grasset, Paris 1976, p. 96. Vigreux, « Préface... », *op. cit.*, p. 12.

187 Cf. Tony Judt, *Marxism and the French Left. Studies on Labour and Politics in France, 1830-1981*, New York University Press, New York 2011, pp. 169-238.

188 Cf. Vigreux, « Préface... », *op. cit.*, p. 38.

189 *Id.*, p. 61.

190 *Id.*, p. 92.

191 *Id.*, p. 161.

192 *Id.*, p. 208.

- 193 *Id.*, p. 145.
- 194 *Id.*, p. 174.
- 195 Cf. Hazareesingh, *Intellectuals...*, *op. cit.*, pp. 138-140.
- 196 Cf. Maud Bracke, *Which socialism, Whose détente? West European Communism and the Czechoslovak crisis of 1968*, Central European University Press, Budapest - New York 2007, pp. 294 et seq.
- 197 Cf. Vigreux, « Préface... », *op. cit.*, p. 69.
- 198 Cf. *Biographical Dictionary of Dissidents in the Soviet Union, 1956-1975*, S.P. de Boer, E.J. Driessen, H.L. Verhaar eds., Universiteit van Amsterdam - Oost-Europa Instituut, The Hague 1982, p. 339. Μία έκθεση πινάκων ιδιωτικών συλλογών του Chagall οργανώθηκε το ίδιο έτος, 1968, στο Novgorod.
- 199 Cf. Vigreux, « Préface... », *op. cit.*, pp. 74-75.
- 200 *Id.*, p. 81.
- 201 *Id.*, p. 87.
- 202 *Id.*, p. 113.
- 203 Cf. James E. Miller, *The passion of Michel Foucault*, Harvard University Press, Cambridge 2000, p. 58.
- 204 Cf. Vigreux, « Préface... », *op. cit.*, p. 38.
- 205 Ο Garaudy συνεργαζόταν με τον αββά Pierre (abbé Pierre [Henri Grouès]), ιερωμένο ο οποίος ήταν ομοίως αντιστασιακός κατά τη γερμανική κατοχή της Γαλλίας (είχε, τότε, επίσης παράσχει προστασία σε Εβραίους από τις διώξεις) και είχε αναπτύξει, μετά το 1949, πεφωτισμένη δράση υπέρ των μη προνομιούχων κοινωνικών ομάδων με τη δημιουργία δικτύου οργανώσεων του κοσμικού κινήματος Emmaüs (cf. Hervé Le Ru, *De l'Amour au management. Emmaüs en héritage*, Social en poche, Paris 1989, passim).
- 206 Cf. Roger Martelli, *Communisme français. Histoire sincère du PCF, 1920-1984*, Messidor, Paris 1984, passim.
- 207 Cf. Georges Labica, « Démocratie avancée », *Dictionnaire critique du marxisme*, directeurs de la publication Georges Labica et Gérard Bensussan, Presses Universitaires de France, Paris 1982, pp. 286-287.
- 208 Vigreux, « Préface... », *op. cit.*, p. 15.
- 209 *Id.*, p. 16.
- 210 Cf. Louis Althusser, *XXIIe Congrès*, Maspero, Paris 1977.
- 211 Cf. Etienne Balibar, *La dictature du prolétariat*, Maspero, Paris 1977.
- 212 Cf. William S. Lewis, *Louis Althusser and the traditions of French Marxism*, Lexington Books, Oxford 2005, pp. 189 et seq.
- 213 Cf. Vigreux, « Préface... », *op. cit.*, p. 242.
- 214 *Id.*, p. 243.
- 215 *Id.*, p. 38.
- 216 *Id.*, pp. 74-75.
- 217 *Ibid.* Στα πρακτικά της συνεδρίασης της κεντρικής επιτροπής αναγράφεται, εσφαλμένα, Lefevre.
- 218 Cf. Armand Ajzenberg - Hugues Lethierry - Léonore Bazinek - Michael Löwy, *Maintenant Henri Lefebvre. Renaissance de la pensée critique*, L'Harmattan, Paris 2011, pp. 91 et seq.
- 219 *Id.*, pp. 121 et seq.
- 220 Τα τριάντα χρόνια μετά το 1945, cf. Jean Fourastié, *Les Trente glorieuses*, Hachette Littérature, Paris 2004 [κατά παράφραση των τριών ημερών (« Trois Glorieuses ») 27-29 Ιουλίου 1830].
- 221 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, p. 50.
- 222 *Id.*, « Le droit à la réflexion », *op. cit.*, pp. 4-12.
- 223 *Ibid.*, p. 11.
- 224 Cf. Georg Lukacs, *Geschichte und Klassenbewußtsein. Studien über marxistische Dialektik*, Taschenbuch, München 1970.
- 225 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, p. 52.
- 226 *Id.*, pp. 230-232.
- 227 *Id.*, pp. 269-270.
- 228 *Id.*, p. 260.
- 229 *Id.*, *Introduction à une politique de l'homme*, Seuil, Paris 1992, p. 190. *Id.*, *Mes démons*, *op. cit.*,

p. 261.

230 Cf. Pierre Bourdieu - Jean-Claude Passeron, *Les héritiers*, Editions de Minuit, Alençon 1964.

231 Cf. André Tosel, « Devenir du marxisme. De la fin du marxisme-léninisme aux mille marxismes, France-Italie 1975-1995 », *Dictionnaire Marx Contemporain*, sous la direction de Jacques Bidet et d'Eustache Kouvélakis, PUF, Paris 2001, pp. 57-78. Bruno Péquignot, « Karl Marx : l'utopie, la raison et la science », *Quaderni*, No 40, 1999, pp. 97-111.

232 Cf. Edgar Morin, *Pour et contre Marx*, Temps présent, Paris 2010, pp. 13-14.

233 Cf. *L'Humanité* (Paris), 4-3-2011, « Edgar Morin aux sources de la gauche ».

234 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, pp. 103-104.

235 *Id.*, pp. 122, 128.

236 Cf. Marcel Déat, *Mémoires politiques*, Denoël, Paris 1989, *passim*.

237 Cf. Edgar Morin, « Απομυθοποίηση και μυθοποίηση της Μεσογείου (Demythicising and Remythicising the Mediterranean) », ομιλία στην τελετή αναγόρευσης του Edgar Morin σε επίτιμο διδάκτορα της Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 18 Νοεμβρίου 2003, 5 pp. (μετάφραση στην ελληνική).

238 *Id.*, *Le paradigme perdu. La nature humaine*, Seuil, Paris 1973, *passim*.

239 *Id.*, « Απομυθοποίηση... », *op. cit.*

240 *Ibid.*

241 Cf. Robert Wistrich, *Revolutionary Jews from Marx to Trotsky*, Harrap, London 1976, pp. 18-19.

242 Cf. Morin, « Απομυθοποίηση... », *op. cit.*

243 Σχετικώς, cf. Bea Lewkowicz, *The Jewish Community of Salonika. History, Memory, Identity*, Vallentine Mitchell, Edgware etc. 2006, pp. 19-41.

244 Cf. Hannah Arendt, *Les Origines du totalitarisme* (suivi de *Eichmann à Jérusalem*), Gallimard, Paris 2002.

245 Cf. *It ain't half racist, mum. Fighting racism in the media*, Phil Cohen - Carl Gardner eds., Comedia Pub. Group, London 1982, *passim*.

246 Cf. Frédéric Eccard, *Les Bolcheviks jugés par les Trade-Unions*, Belfort 1936, 16 pp. (ανατύπωση από το *Revue des Deux Mondes*, 15-10-1936).

247 Cf. Mosse, *La révolution fasciste...*, *loc. cit.*

248 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, p. 89.

249 Cf. Vigneux, « Préface... », *op. cit.*, p. 57.

250 Cf. Morin, *Mes démons*, *op. cit.*, p. 155.

251 *Ibid.*, p. 159.

252 *Ibid.*, pp. 192-193.

253 *Ibid.*, p. 177.

254 Cf. Morin, *Le vif...*, *op. cit.*, p. 57. *Id.*, *Mes démons*, *op. cit.*, p. 169.

255 *Id.*, *Mes démons*, *op. cit.*, p. 180.

256 Ο Lenin (γεννηθείς το 1870) είχε εβραϊκή καταγωγή από την πλευρά της μητέρας του προ τριών γενεών (ήταν Εβραίος ο προπάππος του, Moshko Blank, ο οποίος έζησε στα τέλη του 18ου και στο πρώτο ήμισυ του 19ου αιώνα). Ο ίδιος αγνοούσε αυτή τη λεπτομέρεια. Η αδελφή του Lenin, Anna Elizarova-Ulianova (1864-1935), ανακάλυψε μετά το θάνατό του σχετικά ντοκουμέντα για τις εβραϊκές ρίζες της οικογένειας και τα εξέθεσε στο μπολσεβικικό κόμμα με τη σύσταση κοινοποίησης αυτών προς εξουδετέρωση του ρωσικού αντισημιτισμού. Οι υπεύθυνοι επέλεξαν την κάλυψη του ζητήματος. Στο διάστημα έως τη δεκαετία 1960, συναφή στοιχεία, που έρχονταν στην επιφάνεια από ιστορικούς ερευνητές και παρουσιάζονταν στο κόμμα, είχαν την ίδια τύχη, αποσιώπηση (cf. Yohanan Petrovsky-Shtern, *Lenin's Jewish Question*, Yale University Press, New Haven 2010).

257 Cf. Vigneux, « Préface... », *op. cit.*, p. 57.

258 *Id.*, p. 187.